Viktor E.
FRANKL

Žmogus ieško prasmės

Viktor E.
FRANKL

Žmogus ieško prasmės

KATALIKŲ
PASAULIO
LEIDINIAI

UDK 159.9(436)
Fr 96

Viktor E. Frankl
...TROTZDEM JA ZUM LEBEN SAGEN
Deutscher Taschenbuch Verlag
11. Auflage 1992

Viktor E. Frankl
MAN'S SEARCH FOR MEANING,
Washington Square Press Publication
of Pocket Books 1985

Iš vokiečių kalbos vertė
AUSTĖJA MERKEVIČIŪTĖ (p. 9–89)

Iš anglų kalbos vertė
ZIGMANTAS ARDICKAS (p. 93–136)

Antra pataisyta laida

www.katalikuleidiniai.lt

ISBN 978-9955-29-070-4

PRASMINGO GYVENIMO ATRADIMAS

Austrijos sostinė Viena į XX amžiaus istoriją jau įėjo kaip trijų didžiųjų psichologijos ir psichoterapijos mokyklų lopšys. Jų idėjos nuostabiu būdu atspindi visą žmogaus gyvenimą. Psichoanalizės tėvo Z. Freudo iškeltas malonumo siekimas kaip svarbiausia žmogaus gyvenimo varomoji jėga taip pat yra svarbiausias vaiko gyvenimo principas. Individualiosios psichologijos pradininko A. Adlerio išaukštintas jėgos siekimas labiausiai atitinka paauglio, jauno žmogaus gyvenimo kolizijas. Suaugusio žmogaus gyvenime svarbiausias yra prasmės siekimas ir atradimas. Šis principas tapo vadinamosios trečiosios Vienos psichoterapijos mokyklos kūrėjo, austrų neurologo ir psichiatro Viktoro Emilio Franklio gyvenimo ir kūrybos šerdimi. Jis pasiūlė vieną pirmųjų egzistencinių psichoterapinių sistemų, šalia kūniškojo ir psichinio iškėlęs dvasinio matmens svarbą pilnaverčiam žmogaus gyvenimui ir ypač jo sveikatai. Šis matmuo apima tokius svarbius žmogaus atributus kaip prasmės siekimas, orientacija į gyvenimo tikslų realizavimą, kūrybiškumas, vaizduotė, intuicija, savo galimos ateities įžvalga, sugebėjimas mylėti, išgirsti sąžinės balsą. Šią psichologinę teoriją, išaukštinančią žmogaus dvasioje slypinčius resursus , V. E. Franklis pavadino logoterapija – sistema, padedančia žmogui ieškoti savo gyvenimo prasmės ir ją atrasti.

V. E. Franklis gimė 1905 m. kovo 26 d. neturtingoje šeimoje. Jau paauglystėje jis pradėjo domėtis filosofija, tuo metu garsių psichologų Z. Freudo ir A. Adlerio darbais. Nuo 15 metų skaitė

paskaitas Vienos jaunimo klubuose, kur kalbėjo apie laisvės ir atsakomybės filosofiją. Būdamas 16 metų, V. E. Franklis paskelbė pirmą straipsnį Z. Freudo globojamame „Tarptautiniame psichoanalizės žurnale". Tačiau 1926 m. jis prisijungė prie A. Adlerio, nusivylęs klasikinės psichoanalizės propaguojamu seksualinės energijos išaukštinimu ir nihilizmu. Dar tebestudijuodamas mediciną Vienos universitete, V. E. Franklis pradėjo kurti savąją logoterapijos sistemą, jos centre pastatydamas svarbiausią žmogaus gyvenimą motyvuojančią jėgą – prasmės siekimą.

1930 m. gavęs medicinos daktaro laipsnį, V. E. Franklis iki 1938 m. dirbo Vienos neuropsichiatrijos klinikoje. 1938 m. nacistinei Vokietijai okupavus Austriją, prasidėjo naujas V. E. Franklio gyvenimo etapas. Jis tapo šešiakampe žvaigžde „pažymėtu" asmeniu. Kaip ir daugelis žydų tautybės asmenų, V. E. Franklis galvojo apie emigraciją, padavė prašymą JAV vizai gauti.

Tuo metu vieną naktį jis susapnavo pranašingą sapną – gausybę eilėse prie dujų kamerų stovinčių psichinių ligonių, kuriems jis pajuto tokią atjautą, kad pats atsistojo į vieną iš eilių, nusprendęs pasirinkti jų likimą. Šį sapną V. E. Franklis vėliau pavadino vienu giliausių savo sapnavimo potyrių. Tai buvo ne vienintelis simbolinis ženklas, turėjęs įtakos jo likimui. Jau gavęs JAV įvažiavimo vizą, V. E. Franklis niekaip negalėjo apsispręsti – pasinaudoti ja ar pasilikti su tėvais. Vieną dieną jis nuėjo į bažnyčią ir meldėsi, prašydamas Dievo duoti jam ženklą, kuris padėtų priimti sprendimą. Grįžęs namo, rado verkiantį tėvą. Paklaustas, kas atsitiko, šis atsakė: „Viktorai, naciai sugriovė sinagogą", – ir parodė jam marmuro gabaliuką, kurį pasiėmė iš griuvėsių. Jame buvo Toros fragmentas – viena raidė, kuria prasideda priesakas „Gerbk tėvą ir motiną". Tą pačią dieną V. E. Franklis paskambino į Amerikos ambasadą ir atsisakė vizos. Jis gavo ženklą.

V. E. Franklio sprendimas pasilikti buvo simbolinis savęs transcendavimo veiksmas. Jis pasirinko meilę šeimai, draugams, tautiečiams, o vėliau ir likimo broliams koncentracijos stovykloje, į kurią buvo išvežtas 1941 m. Šiuose pragaro ratuose – tarp kitų ir garsiojoje Aušvico (Osvencimo) mirties stovykloje – jis išbuvo iki 1945 m. Į laisvę V. E. Franklis išėjo stebuklingai išlikusiu žmogumi, kurio propaguota prasmės filosofija buvo patikrinta gyvenimo, pilno kančios ir nuolatinio beveik neišvengiamos mirties laukimo.

Savo išgyvenimus V. E. Franklis aprašė pirmojoje knygoje „... vis vien sakyti gyvenimui TAIP", kuri pagaliau pasirodo ir lietuvių kalba. Ši knyga gausybe pasaulio kalbų yra išėjusi daugiau nei 2 milijonų tiražu. Joje suformuluoti ir trys svarbiausi logoterapijos principai: (1) gyvenimas yra besąlygiškai prasmingas; (2) kiekvienam žmogui būdingas prasmės siekimas, kuris yra svarbiausias gyvenimo variklis; ir (3) kiekvienas žmogus laisvas pasinaudoti galimybe atrasti prasmę ar ne. Tai ir buvo atsakymai į klausimus, keltus koncentracijos stovykloje – ar turi prasmę gyvenimas čia? ar prasmės siekimas gali padėti kaliniui išlikti gyvam? ar kalinys laisvas pasirinkti prasmę? Nors kentėjimas koncentracijos stovyklose ir beprasmiškas, tačiau kiekvienas savo būties įprasminimo momentas – darbas, pagalba nelaimės draugui ir kt. – padėdavo išvengti dujų kameros. Kitoms sąlygoms esant vienodoms, prasmės siekimas skyrė gyvenimą ir mirtį – praradę viltį mirdavo, o siekę išlikti, troškę vėl pamatyti tėvus, vaikus ar sutuoktinį, norėję papasakoti apie patirtus baisumus ar tiesiog atkeršyti – išlikdavo. Ir kiekvienas būdavo laisvas – ne pakeisti pačią situaciją, o pasirinkti nuostatą nepakeičiamų gyvenimo aplinkybių atžvilgiu. Išgyvendavo žmonės, kurie užuot klausę: „Kodėl tai atsitiko man? Kodėl Dievas (ar likimas) man toks negailestingas?", – savęs klausdavo kitko:

„Ką aš galiu padaryti net šiomis siaubingomis sąlygomis?" Čia ir prasideda kelias į prasmę.

Po karo V. E. Franklis tęsė psichoterapinę praktiką, nuo 1946 m. vadovavo Vienos poliklinikinės ligoninės neurologijos skyriui, kur logoterapijos metodus sėkmingai taikė netgi labai sunkiems psichiniams ligoniams. Nuo 1955 m. jis yra Vienos universiteto neurologijos ir psichiatrijos profesorius. Kaip vizituojantis profesorius V. E. Franklis skaitė paskaitas daugelyje Amerikos universitetų, tarp jų ir garsiajame Harvarde, taip pat Anglijoje, Australijoje, Šri Lankoje, Indijoje, Japonijoje, Meksikoje, Izraelyje, Rusijoje ir daug kur kitur. Jo pastangomis knygos išverstos ir tebeverčiamos į daugybę pasaulio kalbų. Jį, nepaprastai išaukštinusį žmogaus dvasios jėgą, jo laisvę ir atsakomybę, priima daugelio šalių prezidentai. Galima drąsiai sakyti, kad V. E. Franklio gyvenimas yra puikiausias jo propaguojamos logoterapijos efektyvumo ir gyvenimo įprasminimo svarbos pavyzdys.

Manau, kad ši ir kitos V. E. Franklio knygos, kurios galbūt kada nors irgi pasirodys lietuviškai, yra itin aktualios mūsų šiandienai, kurioje daug nusivylusių, viltį praradusių žmonių – mūsų artimųjų, pažįstamų ar tiesiog sutinkamų miestų gatvėse ir kaimuose. Kaip sako V. E. Franklis, net koncentracijos stovykloje vieni žmonės elgėsi kaip gyvuliai, o kiti – kaip šventieji. Žmogus savyje turi galimybę būti ir vienokiu, ir kitokiu. Ką jis pasirenka, priklauso nuo jo vidinio apsisprendimo, o ne nuo sąlygų. Ši logoterapijos išvada svarbi mūsų nelengvai kasdienai, nes kiekvienas mūsų vėliau ar anksčiau praeina „koncentracijos stovyklas" savo viduje. Žmogus už save atsako pats.

Dr. Rimantas Kočiūnas

... vis vien sakyti gyvenimui TAIP

Psichologas išgyvena koncentracijos stovyklą

Iš vokiečių kalbos vertė
Austėja Merkevičiūtė

Mirusiai Mamai

Bevardis kalinys

„Psichologas išgyvena koncentracijos stovyklą." Taigi čia ne tiek vardijami faktai, kiek aptariami išgyvenimai; išgyvenimų požiūriu reikia pavaizduoti tai, ką labai įvairiai patyrė milijonai – koncentracijos stovyklą, žvelgiant „iš vidaus", tiesiogiai ją išgyvenančio žmogaus akimis. Todėl ne didžiosioms piktadarybėms skiriamas šis pasakojimas – tos piktadarybės ir šiaip jau nesyk aprašytos (nors ne visada jomis tikima), – o daugybei mažų kančių arba, kitaip tariant, klausimui: kaip eilinio kalinio sieloje atsispindėjo koncentracijos stovyklos kasdienybė?

Pirmiausia reikėtų pabrėžti, jog toliau šiose eilutėse bus aptariami išgyvenimai, susiję su įvykiais ne tiek garsiosiose didžiosiose stovyklose, kiek prasto vardo didesniųjų stovyklų filialuose. Tačiau juk žinoma, kad kaip tik šitos mažesnės stovyklos buvo skirtos vien tik naikinimui. Taigi čia bus kalbama ne apie didžiųjų kankinių ir herojų vargus ir mirtį, o veikiau apie „mažąsias" aukas ir „mažą" daugybės žmonių mirtį. Aptarsime ne tai, ką turėjo iškentėti ilgametis kapas* ar vienas kitas „pagarsėjęs" kalinys, o bevardžio stovyklos gyventojo pasiją. Tai į jį, paprastą kalinį be raiščio ant rankovės, iš aukšto žvelgė kapai. Jis badaudavo iki nusigaluodavo, o kapams

* Capo – galva (it.). Šis žodis į vokiečių koncentracijos stovyklas atklydo iš analogiškų Italijos stovyklų (čia ir toliau – vert. pastabos).

bent jau su maistu ėjosi visai neblogai – kai kuriam gal net daug geriau nei kada nors anksčiau gyvenime. Todėl psichologijos, charakterologijos požiūriu kapų tipus reikėtų nagrinėti kartu su esesininkais ar stovyklos sargybiniais, su kuriais šie žmonės supanašėjo ir psichologiškai, ir sociologiškai, su kuriais jie bendradarbiavo. Gan dažnai kapai būdavo nuožmesni paprastų kalinių kankintojai už sargybinius, kartais mušdavo juos net labiau negu esesininkai. Juk apskritai kapais išsyk būdavo skiriami tik tokie kaliniai, kurie kaip tik šioms pareigoms tikdavo, – ir būdavo pašalinami tuoj pat, kai tik „neprisidėdavo prie darbo".

Aktyvus ir pasyvus elitas

Pašalietis, pats niekada nebuvęs koncentracijos stovykloje ir nedaug težinąs, paprastai susikuria visiškai neteisingą stovyklos paveikslą, įsivaizduodamas gyvenimą joje sentimentaliai, supaprastindamas, nes nieko nenutuokia apie nuožmią kovą už būvį, siautėjusią kaip tik tokiose mažesnėse stovyklose ir tarp kalinių. Ši kova dėl duonos kasdienės, arba gyvasties palaikymo ir išsaugojimo, labai dažnai esti itin rūsti: be gailesčio grumiamasi dėl savo interesų – ar jie būtų asmeniniai, ar artimiausių draugų rato. Tarkime, yra numatytas transportas, neva turįs pervežti tam tikrą skaičių kalinių kiton stovyklon, tačiau spėjama, ir ne be pagrindo, kad bus keliaujama „į dujas", kad šis transportas – vadinamoji ligotų ar silpnų kalinių selekcija, tai yra bus atrenkami nedarbingi kaliniai, pasmerkti sunaikinimui didelėje, centrinėje stovyk-

loje su dujų kameromis ir krematoriumu. Tą pačią akimirką įsiliepsnoja kova – visų su visais arba vienų grupuočių ir klikų su kitomis. Kiekvienas bando apsaugoti save ar jam artimesnius žmones, išvengti transporto, net pačią paskutinę akimirką „išsibraukti" iš sąrašų. Visiems aišku, jog kiekvieną šitaip išsisukusį nuo mirties turės pakeisti kitas. Juk apskritai svarbu tėra skaičius – skaičius kalinių, turinčių užpildyti transportą. Kiekvienas tuomet esti tiesiog numeris – mat sąraše pateikiami vien kalinių numeriai. Prisiminkime, kad, pavyzdžiui, Aušvice* tuoj po atvykimo atimamas visas kalinio turtas, taigi ir dokumentai, todėl kiekvienas turi galimybę prisiimti bet kokią pavardę, profesiją ir t. t. – galimybę, iš kurios dėl įvairių priežasčių galima išpešti nemažai naudos. Kalinio numeris (daugiausia ištatuiruotas) yra vienintelis neabejotinas dalykas, kuris domina stovyklos valdžią. Jokiam sargybiniui ar prižiūrėtojui, norinčiam kurį nors kalinį „paminėti raporte" (paprastai dėl jo „tinginystės"), nekiltų mintis klausti pavardės. Jis žiūri tik į numerį, nustatyta tvarka prisiūtą prie tam tikrų kelnių, švarko ir palto vietų, ir užsirašo jį (tai visuomet įvykis, pakankamai bauginantis pasekmėmis).

Tačiau grįžkime prie numatomo kalinių transporto. Abstraktiems moraliniams svarstymams šiomis aplinkybėmis kalinys neturi nei laiko, nei noro. Kiekvienas galvoja tik apie tai, kaip likti gyvam dėl saviškių, laukiančių jo namuose, ir kaip apsaugoti tuos, su kuriais jis artimiau susijęs stovykloje. Tad kalinys nesusimąstydamas leis įtraukti į sąrašą ką nors kitą – kitą numerį.

---

*Šis miestelis dar žinomas lenkišku pavadinimu Osvencimas.

Iš to, kas jau minėta, aiškėja, kad kapai buvo savotiškas neigiamas elitas: tik žiauriausi individai tiko šioms pareigoms (kol kas sąmoningai nutylime išimtis, kurių, laimė, būta ir tarp jų). Tačiau be šito su SS susidėjusio, taip sakant, aktyviojo elito, būta ir pasyviojo: juk iš kalinių, metų metus praleidusių stovyklose, mėtytų iš vienos stovyklos į kitą, galiausiai gyvenusių bent tuzine jų – iš tokių kalinių gyvi galėjo likti paprastai tik tie, kurie šioje žūtbūtinėje kovoje nevengdavo ir smurto griebtis, ir bičiulį apvogti. Visi mes, likę gyvi, išgelbėti gal daugybės laimingų atsitikimų, gal Dievo stebuklo (kad ir kaip tai pavadintume), visi žinome ir galime nedvejodami pasakyti: *geriausieji negrįžo*.

Kalinio Nr. 119104 pranešimas: Psichologinis tyrimas

Kalinys Nr. 119104, mėgindamas papasakoti čia, ką jis, „kaip psichologas", patyrė koncentracijos stovykloje, pirmiausia turi pabrėžti, kad stovykloje jis, žinoma, nedirbo nei psichologu, nei gydytoju (išskyrus paskutines savaites). Tai yra itin svarbu – juk siekiama pavaizduoti ne jo asmeninį gyvenimo būdą, o tai, kaip eilinis kalinys išgyveno stovyklą. Ir aš ne be pasididžiavimo sakau, kad buvau ne daugiau kaip toks „eilinis" kalinys – niekas, vien Nr. 119104. Daugiausia laiko rausiau žemę arba dirbau prie geležinkelio. Kai keletui mano kolegų pasisekė – jie gamino iš popieriaus atliekų tvarsčius truputį šildomoje improvizuotoje ambulatorijoje, – aš kartą, pavyzdžiui, visiškai vienas iškasiau po gatve tunelį vandentiekio vamzdžiams. Man nebuvo nesvarbu ir tai, kad

įvertinus šį mano „pasiekimą" kaip tik prieš 1944-ųjų Kalėdas gavau du vadinamuosius premijinius kvitus. Šiuos kvitus skyrė statybos firma, kuriai buvome tiesiogine prasme parduoti kaip vergai (firma turėjo mokėti stovyklos vadovybei tam tikrą sumą už kiekvieną dieną ir kiekvieną kalinį). Vienas premijinis kvitas kainavo firmai penkiasdešimt pfenigų; jis, žinoma, tik po kelių savaičių stovykloje būdavo iškeičiamas į šešias cigaretes. Taigi dabar turėjau dvylikos cigarečių ekvivalentą! O dvylika cigarečių – tai dvylika sriubos porcijų, o dvylika sriubos porcijų neretai reiškė gyvybės išgelbėjimą nuo bado mirties bent jau dviem savaitėms. Surūkyti cigaretę galėjo sau leisti tik kapas, turėjęs du garantuotus premijinius kvitus kas savaitę, arba kalinys, vadovavęs stovyklos dirbtuvėms ar parduotuvei ir gaudavęs atlyginimą cigaretėmis už tam tikras paslaugas. Kiti, eiliniai kaliniai, paprastai iškeisdavo cigaretes, gautas už premijinius kvitus, tai yra už papildomą gyvybei pavojingą darbą, į maistą, jei tik jie nebūdavo praradę noro gyventi, įvertinę savo padėtį kaip beviltišką ir nusprendę paskutines likusias dieneles „pasimėgauti". Kai kuris nors bičiulis imdavo pats rūkyti savąją cigarečių porą, žinodavome, kad jis nesitiki galįs daugiau „pratempti" – ir iš tiesų netrukus nebegalėdavo.

Taigi tiek knygos pavadinimui paaiškinti ir pateisinti*. Dabar aptarkime tikrąją čia aprašyto tyrimo prasmę. Išleista pakankamai daug faktinės medžiagos apie koncentracijos stovyklas. O čia faktai turi būti pateikiami tik

*Pirmasis šios knygos leidimas 1946 m. pasirodė pavadinimu „Psichologas išgyvena koncentracijos stovyklą". Vėliau jos pavadinimui buvo paimta eilutė iš Buchenvaldo kalinių dainos.

tiek, kiek žmogaus išgyvenimas atitinka faktinio įvykio išgyvenimą, – patį išgyvenimą stengiamasi traktuoti psichologiniu požiūriu. Šių pastangų prasmė yra dvilypė, priklauso nuo to, ar skaitytojas pažįsta koncentracijos stovyklą ir gyvenimą joje iš savo patirties, ar ne. Tai, ką išgyveno pirmoji skaitytojų grupė, bandoma jai paaiškinti, remiantis šiuo metu egzistuojančiais moksliniais metodais; antroji grupė turėtų suprasti tai, kas aiškinama pirmajai. Taigi stengsimės, kad ir pašalietis suprastų kito žmogaus išgyvenimus, suprastų kalinio patirtį – kad jam galiausiai taptų suprantama ir to itin mažo išlikusių kalinių nuošimčio būsena, jų savotiška ir psichologijos požiūriu labai originali nuostata į gyvenimą. Mat šios nuostatos negalima suprasti be komentarų – juk kaskart girdime šiuos žmones sakant: „Mes nenorime kalbėti apie savo išgyvenimus. Kas pats buvo stovykloje, tam nieko nereikia aiškinti; kas joje nebuvo, tam niekada nepaaiškinsi, kaip jautėmės anuomet ir kaip lig šiol tebesijaučiame."

Šiaip ar taip, tokio pobūdžio psichologinis tyrimas susiduria su tam tikrais metodiniais sunkumais. Juk psichologija reikalauja mokslinės distancijos. Tačiau ar žmogus, pats gyvenęs stovykloje, laikėsi reikiamos distancijos apskritai ar bent išgyvenimo momentu, tai yra tada, kai privalėjo stebėti? Pašalietis stebėjo iš toli, bet jis buvo jau pernelyg toli, kitapus išgyvenimų srauto, kad galėtų ką nors pagrįstai teigti. O tas, kuris buvo „pačiame viduje" – gal per arti, kad galėtų visiškai objektyviai spręsti, – vis dėlto tik jis žino apie čia aptariamą patirtį. Aišku, gali būti ir net labai tikėtina, kad pats jo taikomas mastelis iškreiptas. To negalima išvengti. Svarbu tik atsisakyti asmeniškumo ten, kur įmanoma, o prireikus nepristigti drąsos ir aprašyti asmeninį išgyvenimą. Juk pavojingas

ne tiek subjektyvus tokio psichologinio tyrimo atspalvis, kiek jo tendencingas kryptingumas. Tad mielai palieku kitiems dar kartelį perdistiliuoti pateiktą medžiagą, ją nuasmeninti ir išskirti iš čia siūlomo subjektyvių išgyvenimų ekstrakto objektyvias teorijas.

Psichologinės teorijos, kurias aptarsime, galėtų papildyti dešimtmečius egzistuojančią įkalinimo psichologiją arba psichopatologiją. Kaip žinia, jau Pirmasis pasaulinis karas pateikė duomenų šiems mokslams. Jis juk pirmąkart supažindino mus su „spygliuotų vielų liga" (*barbed wire disease*), ta liguista sielos būsena, kurią buvo galima stebėti karo belaisvių stovyklose. Antrajam pasauliniam karui buvo lemta toliau praturtinti „masių psichopatologiją" (jei leistina taip sakyti, varijuojant žinomą Le Bono posakį ir jo knygos pavadinimą): pirmiausia jis mus apdovanojo vadinamuoju „nervų karu", antra, pateikė medžiagos apie išgyvenimus koncentracijos stovyklose.

Čia norėčiau įterpti, kad iš pradžių ketinau išleisti šią knygą, nepasirašydamas pavardės, vien nurodydamas savo kalinio numerį. Šį ketinimą lėmė mano antipatija patirties ekshibicionizmui. Tekstas iš esmės jau buvo baigtas, kai leidausi įtikinamas, kad anoniminis leidinys nuvertėtų tiek, kiek atviras prisipažinimas padidintų pažinimo vertę. Paskui atsisakiau ir kai kurių vėlesnių braukymų, taip supriešindamas siūlomą drąsą prisipažinti su ekshibicionizmo baime – ir tarsi pats sau iškrėsdamas pokštą.

PIRMOJI FAZĖ: ATVYKIMAS

Pamėginę sutvarkyti, apytikriai suskirstyti savo ir kitų pastebėjimų gausybę, su koncentracijos stovykla susijusių patirčių ir išgyvenimų visumą, kalinio psichinių reakcijų raidą galėtume suskaidyti į tris fazes: atvykimo stovyklon, gyvenimo joje – ir paleidus ar išvadavus kalinį iš stovyklos.

Aušvico stotis

Pirmajai fazei būdingiausia vadinamasis atvykimo šokas. Tiesa, reikia atminti, jog tam tikromis aplinkybėmis psichologinis šokas gali ištikti dar neatvykus stovyklon. Kaip, pavyzdžiui, klojosi mūsų traukinio, kuriuo aš pats buvau atgabentas į Aušvicą, keleiviams? Įsivaizduokime: jau kelios dienos ir naktys pusantro tūkstančio žmonių važiuoja traukiniu; jie guli po aštuoniasdešimt kiekviename vagone ant savo mantos, paskutinių turto likučių, ir tik pro patį kupė langų viršų, neužkrautą kuprinėmis, krepšiais ir pan., gali pažvelgti į ankstyvo rytmečio prieblandą. Manyta, kad traukinys rieda karinėn gamyklon, kurion mes paskirti priverstiniams darbams. Traukinys sustoja pažiūrėti plynoje vietoje; nežinia, ar tebesame Silezijoje, ar jau Lenkijoje. Kraupiai aidi šaižus švilpukas, tarsi garvežys, įasmenindamas didžiulėn bėdon atgabentą žmonių masę, išklyktų jos nuojautą pagalbos šauksmu.

Tuo tarpu traukinys, dabar jau akivaizdu, ima manevruoti prieš didėlesnę stotį. Staiga šūksnis iš vagone baimingai lūkuriuojančio būrio: „Antai lentelė – Aušvicas!" Turbūt kiekvienas šią akimirką junta, kaip stingsta širdis. Aušvicas buvo sąvoka, apimanti neaiškius ir dėl to juo baisesnius dujų kamerų, krematoriumo krosnių, masinių žudynių vaizdinius! Traukinys juda toliau, lėtai, tarsi dvejodamas, tarsi atjausdamas savo nelaimingąjį krovinį, tarsi norėdamas pamažu atskleisti tą faktą: „Aušvicas!" Matyti jau daugiau – brėkštančioj prieblandoj per kilometrą nuo geležinkelio, kairėj ir dešinėj gali įžiūrėti didžiulės stovyklos apybraižas. Begaliniai keliasluoksniai spygliuotos vielos aptvarai, sargybos bokštai, prožektoriai ir ilgos nudriskusių, skarmalais apsimuturiavusių figūrų voros, pilkos prieblandos pilkybėje, lėtai, varganai slenkančios tuščiomis tiesutėlėmis stovyklos gatvėmis, – niekas nežino kur. Šen bei ten aidi paskiri komandos švilpukai – niekas nežino kam. Siaubas jau atsispindi kai kurių mūsiškių veiduose. Aš, pavyzdžiui, esu tikras, kad matau porą kartuvių su pakaruokliais. Man baisu, ir tai gerai – visi mes sekundė po sekundės, žingsnis po žingsnio turim būti įvesti į didįjį siaubą. Pagaliau pasiekiame stotį. Niekas nekrusteli. Staiga – komandos šūksmas, tas savotiškas šaižus šiurkštus riksmas, kurį nuo šiol girdėsime kiekvienoje stovykloje, skambantį kaip paskutinis žudomo žmogaus klyksmas, – ir vis dėlto kitaip: kimiai, dusliai, tarsi iš gerklės žmogaus, kuris kaskart turi taip šaukti, kuris kaskart žudomas.

Tuoj atplėšiamos vagono durys ir vidun sugriūva gauja kalinių – įprastiniais dryžuotais drabužiais, skustomis galvomis, bet itin gerai įmitusių. Kalba jie visomis įmanomomis Europos kalbomis, visi perdėm džiaugsmingi, ir

tas džiugesys šiuo momentu ir šiomis aplinkybėmis atrodo kiek groteskiškai. Kaip skęstantis šiaudo stveriasi šio fakto mano pamatinis optimizmas, nuo šiol kas kartą užplūsiantis pačiais sunkiausiais atvejais: jie juk neatrodo blogai, šie žmonės, jie gerai nusiteikę ir net juokiasi. Kas gali teigti, jog aš nepakliūsiu į tokią palyginti palankią šių kalinių padėtį? Psichiatrijai žinomi vadinamojo amnestijos kliedesio simptomai – paskutinę akimirką, tiesiog prieš pat nuosprendžio vykdymą, myriop pasmerktasis ima vaizduotis, kad kaip tik šią paskutinę akimirką jam bus suteikta malonė. Taip ir mes kibome į viltį, iki paskutinio momento tikėdamiesi, jog nebus, tiesiog negali būti taip blogai. Pažvelk į papūstžandžius, raudonskruosčius šitų kalinių veidus! Nežinojome, kad tai tebūta elito, išrinktųjų kalinių grupės, kasdien metų metais pasitikdavusios Aušvico stotyje traukinius su tūkstantiniu kroviniu, priimdavusios, tai yra perimdavusios visą mantą su galbūt joje paslėptais turtais – antikvariniais daiktais ir kontrabandiniais papuošalais. Vėlyvojo karo Europoje Aušvicas neabejotinai buvo savotiškas centras. Ko gero, tik čia būta tokio kiekio aukso, sidabro, platinos ir briliantų, ir ne tik didžiulėse parduotuvėse, bet ir esesininkų, ir net mus sutinkančių kalinių rankose. Antai, kartą tūkstančiui šimtui kalinių, sugrūstų į vienintelį baraką (skirtą ne daugiau kaip dviem šimtams) belaukiant pervežimo į mažesnę stovyklą, tupint, sėdint ir stovint ant plikos žemės (ne visiems užteko vietos prisėsti, kur jau ten prigulti...), šąlant ir alkstant, per keturias paras tegavus vienintelį apie 150 gramų duonos gabalėlį, nugirdau, kaip šio barako bloko seniūnas derėjosi su anos elitinės grupės kaliniu dėl platininio, briliantais puošto kaklaraiščio smeigtuko. Žinoma, galiausiai beveik viskas buvo iškeista

į degtinę. Jau neatmenu, kelis tūkstančius markių anuomet kainavo vieno vakaro pasilinksminimui pakankamas degtinės kiekis. Žinau tik vieną dalyką: šiems ilgamečiams kaliniams degtinės reikėjo. Kas drįstų tokiam žmogui prikišti jo norą apsvaigti – tokiomis vidinėmis ir išorinėmis aplinkybėmis? Išimtį sudarė kalinių grupė, dirbusi dujų kamerose ir krematoriume ir puikiai žinojusi, kad, metui atėjus, ją pakeis kita, o ji pati patrauks keliu tų aukų, kurių budeliams tarnauti buvo priversta, – šiai grupei alkoholį iš esmės neribotais kiekiais tiekė pati SS.

Pirmoji selekcija

Taigi kiekvienas iš mūsų traukinio daugiau ar mažiau buvome apimti to amnestijos kliedesio, įtikėję, kad viskas dar gali gerai baigtis. Juk to, kas dabar vyko, prasmės dar negalėjome suvokti – ta prasmė turėjo mums paaiškėti tik vakare. Mums paliepė palikti visą mantą vagonuose, išlipti, vyrams ir moterims sustoti į atskiras kolonas ir galiausiai pražygiuoti pro aukštą SS karininką. Keista, bet man užteko drąsos, šiaip taip paslėpus po paltu, pasiimti duonmaišį. Staiga matau – mūsų kolona vyras po vyro artėja prie SS karininko. Svarstau: jeigu jis pastebės sunkų, mane į šoną tempiantį maišą, susilauksiu mažų mažiausiai antausio ir nušvilpsiu purvynan – šitą jau žinojau... Kuo arčiau žengiu prie to žmogaus, tuo labiau kone instinktyviai tiesiuosi, kad tik jis nepastebėtų, jog velku nešulį. Štai jis stovi prieš mane – aukštas, lieknas, šaunus, nepriekaištinga švarutėle uniforma – elegantiškas, išpuoselėtas žmogus, toks tolimas mums, apgailėtinoms būtybėms, išblyškusioms po ne-

migos naktų ir nušiurusioms. Jis stovi atsainiai, parėmęs dešinę alkūnę kairiąja ranka, pakėlęs dešiniąją ir jos smiliumi nežymiai modamas tai kairėn, tai dešinėn – daug dažniau kairėn... Nė vienas mūsiškis nė iš tolo nenumanė, kokią reikšmę turėjo šis mažutis žmogaus smiliaus judesys – tai kairėn, tai dešinėn, daug dažniau kairėn. Štai aš prieinu. Ką tik kažkas man pašnibždėjo: dešinėn („iš žiūrovo pusės"), vadinasi – į darbus, kairėn – į stovyklą nedarbingiems ir ligoniams. Nusprendžiu – tebūnie kas bus – pirmąkart prieš daugybę kitų kartų. Duonmaišis mane tempia kairėn, aš tiesiuosi ir išsitiesiu. Esesininkas įdėmiai nužvelgia mane, lyg nustebęs ar abejodamas, uždeda abi rankas ant pečių; stengiuosi atrodyti žvalus, stoviu tvirtas ir tiesus, o jis iš lėto pasuka mane už pečių dešinėn – ir aš sprunku dešinėn. Vakare sužinojome šito žaidimo smiliumi reikšmę – tai buvo pirmoji selekcija! Pirmas sprendimas – būti ar nebūti. Didžiajai mūsų traukinio daugumai, apie 90 proc., tai buvo mirties nuosprendis. Jį įvykdė netrukus. Tie, kurie, iš mūsų pusės žiūrint, buvo pasiųsti kairėn, nuo geležinkelio platformos nužygiavo tiesiai prie krematoriumo pastato, ant kurio, kaip man papasakojo ten besidarbuojantys kaliniai, galėjo perskaityti užrašus keletu Europos kalbų, skelbiančius, kad tai – „pirtis". Čia visi kairėn nukreiptieji gavo po gabalėlį muilo. Nutylėsiu, kas vyko toliau, nes tai jau yra pagarsinta autentiškesniuose pranešimuose. Mes, atvykėlių mažuma, tai sužinojome tos pačios dienos vakare. Paklausiau stovyklos senbuvių, kur galėtų būti mano draugas ir kolega P. „Ar jį pasiuntė į kitą pusę?" – „Taip", – sakau. „Tuomet tu jį matai štai ten", – atsako man. Kur? Ranka rodo už kelių šimtų metrų styrantį kaminą, iš kurio besiveržiantis keliametrinis ug-

nies geluonis kraupiai lyžčioja aukštą pilką Lenkijos dangų, galop pasklisdamas niūriu dūmų debesiu. Kas ten? „Tai tavo draugas plasnoja į dangų", – atšaunama man šiurkščiai. Vis dar nesuprantu, bet netrukus pradedu suprasti – nes man paaiškinama.

Visa tai papasakojau, užbėgdamas už akių. Psichologiniu požiūriu, nuo aprašyto priešaušrio stotyje iki pirmos nakvynės stovykloje būta ilgo ilgo kelio. Mūsų ristele risnojusios, SS sargybinių su atstatytais automatais lydimos kolonos kelias nuo stoties ėjo tarp aukštos įtampos spygliuotos vielos alėjų pro stovyklą į dezinfekcijos pirtį – bent jau mums, per pirmąją selekciją atrinktiesiems, tikrą pirtį. Vėl gavo peno mūsų amnestijos kliedesys – esesininkai atrodė ypatingai meilūs! Tačiau netrukus pastebėjome, kad jie buvo meilūs tik tol, kol matė laikrodžius ant mūsų riešų ir išties geraširdiškai įkalbinėjo juos „perleisti", – juk vis tiek vėliau atims viską, ką dar tebeturėjome. Kiekvienas iš mūsų galvojo – bala nematė, vis vien prapuolė! Tad kodėl neatidavus laikrodžio šiam palyginti maloniam žmogui? Gal jis ilgainiui kuo nors pagelbės.

Dezinfekcija

Dabar laukiame barake, kuris yra „dezinfekcijos" prieangis. Pasirodo esesininkai su antklodėmis, ant kurių privalu sumesti visus konservus, laikrodžius, papuošalus. Didelei jiems padedančių senbuvių kalinių linksmybei tarp mūsų dar atsiranda naivuolių, drįstančių klausti, ar negalima būtų pasilikti bent vestuvinį žiedą ar medalioną, ar talismaną, kokį mažmožį atminimui? Dar niekas negali patikėti, kad atimama tiesiog viskas. Aš mėginu

pasidalyti paslaptimi su vienu iš senųjų kalinių. Priselinęs prie jo, parodau popieriaus ritinėlį vidinėje palto kišenėje ir sakau: „Klausyk! Štai mokslinės knygos rankraštis. Palauk, žinau, ką pasakysi, žinau: daugiausia, ko gali iš likimo prašyti, – išeiti iš čia gyvam, išgelbėti bent gyvybę. Bet aš esu toks, aš sergu didybės manija ir noriu daugiau. Noriu pasilikti šitą rankraštį, jį kaip nors išsaugoti – tai mano viso gyvenimo darbas. Ar supranti?" Kurgi ne, jis pradeda suprasti, pamažu viepiasi visu veidu, iš pradžių kiek užjausdamas, paskui vis labiau su pajuoka, pašaipa, patyčia, kol galop suriaumoja, aprėpdamas mano klausimą vieninteliu žodžiu, nuo to laiko nuolat skambėdavusiu stovyklos kalinių kalbos lobyne. Jis riaumoja: „Šūdas!!!" Dabar žinau, kurlink viskas krypsta, ir darau tai, kas ir būtų pirmosios psichologinių reakcijų fazės kulminacija, – brėžiu brūkšnį po visu savo ligšioliniu gyvenimu.

Staiga krūva bejėgiškai diskutuojančių, iš baimės pablyškusių mūsiškių sujuda. Vėl kimiu balsu išrėkiamos komandos ir visi bėgte, niuksų lydimi, supuola į tikrąjį pirties prieangį. Atsiduriame patalpoje, kurios viduryje stovi esesininkas laukdamas, kol susirinks visa mūsų grupė. Tada jis pareiškia: „Duodu jums dvi minutes. Žiūriu į laikrodį. Per šitas dvi minutes turite visiškai nusirengti. Viską metate čia pat, vietoje, nieko negalima pasiimti, išskyrus batus, diržą ar petnešas, akinius ir trūkio bandažą. Taigi skaičiuoju dvi minutes – marš!" Kaip beįmanydami skubiau žmonės ima plėšti nuo savęs viską, ką turi. Kuo toliau, tuo nervingiau ir beviltiškiau jie plėšia viršutinius drabužius ir apatinius baltinius, apraišus, diržus ir t. t. Jau girdėti pirmieji smūgiai – odiniai rimbai

pliaukši per nuogus kūnus. Paskui mus nuvaro į kitą patalpą. Ten nuskuta – ne tik galvą, nelieka nė plaukelio ant viso kūno... Tada nugena į dušus. Išsirikiuojame. Vargiai beatpažįstame vieni kitus. Tačiau kažkas džiugus ir laimingas paskelbia, kad iš dušų tikrai laša – vanduo...

Kas žmogui lieka – nuoga egzistencija

Jau laukdami dušo, labai stipriai išgyvenome savo nuogumą – tai, kad mūsų nuosavybė tebuvo šie nuogi, dargi beplaukiai kūnai, tai, kad nebeturėjome nieko, be šios tiesiogine prasme nuogos egzistencijos. Kas dar liudijo mūsų išorinį ryšį su ankstesniu gyvenimu? Man, pavyzdžiui, akiniai ir diržas – pastarąjį, beje, ilgainiui turėjau iškeisti į duonos gabalą. O trūkio bandažo savininkai vakare kiek labiau pasijaudino – mat mūsų barako seniūnas savo sveikinimo kalboje „garbės žodžiu" patikino pats asmeniškai pakarsiąs kiekvieną, užsisiuvusį bandaže „dolerius ar tauriuosius metalus, štai ant tos sijos" (ir parodė). Kartu išdidžiai pridūrė pagal stovyklos tvarką kaip barako seniūnas turįs tokią teisę.

Batus mums tarsi buvo leista pasilikti, bet ir čia būta įvairių aplinkybių. Padori avalynė iš tų, kurie ją turėjo, galiausiai vis tiek buvo atimta, mainais pakišant kokią netikusią. Menki juokai buvo tiems, kurie paklausė geranoriškos, prieangyje paskubomis apklaustos senbuvių kalinių gvardijos ir apipjaustė savo Kanadoj gamintus aukštus gražius suvarstomus motociklininko batus, nupjovė aulą ir dar pamėgino šį „sabotažo aktą" užmaskuoti, ištepdami pjūvio vietą muilu. Atrodo, SS šito tik ir

laukė – ji ėmėsi tikrinti mūsų avalynę. Visi, kuriuos įtarė nukirpus aulus, turėjo eiti į nedidelę gretimą patalpą. O po valandėlės vėl – šįsyk ilgai – pliaukšėjo rimbas ir klykė kankinamas žmogus.

Pirmosios reakcijos

Taip viena po kitos nyko iliuzijos, kad ir kaip būtų troškę jas išlaikyti vienas ar kitas mūsiškis. Dabar daugelį visai netikėtai užplūsta – pakaruokliškas humoras! Žinom neturį daugiau ko prarasti – tik šį taip juokingai nuogą gyvenimą. Teškant dušui, svaidome kits kitam pastabas, daugiau ar mažiau sąmojingas ar bent turinčias tokiomis būti, mėšlungiškai stengdamiesi pasijuokti, pirmiausia iš savęs, paskui iš kitų. Juk iš dušų tikrai teka vanduo!..

Po pakaruokliškos linksmybės mus užvaldo kitas jausmas – smalsumas. Man pačiam ši nuostata, vyraujanti reaguojant į išskirtines gyvenimo aplinkybes, pažįstama iš kitos srities. Jau anksčiau visuomet, vos tik grėsdavo pavojus mano gyvybei – paprastai kalnuose, kai kopiant pasitaikydavo laimingai nukristi, – tomis sekundėmis ar sekundžių dalimis staigus išorinis įvykis sukeldavo man vis tą patį jausmą, būtent smalsumą: smalsumą, liksiu gyvas ar ne, su kaukolės ar kitų kaulų lūžiais ir t. t. Ir Aušvice viešpatavo ši pasaulį objektyvinanti ir žmogų atitolinanti bemaž šalto smalsumo nuotaika, stebėjimo ir lūkuriavimo nuotaika, į kurią mėgindama išsigelbėti tokiomis akimirkomis traukiasi siela. Buvo smalsu – kas gi dabar nutiks, ir kokios bus pasekmės? Kokios pasekmės bus, pavyzdžiui, visiškai nuogam ir dar šlapiam po dušo pastovėjus lauke, vėlyvo rudens šaltyje? O smalsumą po

kelių dienų pakeičia nuostaba, pavyzdžiui, nuostaba, kad net slogos nepasigavai.

Dar daugybė tokių trivialių staigmenų laukia naujoko! Jeigu jis medikas, pirmiausia sužino, kad vadovėliai meluoja. Kažkur kažkas pasakė – žmogus negali ištverti be miego tiek ir tiek valandų. Gryniausia netiesa! Paprastai pats įsivaizduoji negalįs to ar ano padaryti, į kažką nekreipti dėmesio; negali miegoti, „jeigu...", negali gyventi „be...". Pirmąją naktį Aušvice miegojome triaukščiuose gultuose, kiekviename aukšte (2 x 2,5 metrų plote) tiesiai ant lentų gulėdami po devynis žmones; kiekvienam aukštui, taigi devyniems žmonėms, buvo skirta po dvi antklodes. Gulėjome, žinoma, tik ant šono, susispaudę, prisiglaudę prie kits kito, o tai pravertė, nes lauke šalo, o barakai nebuvo šildomi. Batų į šiuos „gardus" pasiimti neleido, ir tik vienas kitas drįso juos slapčiomis panaudoti vietoje pagalvio, nepaisydamas prilipusio purvo. Taigi neliko nieko kito, kaip pasidėti galvą ant aukštyn ištiestos, bemaž išsuktos rankos. Tačiau miegas vis tiek nusineša sąmonę ir taip panaikina šios pozos skausmingumą.

Paminėsiu tik keletą kitų staigmenų, liudijančių, kad gali ištverti viską: juk visą laiką gyveni stovykloje nevalydamas dantų, valgai nevitamininingą maistą – o dantenos sveikesnės nei kada nors anksčiau, net kai maitinaisi geriausiai. Arba – dėvi pusmetį tuos pačius marškinius, kol labiausiai norėdamas nebeįžiūrėsi, kad tai marškinių būta; dienų dienas negali net apsiprausti užšalus vandentiekio vamzdžiams prausykloje – o žaizdotos rankos, purvinos nuo žemės darbų, nesupūliuoja (žinia, tik kol nenušąla). Arba – vos prigulęs, tuoj kietai įmingi, prispaustas prie draugo, iš kurio gerklės už kelių centimetrų

nuo tavo ausies sklinda griausmingas knarkimas, – o anksčiau nubusdavai nuo menkiausio krebždesio gretimame kambaryje ir negalėdavai užmigti... Dabar mums turėjo paaiškėti, koks teisingas Dostojevskio teiginys, apibūdinantis žmogų kaip būtybę, kuri prie visko pripranta. Mūsų galima būtų paklausti, mes galėtume atsakyti, ar tiesa, ar tikrai žmogus gali prie visko priprasti – tik neklauskite mūsų, kaip...

Eiti „ant vielų"?

Tačiau dar nesiekia taip toli mūsų psichologinis tyrimas, o ir mes anuomet, kai visa tai vyko su mumis ir aplink mus, dar nebuvome taip toli pažengę. Tebebuvome pirmojoje psichinių reakcijų fazėje. Savaime suprantama, kad padėties beviltiškumas, kas dieną, kas valandą, kas minutę gresianti mirtis, kitų (didžiosios daugumos) mirties artumas – visa tai beveik kiekvieną privertė nors trumpam pagalvoti apie savižudybę. Dėl esminės savo pasaulėžiūros nuostatos, apie kurią dar kalbėsiu, prieš užmigdamas pirmąjį vakarą Aušvice, aš pats sau prisiekiau nebėgti „ant vielų". Šis stovyklai įprastas posakis nurodo čia įprastą savižudybės būdą – paliesti spygliuotą aukštos įtampos tvorą. Aušvice nebuvo sunku priimti šį sprendimą – „neiti ant vielų". Juk savižudybės bandymas čia buvo gan beprasmis: vertinant paprasto stovyklos gyventojo galimybę išlikti tikimybių teorijos požiūriu, jis negalėjo viltis, kad pateks į tą palyginti negausų būrį, atlaikysiantį visas būsimas selekcijas ir įvairius tų selekcijų būdus. Dar tebesąs šoko būsenoje Aušvico kalinys nė truputėlio nebijo mirties, jam dujų

kamera pirmosiomis buvimo stovykloje dienomis jau nekelia siaubo, ji tėra įrenginys, galįs pakeisti savižudybę. Aš asmeniškai, anot daugelio nešališkų bičiulių liudijimų, vargiai priklausiau tiems, kuriuos itin sugriebė atvykimo šokas, – ir pats galiu tai patvirtinti. Ir vis dėlto tegalėjau šypsotis, visiškai nuoširdžiai šypsotis, kai rytmetį po pirmosios nakties Aušvice štai kas nutiko. Nors buvo metas, kai niekas be konkrečios užduoties neturėjo teisės išeiti iš barako, pas mus prasmuko vienas pažįstamas kolega, keletu savaičių anksčiau atvežtas į Aušvicą. Jis norėjo mus nuraminti, pamokyti ir paguosti. Taip išsekęs, kad jo iš pradžių net nepažinome, daugiau ar mažiau vaidindamas žvalų ir linksmą, jis paskubomis išpylė keletą patarimų: „Tik nebijokit! Nebijokit selekcijų – daktaras M. (stovyklos vyriausiasis gydytojas – esesininkas) simpatizuoja medikams. (Tai nebuvo tiesa; nenoriu čia aiškinti, kiek netiesos būta, ir kokia velniška buvo ta regimybė, kurią stengėsi sudaryti apie save šis „gydytojas". Težinau vieną dalyką: bloko gydytojas, apie šešiasdešimties metų kalinys, prasitarė man maldavęs daktarą M. atiduoti jam savo į dujų kamerą paskirtą sūnų – M. griežtai ir šaltai atsisakė). Vieno jūsų prašau, jums patariu – skuskitės, jei galit, kasdien, bet kuo, nors stiklo šuke, ar atiduokit paskutinį duonos gabalą už tai, kad jus nuskustų. Tuomet atrodote jaunesni, skruostai parausvėja, kai juos pagremži. Tik nesirkit, tik neatrodykit paliegę! Vienintelė priemonė, norint likti gyvam – dėtis darbingam. Čionai užtenka apšlubti – ar kiek susižeidus, ar batui nuspaudus. Pamato tokį SS, pasikviečia, o kitą dieną jis tikrai keliauja į dujas. Ar jau žinote, ką mūsiškiai vadina musulmonu? Apgailėtiną padarą, palinkusį, liguistos išvaizdos, išsekusį, nepajėgų sunkiai

fiziškai dirbti. Anksčiau ar vėliau – paprastai anksčiau – kiekvienas musulmonas keliauja į dujas. Tad dar kartą sakau: skuskitės, žvaliai stovėkit ir vaikščiokit. Tuomet dujos negresia. Jums, kurie dabar prieš mane stovite, nors dar esat tik parą stovykloje, nė vienam nereikia bijoti dujų, nė vienam, išskyrus tave, – jis mostelėjo į mane. – Juk tu ant manęs nepyksti? Sakau atvirai – nebent tas, – jis vėl linktelėjo galva į mane, – iš jūsų nebent jis bus atrinktas per kitą selekciją. Taigi nurimkite!" Prisiekiu, tada nusišypsojau, ir esu tikras, kiekvienas, manim dėtas, tą dieną nebūtų pasielgęs kitaip.

Gottholdas Ephraimas Lessingas yra pasakęs: „Kas dėl kai kurių dalykų nepraranda proto, tas jo ir neturi." Nenormaliai reaguoti į nenormalią padėtį yra normalu. Kaip psichiatrai, mes irgi tikimės, kad kuo žmogus normalesnis, tuo keisčiau jis elgsis, patekęs į nenormalią padėtį, pavyzdžiui, uždarytas į beprotnamį. Ir naujoko kalinio reakcija į koncentracijos stovyklą taip pat liudija nenormalią psichinę būseną, kuri pati savaime yra normali ir, kaip turėtų paaiškėti, tipiška psichinė reakcija, jei į ją žvelgiama susiklosčiusių aplinkybių kontekste.

ANTROJI FAZĖ: GYVENIMAS STOVYKLOJE

Apatija

Mūsų aprašytosios kalinių reakcijos ima kisti po keleto dienų. Iš pirmosios – šoko – stadijos kalinys pereina į antrąją – santykinės apatijos – stadiją. Pamažu artėjama prie vidinio apmirimo. Be anų jau anksčiau minėtų afektinių reakcijų, naujokas stovyklos gyvenimo pradžioje skausmingiausiai išgyvena daugybę kitų emocijų, kurias visas netrukus ima savyje marinti. Pirmiausia neapsakomą saviškių, likusių namie, ilgesį. Ilgesį, kuris gali taip deginti, kad atrodo, jog miršti. Be to dar tas pasibjaurėjimas. Pasibjaurėjimas jau grynai išorine, jį supančia, šlykštyne. Jis „aprengtas" kaip ir dauguma draugų skarmalais, šalia kurių kaliausės drapanos pasirodytų labai elegantiškos. Tarp stovyklos barakų žlegsi klampynė, ir kuo daugiau triūsiama, kad jos nebūtų, „planuojama", tuo labiau po ją murkdomasi. Kaip tik naujokai paprastai skiriami į tam tikrus darbinius būrius, kurie valo išmatų duobes, veža srutas ir atlieka panašius darbus. Jei vežamos duobėtais laukais srutos, kaip įprasta, tykšteli veidan, už bet kokį bandymą susigūžti ar nusivalyti suerzintas savo darbininko „maivymosi" kapas smogs jam lazda.

Normalios emocijos vis labiau marinamos. Iš pradžių pašauktas į patikrinimą stebėti kokią nors grupinę bausmę kalinys nusisuka. Jam dar per sunku matyti sadistiškai kankinamus žmones, regėti draugus ištisas valandas

gulančius purvynan ir vėl kylančius lazdų diktuojamu ritmu.

Po keleto dienų ar savaičių jis jau kitas: ankstų rytą, dar tamsoje, stovėdamas priešais stovyklos vartus darbo būryje, pasiruošusiame išžygiuoti, jis girdi riksmą, žvelgia tenlink ir stebi kartu su visais, kaip draugas kumščio smūgiu partrenkiamas ant žemės, pakeliamas ir vėl partrenkiamas. Už ką? Už tai, kad karščiuoja, pradėjo karščiuoti naktį, taigi negalėjo laiku pasimatuoti temperatūros ambulatorijoje ir pranešti sergąs. Dabar jis baudžiamas už tai, jog rytą griebėsi beviltiško bandymo užsirašyti ligoniu, kad nereikėtų žygiuoti iš stovyklos į darbus. Stebintis kalinys, dabar jau pasiekęs antrą psichinių reakcijų fazę, nebenusisuka. Abejingas, kone bukas, jis gali ramiai žiūrėti. Arba: kai jis pats vakare stovi ambulatorijoje susižeidęs, ištinęs nuo bado arba karščiuojantis, vildamasis dviem dienoms patekti „globon", taigi praleisti tas dvi dienas be lauko darbų, jau gali ramiai stebėti, kaip įnešamas dvylikmetis berniukas, kuriam stovykloje nebuvo tinkamų batų, todėl jis basas stovėjo sniege per ištisas valandas trunkantį patikrinimą ir visą dieną dirbo laukuose. Jo kojų pirštai nušalo, ir dabar ambulatorijos gydytojas pincetu nuskabo apmirusius pajuodusius pirštus nuo sąnarių. Pasibjaurėjimo, siaubo, užuojautos, pykčio – viso to šią akimirką mūsų žiūrovas nebeįstengtų jausti. Kenčiantys, sergantys, mirštantys, nebegyvi tapo tokiu įprastu reginiu po kelių stovyklos gyvenimo savaičių, kad jau nebegali jaudinti.

Kiek laiko gulėjau dėmėtosios šiltinės barake, tarp karščiuojančių, klejojančių pacientų, kurių daugelis buvo agonijoje. Štai vėl vienas mirė. Kas nutinka n-ąjį kartą, būtent n-ąjį kartą, ir jau nebesukelia jokios emocinės

reakcijos? Matau, kaip draugai vienas po kito eina prie dar šilto lavono, vienas nugriebia nuo pietų likusias purvinas bulves, kitam atrodo, jog lavono medpadžiai bent kiek geresni už jo paties, ir jis sukeičia juos, trečias tą patį padaro su mirusiojo švarku, o ketvirtas džiūgauja galįs įsigyti – tik pamanykit, tikro! – špagato. Abejingai stebiu. Galop pašoku ir liepiu „sanitarui" išnešti lavoną iš barako (žeminės). Šis, ilgai kaupęsis tokiam žygiui, čiumpa lavoną už kojų, nutraukia jį žemyn į siaurą tarpą tarp sustatytų gultų, kuriuose karščiuoja penkiasdešimt ligonių, ir velka duobėta žeme bakaro durų link. Ten du laipteliai, vedą aukštyn, į lauką, – jie visada didelė problema mums, nuolatinio badavimo išsekintiems. Po keleto mėnesių stovykloje be rankų pagalbos, neįsitvėrę jomis į stulpą, vien kojų jėga nė vienas iš mūsų nepajėgiame savo svorio užkelti šiuos 2X20 cm. Štai prieina žmogus su lavonu. Šiaip ne taip velkasi jis pats ir tempia lavoną aukštyn, į lauką: iš pradžių kojas, paskui liemenį, kol galiausiai tais laipteliais bjauriai nubarška galva. Netrukus į baraką įnešama sriuba, išdalijama ir praryjama. Mano vieta kitoj barako pusėj, priešais duris, prie vienintelio mažo langelio pažemėj. Šaltomis rankomis gniaužiu karštą sriubos dubenį. Godžiai sriaubdamas atsitiktinai žvilgteliu pro langelį – pro jį vidun pastirusiomis akimis spokso ką tik išvilktas lavonas. Prieš dvi valandas su juo dar kalbėjausi. Toliau sriaubiu sriubą. Šis išgyvenimas nebūtų išlikęs atmintyje, jei manęs paties dėl grynai profesinio susidomėjimo nebūtų nustebinęs toks mano abejingumas, – taip mažai emocijų sukėlė tas įvykis.

Stiprėjant apatijai, apmirštant jausmams, didėjant vidiniam abejingumui, būdingiems antrajai kalinio psichinių reakcijų fazei, jis greitai tampa nejautrus ir kasdieniniam, kasvalandiniam mušimui. Toks nejautrumas – tiesiog būtinas šarvas, kuriuo iš anksto apsidangsto kalinio siela. Smūgių stovykloje gali susilaukti dėl menkiausių priežasčių – ar iš viso be priežasties. Štai pavyzdys: statybos aikštelėje, kurioje dirbu, dalijami „pietūs". Vienas po kito stojam eilėn. Kažkas už manęs atsistoja per pėdą į šoną, o SS sargybiniui tai nepatinka, gal dėl optinio simetrijos pojūčio. Nors drausmės požiūriu tai nėra labai svarbu – juk stovim duobėto, dar nesuplanuoto lauko vidury, – jam tai nepatinka. Šiaip ar taip, net numanyti negaliu, kas dedasi man už nugaros, juolab kas vyksta sargybinio sieloje. Staiga pajuntu du stiprius smūgius per kiaušą. Tik tada pamatau, kad sargybinio stovėta šalia manęs su lazda rankoje.

Fizinis skausmas nuo smūgių nebuvo svarbiausia – mums, suaugusiems kaliniams, beje, kaip ir mušamiems vaikams! Svarbesnis buvo sielos skausmas – išties, tą akimirką labiausiai skaudino neteisybė, smūgio nepagrįstumas. Tad suprantama, kad kartais net nekliudęs, netikslus smūgis galėjo gerokai labiau žeisti. Štai kartą dirbu prie atviro geležinkelio ruožo siaučiant sniego pūgai. Nors oras ir bjaurus, darbas nenutrūksta. Jau vien tam, kad visiškai nesuragėčiau, stropiai kamšau tarp pabėgių žvirgždą. Tik akimirksnį stabteliu atsipūsti ir pasiremiu į sąvaržą. Nelaimė, kaip tik dabar į mane atsisuka sargybinis ir pamato „dykaduoniaujantį". Nepaisant visko, nepaisant netgi jau įsigalėjusios apatijos, mane

skaudina ne barimas ar pliekimas, kurių galiu tikėtis, mane skaudina tai, kad sargybinis net nesivargina iškeikti šį, jo akimis, nusmukusį ir nusmurgusį padarą, mažai kuo beprimenantį žmogų. Ne, jis elgiasi kitaip – lyg žaisdamas pakelia nuo žemės akmenį ir sviedžia į mane. Taip, juntu, atkreipiamas kokio nors gyvulio dėmesys, taip primenama naminiam gyvūnui jo „darbinė prievolė", gyvūnui, su kuriuo taip maža teturima bendro, kad jis „net" nebaudžiamas.

Nulemia pašaipa

Tad suprantama, kad labiausiai skaudina smūgius lydinti pašaipa. Antai kartą velkame ilgus, sunkius pabėgius apledėjusiu geležinkeliu. Suklupus vienam, labai susižaloti gali ne tik krintantysis, bet ir visi, nešantys tą pabėgį. Matau savo kolegą, seną draugą kurio klubo sąnarys nuo pat gimimo išniręs. Jam pasisekė, kad pajėgia bent pusėtinai dirbti, nes tokiems fiziškai nesveikiems kaip jis kiekviena selekcija iš esmės reiškia tikrą mirtį dujų kameroje. Dabar jis šlubčioja nešdamas itin sunkų pabėgį. Už kelių žingsnių nuo rietuvės ima svyruoti, regis, tuoj grius, pargriaudamas ir kitus. Savojo pabėgio dar negavau, tad automatiškai prišoku, norėdamas jį prilaikyti, jam padėti. Tačiau lazda jau skalbia man nugarą, ir siaubingas klyksmas pargena atgal. O vos prieš valandėlę tas pats prižiūrėtojas pašaipiai vogravo, kad mes, kiaulės, neturime bičiulystės jausmo.

Kitą kartą miške spiginant 20^0 šalčiui pradedam kapoti kietai įšalusį viršutinį žemės sluoksnį – būsimam vandentiekiui. Tada jau buvau ganėtinai išsekęs. Prie manęs prieina prižiūrėtojas, papūstžandis, raudonskruostis, la-

bai primenančiu kiaulės snukį veidu. Pastebiu, kokios pavydėtinai šiltos jo pirštinės (mes šiame nuožmiame šaltyje darbuojamės be pirštinių), kokia šilta odinė striukė kailiniu pamušalu. Valandėlę jis nebyliai mane stebi. Nujaučiu kažką negero – juk taip lengva įvertinti prieš mane gulinčios jau iškastos žemės kiekį. Ir jis pratrūksta: „Kiaule! Aš tave visą laiką stebiu! Išmokysiu tave dirbti! Grauši šitą žemę dantimis! Aš jau pasirūpinsiu, kad čia nudvėstum! Per dvi dienas nustipsi! Ką, nedirbai nė karto per visą gyvenimą! Kuo buvai, kiaule? Pardavėju? Ką?" Man jau viskas vis vien, žinau, jis išties ketina mane nustekenti. Tad atsitiesiu ir žiūriu jam tiesiai į akis: „Buvau gydytojas, gydytojas specialistas!" – „Ką? Tu – gydytojas? Na, tai pinigėlių iš žmonių išviliojai, žinau tave!" – „Pone prižiūrėtojau, lyg tyčia pagrindinis mano darbas vargšų ligoninėje buvo nemokamas." To jau per daug. Staugdamas kaip apsėstasis – jau nesuprantu, ką – jis puola mane ir partrenkia ant žemės. Tačiau man pasisekė. Mano darbo grupės kapas jautėsi man skolingas. Aš jam patikau nuo tada, kai per ilgą žygį į darbo vietą su profesiniu išmanymu išklausiau jo meilės istorijas ir santuokos konfliktus ir padariau jam šiokį tokį įspūdį, apibūdinęs jo charakterį ir pateikęs keletą psichoterapinių patarimų. Nuo to laiko jis man dėkingas. Jau kelios dienos man labai pravertė šis dėkingumas. Pravertė tuo, kad kapas paskyrė man vietą tiesiog šalia savęs, pirmame mūsų dažniausiai iš 280 žmonių susidedančios kolonos penketuke. Tai labai daug reiškė. Tereikia įsivaizduoti: ankstų rytą, kai dar visiškai tamsu, rikiuojamės, kiekvienas baiminasi pavėluosiąs ir pateksiąs į vieną iš paskutinių gretų. Jei staiga prireiks žmonių kitam darbo būriui, į kurį niekas nenorėjo eiti, pasirodys – baisi akimirka! – stovyklos

seniūnas ir paims reikiamą vyrų skaičių kaip tik iš paskutinių gretų. Jie turės žygiuoti į kokius nors dėl įvairių priežasčių itin bauginančius, specialius darbus. Tačiau kartais nutinka, kad stovyklos seniūnas, norėdamas sujaukti „spekuliantų" apskaičiavimus, „susemia" kaip tik pirmuosius penketus. Bet kokį prašymą ar protestą nutildo pora taiklių spyrių, ir pasirinktos aukos niuksais ir riksmais nugenamos per rikiuotės aikštę.

Man šitaip negalėjo nutikti, kol tęsėsi mano kapo išpažintis. Man buvo garantuota garbinga vieta šalia jo. Ir dar: tada aš kaip beveik visi kaliniai buvau jau gerokai išpurtęs nuo bado. Mano kojos taip sutino, oda taip įsitempė, kad vargiai begalėjau sulenkti kelius. Šiaip taip sukišęs išpampusias kojas į batus, negalėjau jų užrišti. Autai ar kojinės nebūtų tilpę, net jeigu juos būčiau turėjęs. Tad basnirčios kojos buvo nuolat šlapios, o batuose gurgždėjo sniegas. Nenuostabu, kad nušalusias kojas netruko nusėti vis išopėjančios pūslės, o kiekvienas žingsnis tapo maža pragariška kančia. Negana to, žygiuojant apsnigtais laukais, netikusi avalynė apkimba ledais. Kas nors vis paslysta, ant jo suvirsta kiti. Tuomet toji kolonos dalis sustoja, kolona suyra – bet neilgam. Tuoj pat prišoka vienas iš lydinčių sargybinių ir ima talžyti nugriuvusius šautuvo buože, kad jie greičiau pakiltų. Kuo toliau priekyje žygiuoji, tuo mažiau tavo greta šitaip trikdoma, tuo rečiau turi sustoti, o paskui paknopstom vytis, nepaisydamas skaudančių kojų. Tad kaip man pasisekė, kad ponas kapas pagerbė mane pasirinkdamas kūno ir sielos gydytoju ir leido žygiuoti šalimais pirmoje gretoje visiškai tolygiu tempu! Ką jau kalbėti apie papildomą honorarą – kol dar per pietus darbo vietoje duodavo sriubos, galėjau tikėtis, kad jis, mano eilei atėjus,

užgriebs samčiu giliau ir pasems nuo katilo dugno keletą žirnių.

Šis kapas, kitados buvęs karininkas, dabar net turėjo drąsos pašnibždėti įsiutusiam prižiūrėtojui, kad pažįsta mane kaip „gerą darbininką". Tai nieko nepadėjo, vis dėlto šįsyk, vieną iš daugybės kartų, mano gyvybę pavyko išgelbėti. Kitą dieną kapas tiesiog „prastūmė" mane į kitą darbo būrį. Šiuo iš pažiūros visiškai nekaltu epizodu tenorėjau parodyti, kad ir visai atbukusį žmogų gali užlieti pasipiktinimo banga, – ne dėl storžieviškumo ar patirto skausmo, bet dėl juos lydinčių patyčių. Anuomet kraujas man mušė į galvą tik todėl, kad buvau priverstas klausyti, kaip nieko apie mano gyvenimą nenutuokiantis žmogus imasi jį vertinti, žmogus, „toks netašytas ir brutalus, kad mano priimamojo seselė jo net nebūtų įleidusi į laukiamąjį" (turiu prisipažinti, man kažkaip vaikiškai palengvėjo, išklojus tai aplinkui stovintiems draugams).

Buvo ir kitokių prižiūrėtojų, atjautusių mus ir dariusių viską, kad mūsų padėtis palengvėtų bent jau statybos aikštelėje. Tiesa, jie irgi nuolat priekaištaudavo, kad normalus darbininkas per trumpesnį laiką atliktų keleriopai didesnę užduotį. Tačiau paprieštaravus jie sutikdavo, kad normalus darbininkas gyvas ne 300 g duonos (teoriškai: iš tikrųjų – mažesniu) ir 1 l vandensriubės dienos daviniu; kad normalaus darbininko sielos neslegia kaip mūsų nežinia apie stovyklon išvežtus, gal jau nuo dujų užtroškusius artimuosius; kad normaliam darbininkui negresia mirtis – nuolat, kas dieną, kas valandą. Vienam geraširdžiui prižiūrėtojui kartą net drįsau pasakyti: „Jei jūs, pone, per keletą savaičių išmoktumėte iš manęs atlikti smegenų punkciją taip, kaip aš iš jūsų išmo-

kau šiuos žemės darbus, žemai jums nusilenkčiau!" O jis nusišypsojo.

Apatija, pagrindinis antrosios fazės simptomas, yra būtinas mechanizmas psichikos savisaugai. Tikrovė aptemdoma. Visi troškimai ir jausmai susitelkia vienintelei užduočiai – savo ir kitų gyvasties išsaugojimui. Tad įprasta tarp draugų tapo giliai atsidusti, vakare grįžus iš darbo stovyklon: „Na štai, dar viena diena praėjo!"

Kalinių sapnai

Visiškai suprantama, kad šiomis psichinės prievartos aplinkybėmis, spaudžiant būtinybei sutelkti dėmesį į tiesioginį gyvasties palaikymą, visas sielos gyvenimas nustumiamas atitinkamon primityvion pakopon. Todėl mūsų kolegos psichoanalitikai dažnai kalbėdavo apie žmogaus „regresiją" stovykloje, apie jo grįžimą į primityvesnę psichinio gyvenimo formą. Šis norų ir siekių primityvumas atsiskleidžia kalinių sapnuose.

Ką dažniausiai sapnuoja kalinys? Jis sapnuoja duoną, tortus, cigaretes ir gerą, šiltą vonią. Negalėdamas patenkinti paprasčiausių poreikių, jis patiria juos išsipildant primityviame kompensaciniame sapne. Kaip toks sapnas paveikia sapnuojantįjį, kai jis pabudęs išvysta stovyklos gyvenimo tikrovę ir pajunta siaubingą kontrastą tarp šios tikrovės ir sapno iliuzijos, jau kita kalba. Kad ir kaip ten būtų, niekada nepamiršiu, kaip mane vieną naktį pažadino garsi šalia miegančio, besiblaškančio, matyt, kažkokį košmarą sapnuojančio draugo dejonė. Šioj vietoj turiu įterpti, kad man nuo seno itin gaila žmonių, kankinamų bauginančių kliedesio ar sapno vaizdų. Todėl buvau

bežadinąs vargšą, košmaro kamuojamą bičiulį – ir tą pat akimirką išsigandau savo ketinimo, atitraukiau ranką, siekusią jį supurtyti. Mat tą akimirką mano sąmonę tiesiog nutvilkė mintis, jog net baisiausias sapnas negali būti siaubingesnis už stovykloje mus supančią tikrovę, o aš ketinau pažadinti bičiulį ir priversti jį vėl sąmoningai šią tikrovę išgyventi.

Badas

Savaime suprantama, kad dėl sunkiai įsivaizduojamo badmiriavimo, kurį turėjo kęsti kaliniai, tarp primityviausių instinktų, prie kurių „regresuoja" stovykloje sielos gyvenimas, pats pagrindinis – alkio. Pastebėkime kartelį didelį būrį kalinių, dirbančių šalia kits kito tuomet, kai jie nėra labai prižiūrimi. Tuoj pat jie pradės kalbėti apie valgį! Štai vienas teiraujasi greta griovyje dirbančio draugo, kokie jo mėgstamiausi patiekalai. Netrukus jie ima keistis patiekalų receptais ir sudarinėti valgiaraštį nedidelio pobūvio, į kurį vienas kitą norėtų pakviesti, – kada nors, tądien, kai bus laisvi ir sugrįš namo. Jų vaizduotė taip įsisiūbuoja, kad jie jau nebegali sustoti, kol staiga neišgirsta grioviu iš lūpų į lūpas perduodamo, dažnai užmaskuoto (pvz., ištariant tam tikrus skiemenis) įspėjimo: artėja sargybinis! Visada laikiau pavojingomis šias be paliovos varinėjamas, beveik maniakiškas kalbas apie valgį (jas stovykloje vadindavome „skrandžio onanizmu"). Nevalia provokuoti organizmo, įstengusio pusėtinai prisitaikyti prie minimalaus davinio ir kalorijų kiekio, tokiais ryškiais, emociškai prisodrintais skanumynų vaizdais. Jie gal ir teikia psichikai akimirkos pa-

lengvėjimą, bet fiziologiniu požiūriu tokios iliuzijos gali būti labai pavojingos.

Tuo metu vienkartinį dienos davinį sudarė vandensriubės porcija ir duonos gabalas su pradieniui keičiama „užkanda": 20 g margarino, gabalėliu menkavertės dešros, griežinėliu sūrio ar šaukštu dirbtinio medaus arba marmelado. Šio davinio kaloringumo toli gražu neužteko, juolab sunkiai fiziškai dirbant, ir dar šaltyje, taip plonai apsirengus.

Ligoniams, kurie buvo „globojami", taigi galėjo gulėti barake ir neiti į darbus už stovyklos ribų, buvo dar sunkiau. Kai išnyko paskutiniai poodinio riebalų sluoksnio likučiai, kai atrodėme lyg į odą ir keletą skarmalų įvilkti skeletai, galėjome stebėti, kaip kūnas ėmė ryti pats save: organizmas naikino savo paties baltymus, raumenys sunyko. Dabar kūnas nebepajėgė priešintis. Barako įnamiai vienas po kito ėmė mirti. Kiekvienas galėjo gan tiksliai spėti, kieno dabar eilė ir kada ateis jo paties galas. Pagal daugybę stebimų simptomų galėjai gana neblogai prognozuoti. „Anas neilgai betrauks", arba: „Dabar šito eilė", – taip šnabždėjome vienas kitam. O vakare, prieš miegą, utinėdamiesi matydavome savo nuogus kūnus ir galvodavome daugmaž tą patį: štai šis kūnas, mano kūnas, jau gryna dvėseliena. Kas gi mes buvome? Dalelė didelės žmogienos masės; masės, sugrūstos į keletą žeminių už spygliuotos tvoros; masės, kurios tam tikras nuošimtis kasdien, praradęs gyvastį, imdavo švinkti.

Jau aptarėme maniakiškomis tapusias mintis apie valgį ir mėgstamiausią patiekalą, užplūstančias kalinį kaskart, kai tik jis ištaikydavo joms bent kiek laiko ar vietos sąmonėje. Tad nesunku suprasti, kad kaip tik geriausieji

iš mūsų labiausiai ilgėjosi to meto, kai galės bent kiek normaliau apsirūpinti maistu, – ne tiek tam, kad sočiai pavalgytų, o kad galop baigtųsi ši žmogų žeminanti būsena, kai tegali galvoti vien apie valgį.

Kas nieko panašaus nėra patyręs, sunkiai įsivaizduos tuos sekinančius vidinius konfliktus ir valios mūšius, kuriuos nuolat patiria badaujantysis. Jam bus sunku suvokti, ką reiškia stovint griovyje darbuotis kirtikliu ir vis klausytis, ar sirena dar neskelbia pusės dešimtos, dešimtos valandos; vis laukti, kada gi ateis pietų pusvalandis, kai bus dalyjamas maisto davinys (kol jį dar dalydavo); vis klausti prižiūrėtojo, jei jis ne itin aršus, arba civilių praeivių, kelinta valanda, švelniai čiuopiant nuo šalčio pastirusiais, visada plikais pirštais duonos gabalėlį, užslėptą švarko kišenėje, kartais atlaužiant trupinėlį, keliant prie burnos ir vėl iš paskutiniųjų dedant jį atgal į kišenę – juk kaip tik šįryt davei sau žodį ištverti iki pietų.

Galėjome įsitraukti į nepabaigiamus ginčus apie tai, išmintingi ar ne yra tam tikri principai skaidyti savąjį vienkartinį dienos duonos davinį. Šiuo klausimu būta dviejų didelių partijų. Vieni buvo už tai, kad reikia tuojau pat suvalgyti viską, ką gavai. Šiuo atveju pranašumai buvo du: bent kartą per dieną galėjai trumpam apmalšinti baisiausią alkį ir sykiu apsaugoti davinį nuo vagystės ar kitokios netekties. Priešininkų partija savo ruožtu turėjo argumentų. Aš pats galiausiai persimečiau į šią partiją. Tam būta asmeninės priežasties. Baisiausia akimirka kasdieniame stovyklos gyvenime buvo nubudimas. Kai trys šaižūs švilpuko garsai, komanda „keltis!" dar dorai neišaušus negailestingai išplėšdavo iš ilgesingų sapnų, kai vėl reikėdavo galynėtis su drėgnais batais, į kuriuos vos betilpdavo žaizdotos, ištinusios kojos, taigi kai pir-

momis būdravimo minutėmis aplink tesigirdėdavo dejonės ir keiksmai dėl batraiščius atstojančių, dažnai lūžinėjančių vielų klastos, kai šiaip jau narsūs draugai kaip vaikai pravirkdavo, neįveikę nuo drėgmės susitraukusių batų ir, jais nešini, basi išbėgdavo į apsnigtą rikiuotės aikštę, – tomis bjauriomis minutėmis atrasdavau menkutę paguodą: išsiimdavau vakar sutaupytą duonos gabalėlį ir suvalgydavau jį, visiškai atsidavęs šiam malonumui.

Seksualumas

Kadangi antroje fazėje, kaliniui prisitaikant prie stovyklos gyvenimo, badmiriavimas iš visų jį užplūdusių primityviausių instinktų į sąmonės paviršių išstumia alkį, ko gero, badmiriavimu aiškintina ir ta aplinkybė, kad seksualinis instinktas apskritai tyli. Matyt, šokui praėjus, tik tuo galima paaiškinti tai, kas krinta į akis psichologui šioje vien vyrų gyvenamoje stovykloje: čia, priešingai nei kitose daugybės vyrų gyvenamose priebėgose (kareivinėse ir pan.) „neiškrypėliaujama". Ir kalinių sapnuose bemaž neišnyra seksualiniai vaizdiniai, užtat labai dažnai sapnuojant atsiskleidžia „suvaržyti troškimai" psichoanalizės prasme – taigi kalinio meilės ilgesys ir kiti jausmai.

Be sentimentų

Primityvus instinktyvumas, būtinybė nuolat rūpintis tik gyvybės išsaugojimu lemia tai, kad daugelis kalinių radikaliai nuvertina viską, kas nepraverčia vien šiam tikslui. Tuo galima paaiškinti ir visišką kalinio nesentimenta-

lumą. Aš, tuomet dar palyginti nepatyręs, šią nuostatą turėjau įsisąmoninti gan drastiškomis aplinkybėmis pakeliui iš Aušvico į Dachau filialą Bavarijoje. Traukinys, gabenęs mus, apie 2000 kalinių, važiavo per Vieną. Privažiavome Vienos geležinkelio stotį po vidurnakčio. Tolesnė kelio atkarpa ėjo pro nedidelę gatvelę – viename jos namų aš išvydau pasaulį ir nugyvenau kelis gyvenimo dešimtmečius iki pat deportavimo dienos. Kiekviename ankštame kalėjimo vagone su dviem mažučiais grotuotais liukais buvo po 50 kalinių. Tik dalis iš mūsų galėjo kiūtoti ant grindų, kiti turėjo valandų valandas stovėti; tad pastarieji stengėsi bent prasibrauti prie šių liukų. Aš irgi buvau tarp jų. Nepaprastai vaiduokliškai atrodė visa, ką pasistiebęs ant pirštų galų galėjau įžvelgti savo gimtajame mieste pro jį užstojančias galvas ir grotų virbus. Visi jautėmės labiau miręs nei gyvi. Spėliota, kad traukinys rieda į Mauthauzeną. Tad negalėjom tikėtis gyvensią ilgiau nei vieną dvi savaites. Regėjau savo vaikystės, savo gimtinės gatves, aikštes, namus, labai aiškiai jausdamas, tarsi jau būčiau miręs ir dabar kaip negyvėlis, šmėkla žvelgčiau iš Anapus žemyn, į tokį pamėklišką miestą. Štai traukinys, valandėlę prastovėjęs stotyje, pajuda. Štai gatvelė – manoji gatvelė! Imu maldauti jaunų vaikinų, jau daugybę metų praleidusių stovykloje, tad dabar įdėmiai žiūrinčių pro liuką – jiems ši kelionė suteikė naujų išgyvenimų ir įspūdžių. Prašau jų tik akimirką praleisti mane į priekį. Bandau paaiškinti, ką man dabar reiškia vienas žvilgsnis laukan. Mano prašymą jie atmeta, šiurkščiai ir piktai, pašaipiai ir niekinamai, tokiais žodžiais: „Tu čia šitiek metų gyvenai? Na, jau pakankamai prisižiūrėjai!"

Šis ilgamečio stovyklos kalinio nesentimentalumas yra vienas iš emocinių simptomų, atsirandančių nuvertinus viską, kas nepadeda primityviausiam siekiui išsaugoti gyvybę. Visa tai kalinys laiko akivaizdžia prabanga. Taip atmetami visi dvasiniai klausimai, atsisakoma visų aukštesnių interesų. Apskritai stovyklą apėmęs, taip sakant, *kultūrinis žiemos miegas*. Šio daugiau ar mažiau dėsningo reiškinio išimtį sudaro dviejų rūšių interesai: pirmiausia politiniai (tai savaime suprantama), antra – religiniai (šitai išties verta dėmesio). Politikuojama stovykloje visur ir kone be paliovos, nors tai tebūtų godžiai išklausytas ir tolyn perduotas stovyklon prasiskverbęs gandas apie dabartinę padėtį fronte ir pan. Kadangi tie gandai dažnai būna prieštaringi ir keičia kits kitą labai sparčiai, jie tik suteikia papildomo peno sekinančiam „nervų karui" kalinių sielose. Nuolat ir vis skausmingiau dūžtant daugelio optimistinių gandų daigintoms viltims dėl greitos karo pabaigos, kai kurie kaliniai pamažu nugrimzta visiškon neviltin. Tačiau dažnai labiausiai erzina kaip tik didžiausieji optimistai.

Kalinių susidomėjimas religija, jei tik jis nubunda, būna kuo nuoširdžiausias. Ką tik atvykęs stovyklos gyventojas dažnai ne be sukrėtimo pajunta religinio jausmo gyvybingumą ir gelmę. Bene didžiausią įspūdį palikdavo improvizuotos maldos ir Mišios kur nors stovyklos barako kampe ar tamsiame sandariai užsklęstame gyvulių vagone, kuriuo mus, pavargusius, alkanus, šąlančius savo permirkusiuose skuduruose, parveždavo iš tolimos statybos aikštelės po darbo.

Dėmėtąją šiltinę, kuria 1945-ųjų žiemą ir pavasarį susirgo beveik visi stovyklos gyventojai, atnešusią didžiulį nusikamavusių, iki paskutinių dienų sunkiai dirbančių, o po darbo bet kaip sugrūstų į barakus ir vaistais negydomų, neslaugomų ligonių mirtingumą, – be viso to, šią šiltinę lydėjo du labai nemalonūs reiškiniai: sunkiai įveikiamas pasibjaurėjimas kiekvienu maisto kąsniu (papildoma grėsmė gyvybei!) ir baisus kliedesys! Mėgindamas jo išvengti, aš kaip ir daugelis kitų stengiausi prabūdrauti didesnę nakties dalį. Valandų valandas mintyse sakiau kalbas. Galop ėmiausi ant mažyčių skiautelių keverzodamas stenografinius ženklus atkurti aną rankraštį, kurį man teko išmesti Aušvico dezinfekcijos barake.

O baisiausią iš visų man kada nors papasakotų kliedesio košmarų patyrė vienas karščiuojantis draugas, suvokęs, kad mirtis čia pat, ir pamėginęs pasimelsti – bet niekaip neįstengęs prisiminti žodžių.

Spiritizmo seansas

Kartkartėmis ir stovykloje galėjo užsimegzti mokslinė diskusija. Kartą net patyriau tai, kas buvo gan artima mano profesijai, bet su kuo anksčiau, normaliame gyvenime, nebuvau susidūręs, – būtent spiritizmo seansą. Stovyklos vyriausiasis gydytojas, nugirdęs, kad esu psichologas, pasikvietė mane į itin slaptą renginį ankštoje kamarėlėje prie ambulatorijos, kur jis gyveno. Susirinko nedidelis būrelis, dalyvavo (labai slaptai!) ir stovyklos sanitarijos puskarininkis. Vienas užsienietis kolega savotiška malda ėmė kviesti dvasias. Ambulatorijos raštvedys turėjo sėdėti prie tuščio popieriaus lapo, laikydamas

virš jo pieštuką ir neketindamas nieko sąmoningai rašyti. Per dešimt minučių – paskui seansas buvo nutrauktas neva atsisakius dvasioms ar mediumui – jo pieštukas labai labai lėtai nubrėžė popieriuje keletą linijų, nesunkiai iššifruojamų „vae v". Mus patikino, kad raštvedys niekada nesimokė lotynų kalbos ir niekada negirdėjo žodžių „vae victis!" („vargas nugalėtiems!"). Mano nuomone, neįsisamonindamas jis kažkada nugirdo ir šiuos žodžius, ir jų vertimą, o „dvasiai" – jo pasąmonės dvasiai – kaip tik apie juos galvoti buvo natūralu tomis aplinkybėmis, likus keliems mėnesiams iki mūsų išlaisvinimo ir karo pabaigos.

Bėgsmas vidun

Kad ir kaip suprimityvėja stovykloje ne tik išorinis, bet ir vidinis žmogaus gyvenimas, vis dėlto bent kartkartėmis galima stebėti akivaizdžius dvasinio gyvenimo gilėjimo požymius. Nors jautrūs žmonės, nuo mažens įpratę prie dvasiškai veiklios egzistencijos, labai skausmingai išgyvena sunkias išorines stovyklos aplinkybes, bet jų dvasinė būtis pažeidžiama mažiau (nepaisant net jų gana minkšto būdo). Juk kaip tik jie gali pasitraukti nuo baisios aplinkos į dvasios laisvės ir vidinių turtų karalystę. Tik tuo ir tegalima paaiškinti paradoksą, kad kartais menkesnio sudėjimo žmogus lengviau ištverdavo stovyklos gyvenimą už kitą stipruolį.

Kad taptų įmanoma bent pusėtinai suprasti tokio pobūdžio išgyvenimą, vėl esu priverstas griebtis asmeninės patirties. Kas vykdavo anuomet, ankstyvą rytmečio valandą mums išžygiuojant į statybas? Aidi komanda: „Būry, žengte marš! Kairę – 2, 3, 4, kairę – 2, 3, 4, kairę – 2, 3, 4,

ir – kairę – 2, 3, 4! Kairę-ir-kairę-ir-kairę-kepures nuimt!" Atmintis atgyja ir vėl viskas skamba mano ausyse. Nuaidėjus komandai „Kepures nuimt!", išeiname pro stovyklos vartus. Į mus plieskia prožektoriai. Jei dabar žygiuoji savo penketuke nepasitempęs, vangus, pajusi aulinio bato spyrį. Dar prasčiau bus, jei išdrįsi dėl šalčio užsitraukti kepurę ant ausų, prieš nuskambant atitinkamai komandai. Toliau jau tamsoje klupčiojam stovyklos prieigos keliu per didžiulius akmenis ir plačias balas. Stūgauja sargybiniai, vis pavarydami mus šautuvų buožėmis. Jei kojas labai skauda, įsitveri mažiau ligoto kaimyno rankos. Nepersimetame nė žodeliu – ledinis priešaušrio vėjas nelabai tam palankus. Užsidengęs burną atversta švarko apykakle, greta žygiuojantis draugas staiga sumurma: „Ei, jei žmonos mus dabar pamatytų!.. Gal joms jų stovykloje geriau einasi; gal jos bent nenumano, kaip mes gyvename." Ir prieš akis man iškyla žmonos paveikslas!

Kai nieko daugiau nebelieka

Neištariame daugiau nė žodžio, klibinkščiuodami tuos kelis kilometrus, brisdami per sniegą ir slidinėdami ant ledo, prilaikydami vienas kitą, pakaitom keldami ir vilkdami pirmyn, bet žinome – šią valandą kiekvienas galvoja tik apie savo žmoną. Protarpiais žvilgteliu aukštyn, kur blėsta žvaigždės, arba tolyn, tenlink, kur už niūrių debesų sangrūdos brėkšta aušra. Tačiau mano dvasioje dabar vien šis paveikslas, vizija, palaikoma nepaprastai gyvos vaizduotės, niekada anksčiau, normaliame gyvenime, man nebūdingos. Kalbuosi su žmona. Girdžiu ją atsiliepiant, matau jos šypsnį, jos įdėmų ir drąsinantį

žvilgsnį ir – tikras ar ne – jos žvilgsnis spinduliuoja ryškiau už kaip tik dabar patekančią saulę. Mane nusmelkia mintis, kad pirmąsyk gyvenime patiriu, jog tiesa yra tai, ką tokia daugybė mąstytojų skelbė kaip savo gyvenimo išminties galutinę išvadą ir ką apdainavo tokia daugybė poetų; tiesa yra tai, kad meilė yra galutinė ir didžiausia aukštuma, kurion pakilti geba žmogaus būtis. Dabar suvokiu tiesą, paliudytą žmogaus kūrybos, mąstymo – ir tikėjimo: išganymą meile ir meilėje. Suvokiu, kad žmogus, kai jam šiame pasaulyje nieko nebelieka, gali būti – tegul tik akimirksnį – laimingas, iki širdies gelmių atsidavęs mylimo žmogaus paveikslui. Niūriausiomis aplinkybėmis, įstumtas būsenon, kai neįmanoma savęs išreikšti jokia veikla, kai tegali vien deramai kentėti – garbingai kentėti, – net tokiomis aplinkybėmis žmogus geba realizuotis kontempliuodamas mylimo žmogaus paveikslą. Pirmąsyk gyvenime galiu suprasti, kas pasakyta šiais žodžiais: „Laimingi angelai, su beribe meile žvelgią begalinėn didybėn."

Prieš mane parkrinta draugas, sugriūva ir už jo einantys. Sargybinis jau čia, jau talžo juos. Valandėlę vizija išnyksta. Tačiau netrukus mano siela vėl pakyla, vėl gelbstisi iš kalinio egzistencijos, vėl nusklendžia Anapus, vėl užmezga pokalbį su mylima būtybe. Aš klausiu, ji atsako; ji klausia, aš atsakau. „Stot!" Pasiekėm statybos aikštelę. „Pasiimti įrankius! Kiekvienam kirtiklis ir kastuvas." Visi supuola tamsion lūšnon, stengdamiesi nustverti tvirtą kirtiklį, patogų kastuvą. „Greičiau, šunsnukiai!" Netrukus jau stovim griovyje savo vakarykštėse vietose. Kirtiklio smaigalys skaldo suledėjusią žemę, žyra žiežirbos. Smegenys dar snaudžia, dar tyli bičiuliai. O mano dvasia dar laikosi mylimo žmogaus paveikslo. Dar

kalbu aš jai, dar kalba ji man. Staiga topteli – juk net nežinau, ar mano žmona gyva! Užtat žinau – dabar sužinojau, – kad meilei ne itin svarbu kūniška žmogaus egzistencija, kad jai be galo svarbu giliausia dvasinė mylimo žmogaus esmė, jo „tokia – būtis" (anot filosofų); kad jo „čia-būtis", jo čia – šalia – manęs – būtis, net jo kūniška egzistencija apskritai nesvarstoma. Aš nežinau, negaliu žinoti, ar mylimas žmogus gyvas, ar ne (visą kalinimo laikotarpį laiškų nei rašėme, nei gavome), bet šią akimirką tai nesvarbu. Dabar man visiškai nereikia žinoti, gyvas mylimas žmogus ar ne: mano meilės, mano mylinčios atminties, mano mylinčio regėjimo tai negali paveikti. Net jei būčiau tuomet žinojęs, kad mano žmona mirusi, man regis, vis tiek būčiau galėjęs – šitai žinodamas – visiškai taip pat atsiduoti anam mylinčiam regėjimui, o mūsų dvasinis pokalbis būtų buvęs toks pats ryškus ir gaivinantis. Taip suprantu šią akimirką tiesą:

„Dėk mane kaip antspaudą ant savo širdies...
Juk meilė stipri kaip mirtis..." (Gg 8, 6).

Meditacijos griovyje

Intensyvėjant tam pasirengusio kalinio dvasiniam gyvenimui, podraug jis ima bėgti iš dabartinės egzistencijos nykumo, jos dvasinio skurdo ir tuštumos praeitin. Davus valią vaizduotei, ši vis grįžta prie prabėgusių išgyvenimų, bet ne kokių nors ypatingų – mintyse dažnai sukasi kasdieniškiausi įvykiai, menkiausi nutikimai ir daiktai. Atminties nostalgija juos padaro tiesiog palaimingus. Nusisukdamas nuo aplinkos ir dabarties, atsigręždamas praeitin, vidinis gyvenimas savotiškai pakinta. Pasaulis

ir gyvenimas atitolę. Tačiau dvasia ilgesingai veržiasi prie jų – atgalios: važiuojama autobusu, einama namop, rakinamos buto durys, išgirstamas telefono skambutis, keliamas ragelis, įjungiama elektros šviesa kambaryje – tokias, regis, juokingas, detales kalinys tarsi glosto savo atsiminimuose. Taip, šie graudūs prisiminimai gali jį sujaudinti iki ašarų!

Ši kai kuriems kaliniams būdinga dvasinio gyvenimo gilėjimo tendencija pasireiškia ir tuo, kad pasitaikius galimybei jie labai stipriai išgyvena meną ar gamtą. Kartais tie išgyvenimai tokie intensyvūs, kad visiškai pamiršti aplinką ir padėties baisumą. Jei mums važiuojant iš Aušvico į Bavarijos stovyklą kas nors būtų matęs mūsų susižavėjimu spinduliuojančius veidus, žvelgiančius pro vagono langų grotas į Zalcburgo kalnus, ką tik nutviekstas saulėlydžio jų viršūnes, vargiai būtų patikėjęs, kad regi žmonių, iš esmės atsisveikinusių su gyvenimu, veidus. Ir vis dėlto – o gal kaip tik todėl? – mus taip traukė pažvelgti į metų metais neregėtą gamtos grožį. Ir vėliau, jau stovykloje, dirbant, vienas ar kitas progai pasitaikius atkreipia šalia plušančio draugo dėmesį į kokį nors gražų, jo žvilgsnį pakerėjusį vaizdą – pavyzdžiui, kaip vidury Bavarijos miško (kur po žeme turėjo būti statomos didžiulės karinės gamyklos) tarp aukštų medžių kamienų skverbiasi besileidžiančios saulės spinduliai, visai kaip garsiojoje Dürerio akvarelėje. Arba kartą vakare, kai mirtinai pavargę po darbo jau išsitiesėme ant barako grindų su savo sriubos daviniu, staiga įpuolė vienas draugas ir ėmė tempti mus rikiuotės aikštėn – kad tik ten, lauke, suskubtume pamatyti saulėlydį. O tada, žvelgdamas į vakaruose niūriai žėruojančius debesis, į horizontą, atgijusį nuolat kintant fantastiškiems debesų pavidalams ir

jų nežemiškoms spalvoms – nuo plieno mėlio iki krauju srūvančio raudonio, – žvelgdamas į šio reginio kontrastą, nykiai pilkas stovyklos žemines ir pelkėtą rikiuotės aikštę, bent savo klanais atspindinčią dangaus liepsną, po keleto minučių graudžios tylos kažkas ištarė: „Koks gražus galėtų būti pasaulis!"

Monologas apyaušryje

Arba: ir vėl darbuojiesi griovyje. Pilka rytmečio prieblanda aplinkui tave, pilkas dangus virš tavęs, pilkas sniegas blyškioj apyaušrio šviesoj, pilki skarmalai, kuriais apsimuturiavę draugai, pilki jų veidai. Vėl mezgi pokalbį su mylima būtybe arba tūkstantąjį kartą siunti savo skundą, savo klausimą Dangun. Tūkstantąjį kartą ieškai atsako, ieškai prasmės – savo kančios, savo aukos, savo lėtos mirties prasmės. Paskutinįsyk sukilęs prieš artėjančios mirties beprasmybę, junti savo dvasią skverbiantis pro tave supantį pasaulį, paskutinįsyk sukilęs, junti ją išsiveržiant virš šio beviltiško, beprasmiško pasaulio, o atsakydamas į tavo paskutinį klausimą apie galutinę prasmę galiausiai iš kažkur ataidi pergalingas TAIP! Tą pat akimirką toli palei horizontą valstiečio vienkiemio lange sušvinta šviesa – pačioj beviltiškoj brėkštančio Bavarijos ryto pilkybėj – „et lux in tenebris lucet", ir šviesa šviečia tamsybėse...

Ir vėl ištisas valandas kapoji įšalusią žemę, ir vėl šaipydamasis pro šalį praeina sargybinis, ir vėl imi kalbėtis su mylima būtybe. Vis labiau jauti – ji yra, vis labiau jauti – ji čia. Regis, palytėsi ją, tereikia tik ranką ištiesti – ir paimsi už rankos. Smelkte smelkia pojūtis: ji – yra –

čia! Tą pat akimirką – kas gi tai? Be garso atsklendžia paukštis, tupia tiesiog priešais ant išverstų žemės grumstų ir žvelgia į tave – įdėmiai ir nebyliai...

Menas stovykloje

Jau užsiminėme apie meną. Argi gali būti menas koncentracijos stovykloje? Žinoma, viskas priklauso nuo to, ką menu vadinsi. Šiaip ar taip, kada ne kada čia improvizuojamas kabaretas. Barakas laikinai iškraustomas, atvelkami keli mediniai suolai ar sukalami nauji, sudaroma „programa". O vakare sueina tie, kam stovykloje palyginti neblogai klojasi – kapai ar kaliniai, dirbantys pačioje stovykloje, neinantys į darbus už jos ribų. Jie ateina bent kiek pasijuokti ar paverkti – bent kiek užsimiršti. Pora padainuotų dainų, pora padeklamuotų eilėraščių, pora suvaidintų pokštų, net išjuokiančių stovyklos gyvenimą, – visa tai turi padėti užsimiršti. Ir padeda! Padeda kartais taip, kad eilinis, neprivilegijuotas kalinys, nutaręs nepaisyti dienos nuovargio ir užsukęs į kabaretą, staiga susigriebia, kad pražiopsojo sriubos dalybas.

Pavydėti galima buvo tam, kuris turėjo išties gerą balsą. Iš pradžių per pusvalandinę pietų pertrauką darbo vietoje dalydavo sriubą (ją apmokėdavo, pernelyg neišlaidaudama, statybos firma). Per šią pietų pertrauką susirinkdavome vienoje baigiamoje statyti mašinų salėje. Prie durų kiekvienas gaudavom po samtį vandensriubės. Ją godžiai besriaubiant kas nors, būdavo, užlipa ant statinės ir padainuoja keletą itališkų arijų. Jei žiūrovams patikdavo muzika, atlikėjas gaudavo dvigubą sriubos porciją – ir dar „nuo dugno", su žirniais!

Atlygio stovykloje galėjai susilaukti ne tik už meną – ir už plojimus. Aš, ko gero, buvau pelnęs paties baisiausio kapo, matyt, ne be pagrindo vadinto tiesiog žudiku, palankumą (laimė, man jo neprireikė). Už ką? Vieną vakarą man vėl buvo suteikta neįtikėtina „garbė" būti pakviestam ton pačion kamarėlėn, kur vyko anksčiau aprašytas spiritizmo seansas. Vėl šnekučiuotasi intymioje vyriausiojo gydytojo (irgi kalinio) bendrijoje, vėl taip pat slapčiomis dalyvaujant sanitarijos puskarininkiui. Staiga patalpon atsitiktinai užsuko kapas žudikas. Kažkas pradėjo prašyti jo paskaityti bent vieną iš savo eilėraščių; garsas apie juos jau sklandė po visą stovyklą. Dusyk prašyti nereikėjo, kapas atsinešė savotišką dienoraštį ir ėmė skaityti savo poetinio meno pavyzdžius. Tai, kad nepuoliau kvatoti, klausydamas jo meilės eilių, kainavo man iki kraujo perkąstą lūpą, bet išgelbėjo anuomet gyvybę. O kad paskui nešykštėjau katučių, galėjo man išgelbėti gyvybę kada nors atsidūrus jo darbo būryje – lig tol tai buvo nutikę vienintelį kartą, vieną vienintelę dieną, bet ir to užteko... Visuomet pravartu padaryti žudikui gerą įspūdį. Tad pliaukšėjau delnais kaip beįmanydamas, nors mažiausiai komiškas žudiko meilės eilėraštyje buvo nuolat besikartojantis „jausmo" ir „skausmo" bei „mylėti" ir „kentėti" rimas.

Žinoma, bet kokia meninė veikla stovykloje apskritai groteskiška; taip, sakyčiau, kad tikrąjį visko, bent kiek artimo menui, išgyvenimą sukelia veikiau pamėkliškas to „meno" kontrastas niūriam stovyklos gyvenimo fonui. Niekad negalėsiu pamiršti, kaip, antrąją naktį Aušvice iš nuovargio kritęs į miegą, staiga nubudau pažadintas – muzikos; bloko seniūnas prie barako besišliejančioj kamarėlėj surengė kažkokią šventę, ir girti balsai plyšavo

šlagerius. Paskui stojo tyla, ir užvirkavo smuikas be galo liūdną, retai tegrojamą, nenuzulintą tango... Smuikas raudojo – kažkas raudojo manyje kartu su juo. Mat tądien buvo gimtadienis, kažkam sukako dvidešimt ketveri; kažkas gulėjo viename iš Aušvico stovyklos barakų, gal už poros šimtų ar tūkstančių metrų nuo manęs; tas kažkas buvo mano žmona.

Stovyklos humoras

Pašaliečiui turbūt jau pakankamai keista, kad stovykloje būta gamtos ar meno išgyvenimų, bet dar keisčiau jam turėtų atrodyti tai, kad čia būta ir humoro – žinoma, tik jo užuomazgų ir tik sekundei ar minutei. Humoras – irgi sielos ginklas kovojant dėl gyvybės. Juk gerai žinoma, kad humoras labiau nei kas kitas žmogaus būtyje leidžia atsiriboti nuo aplinkybių, pakilti virš jų, tegul, kaip sakyta, trumpam.

Vieną draugą ir kolegą, su kuriuo ištisas savaites kartu dirbome statybose, pamažėl pratinau prie humoro. Kartą pasiūliau jam įsipareigoti ir kas dieną papasakoti kits kitam bent po vieną linksmą istoriją, tokią, kuri išties kada nors galėtų nutikti mus išvadavus, sugrįžus namo. Kolega anksčiau buvo chirurgas, dirbo vienos klinikos chirurgijos skyriuje asistentu. Tad kartą pabandžiau išspausti jo šypseną pasakodamas, kaip kada nors sugrįžęs namo ir ėmęsis įprastinės veiklos jis negalėsiąs atsikratyti stovyklos gyvenimo įpročių. Čia turiu paaiškinti: kai dirbant artėdavo statybos vadovo inspekcija, prižiūrėtojai stengdavosi laiku paspartinti darbo tempą, ragindami kalinius šauksmais: „Judinkis! Judinkis!" Taigi

pasakoju draugui: kada nors tu vėl stovi operacinėje ir darai nuobodžią skrandžio operaciją; tik šit įpuola sanitaras šaukdamas: „Judinkis! Judinkis!"– šitaip pranešdamas, kad „šefas ateina!" Draugai patys dažnai išgalvodavo tokių komiškų ateities nutikimų įsivaizduodami, pavyzdžiui, kaip pakviesti iškilmingon vakarienėn truputį užsimiršta ir paprašo namų šeimininkės – lyg kapo per pietus – pasemti „nuo dugno" vildamiesi, kad lėkštėj suplūduriuos keli žirniai ar net visa pusbulvė.

Jei bandymą juokauti, matyti aplinkinius dalykus komiškoj šviesoj laikysime triuku, šis triukas, šiaip ar taip, yra savotiškas gyvenimo menas. Net čia, stovykloje, kontrastų gausa teikia galimybę tokiai gyvenimo meno nuostatai, o šiuos kontrastinius efektus savo ruožtu sąlygoja tam tikras bet kokios kančios reliatyvumas. Pasitelkdami analogiją, žmogaus kančią galėtume palyginti su medžiaga dujiniame būvyje: kaip bet koks dujų kiekis bet kuriuo atveju tolygiai pasklinda ir užpildo tuščią bet kokios talpos indą, taip ir kančia perima visą žmogaus sielą, jo sąmonę nepriklausomai nuo to, didelė ta kančia ar maža. Vadinasi, žmogaus kančios „dydis" visiškai reliatyvus, taigi ir pats nereikšmingiausias įvykis gali suteikti didžiausią džiaugsmą. Kaip, pavyzdžiui, vyko mūsų kelionė iš Aušvico į stovyklos filialą Dachau, Bavarijoje? Buvo spėjama ir baiminamasi, kad traukinys važiuoja į Mauthauseną. Įtampa vis augo, traukiniui artėjant prie to Dunojaus tilto, per kurį jis, pasak mūsų bendrakeleivių su ilgamete stovyklų gyvenimo patirtimi, turėjo riedėti į Mauthauseną, pirma išsukęs iš pagrindinio ruožo. Žmogus, pats neišgyvenęs šito ar kažko panašaus, vargiai įsivaizduos tą džiaugsmo šokį, kurį kaliniai sušoko čia pat vagone pastebėję, kad traukinys važiuoja „tik" į Dachau.

O vėliau, atvykus į Dachau filialą? Po dviejų dienų ir trijų naktų kelionės! Jau minėjau, kad pritūpti ant mažo vagono grindų visiems neužteko vietos; didžiuma kalinių turėjo tolimą kelią važiuoti stačiomis, tik nedaugelis galėjo retkarčiais pasikeisdami prisėsti ant plonai pakreiktų, ištežusių nuo žmonių šlapimo šiaudų. Taigi stovyklon atvykome pervargę. Senbuviai mums tuojau pat perdavė svarbią informaciją, kad šioje gana mažoje stovykloje (daugiausia čia yra buvę 2500 kalinių) nėra „krosnies", tai yra krematoriumo, taip pat ir dujų kamerų. Vadinasi, ir „musulmonu" pavirtusio tavęs negalėjo tuoj pat pasiųsti „dujosna", reikėjo laukti vadinamojo ligonių transporto į Aušvicą. Taigi bent šiuo atžvilgiu gyvybei grėsė ne toks tiesioginis pavojus. Džiugi nuostaba, išsipildžius bloko seniūno iš Aušvico palinkėjimui, – o palinkėjo jis mums kuo greičiau patekti stovyklon be „židinio", – ši džiugi nuostaba pakėlė mums ūpą. Taip, ši džiaugsminga nuotaika suteikė mums jėgų juoktis ir pokštauti, kad ir ką turėjome patirti per artimiausias valandas. Mat dar kartelį suskaičiavus mus, atvykėlius, vieno pristigo. Tad turėjome stovėti vėjyje ir lietuje, išsirikiavę aikštėje, kol pražuvėlis buvo rastas. Jį, iš nuovargio kietai įmigusį, galiausiai aptiko viename barake. O tada nuobodi patikrinimo rikiuotė virto bausmės rikiuote: visą naktį iki pat ryto – po jau aprašytų ilgos ir sunkios kelionės vargų – turėjome stovėti aikštėje, kiaurai peršlapę ir sušalę. Ir vis dėlto buvome kuo džiaugsmingiausiai susijaudinę! Juk stovykloj nebuvo „židinio", o Aušvicas – toli...

O tada, kai kartą dirbdami pamatėme pro šalį einančią sunkiųjų darbų kalėjimo kalinių grupę? Kaip aiškiai tuomet atsiskleidė bet kokios kančios reliatyvumas! Kaip pavydėjome tiems katorgininkams jų palyginti sutvarkyto, palyginti saugaus, palyginti higieniško gyvenimo! Jie tikriausiai gali reguliariai maudytis, galvojom nusiminę, jie veikiausiai turi dantų šepetėlius, drabužių šepečius, po atskirą gultą ir pašto siuntą kas mėnesį; jie žino, kur jų giminaičiai, žino, ar jie bent gyvi. O mes visa tai jau seniai praradome.

Arba kaip pavydėjome net tiems mūsiškiams, kurie pateko gamyklon ir dirbo uždaroje patalpoje! Kaip vylėsi kiekvienas iš mūsų sulaukti tokios gyvybę gelbstinčios progos!

Tačiau reliatyvios laimės kopėčios veda toliau. Net dirbdamas lauko darbus, patekęs į blogesnį būrį galėjai pavydėti kitam – kad jam nereikia pusę paros braidžioti po klampų molyną ant stataus skardžio iškraunant savivarčius. Čia būdavo daugiausia nelaimių, dažnai mirtinų. Kiti būriai garsėjo žiauriais prižiūrėtojais, tad juose viešpataujanti mušimo tradicija leisdavo pajusti santykinę laimę jau tada, kai būdavai skiriamas į tokį būrį neilgam. Kartą nelaimingas atsitiktinumas mane nubloškė į tokį būrį; jei mūsų darbo nebūtų nutraukusi oro pavojaus sirena jau už poros valandų, per kurias prižiūrėtojas „apdorojo" asmeniškai mane, jei paskui nebūtų prireikę pergrupuoti darbo pajėgas, mane būtų pargabenę stovyklon tomis rogėmis, kuriomis veždavo nuo išsekimo mirštančius ar jau mirusius draugus. Šiaip ar taip, net boksininkas, pas-

kutinę akimirką gongo smūgio išgelbėtas nuo nokauto, kažin ar beįsivaizduos, kaip palaimingai man skambėjo anuomet pavojaus sirena.

Laimė, jei kažko nepatiri

Taigi galėjome būti dėkingi likimui bent už tai, kad išvengėme kokio nors nemalonumo. Galėjome džiaugtis jau tuo, kad vakare prieš guldami išsiutinėdavome savo skarmalus. Šis užsiėmimas nebuvo itin malonus, nes reikėjo išsirengti dažniausiai nešildomame barake, kur tiesiai virš galvos karojo ledokšniai. Tada džiaugdavomės bent tuo, kad nenuskambėjo pavojaus signalas ir staiga užklupusi tamsa nesukliudė užbaigti utėliavimo triūsą, kuris, net nelabai kruopščiai atliktas, atimdavo kaliniui pusę nakties miego.

Visi šie vargani stovyklos gyvenimo „džiaugsmai" puikiai iliustruoja laimę negatyvia Schopenhauerio prasme, būtent laimę, kaip kančios nebuvimą, nors ir, kaip minėta, labai santykinį. Net menkiausių pozityvių džiaugsmų pasitaikydavo itin retai. Tiksliai atsimenu, jog kartą sudaręs savotišką daugybės savaičių džiaugsmo suvestinę pamačiau, kad tik dusyk patyriau išties džiaugsmingas akimirkas. Tai buvo tąsyk, kai grįžęs iš darbo, ilgai laukęs prie virtuvės barako durų, galop įleistas vidun, buvau paskirtas kolonon, kuriai vadovavo kalinys virėjas F. Jis stovėjo prie didelio katilo, pilstydamas sriubą į dubenis, kuriuos karštligiškai kišo pro šalį skubantys draugai. Jis buvo vienintelis virėjas, nesižvalgęs į tuos, kas kišo dubenis; jis buvo vienintelis, dalinęs sriubą vienodai visiems, neatsižvelgęs į „personą", neišskyręs asmeninių draugų

ar žemiečių, negraibęs jiems nuo katilo dugno bulvių ir nepylęs nuo viršaus gryno vandens kitiems...

Anaiptol neketinu smerkti tų kalinių, kuriems savo klika buvo svarbiausia. Kas svies pirmąjį akmenį į žmogų, išskyrusį draugus tokiomis aplinkybėmis, kada anksčiau ar vėliau iškyla gyvenimo ar mirties klausimas? Niekam nederėtų kelti akmens, pirma su besąlygišku sąžiningumu nepaklausus savęs, ar pats tokiomis aplinkybėmis tikrai kitaip elgtųsi.

Jau seniai buvau išvaduotas iš stovyklos, seniai pradėjęs tvarkingą gyvenimą, kai kažkas parodė man laikraštyje nuotrauką iš koncentracijos stovyklos su kaliniais, susigrūdusiais keliaaukščiuose gultuose ir abejingai žvelgiančiais į stebėtoją. „Argi ne siaubas, tie baisūs veidai, visa tai?".. – „Kodėl?" – klausiu ir tikrai nesuprantu. Mano atmintyje tą akimirką atgyja toks vaizdas. Penkta valanda ryto. Lauke dar naktis. Guliu žeminėje ant kietų lentų kartu su kitais septyniasdešimt „globojamų" kalinių; tai reiškia, jog mes pripažinti ligoniais ir neprivalome išžygiuoti iš stovyklos į darbus. Mums nereikia net rikiuotis patikrinimui. Visą dieną mums leista dykinėti, snūduriuoti savo ankštoj vietoj barake ir laukti vienkartinio, „globos" ligoniams sumažinto duonos davinio ir šiai kalinių kategorijai skirtos mažesnės ir skystesnės vandensriubės porcijos. Vis dėlto kokie mes patenkinti, kokie laimingi! Spausdamiesi vienas prie kito, kad išvengtume nereikalingo šilumos nuostolio, tokie apatiški ir tingūs, kad nė nekrustelim, kol nėra reikalo, klausomės iš lauko, iš rikiuotės aikštės, atskambančių komandos šūksnių ir spiglių švilpukų paržygiuojant naktinei pamainai. Pro atplėštas duris barako vidun įsiveržia sniego sūkurys, apsnigta žmogysta – nuvargęs draugas – įsmunka ir

prisėda ant gulto. Tačiau rikiuotės metu griežčiausiai draudžiama įleisti pašaliečius į „globos" baraką, ir bloko seniūnas išguja jį lauk. Kaip man jo gaila! Kaip džiugu, kad nesu jo vietoje, kad esu „globoj" ir galiu toliau snūduriuoti. Kaip gelbsti gyvybę tos dvi čia praleistos dienos, prie kurių kartais gali prisidurti dar dvi.

Į dėmėtosios šiltinės stovyklą?

Anuomet man pasisekė dar labiau. Po ketvirtos dienos turėjau būti paskirtas į naktinę pamainą, kuri man reiškė neišvengiamą mirtį. Staiga į baraką įpuolė vyriausiasis gydytojas ir paragino mane užsirašyti savanoriu gydytoju į dėmėtosios šiltinės stovyklą. Nepaisydamas įnirtingų draugų atkalbinėjimų ir apdairaus kitų kolegų elgesio tuoj pat pasiryžau. Žinojau, kad darbo būryje netrukus žūsiu; jeigu jau reikėjo mirti, mirtis privalėjo turėti nors šiokią tokią prasmę. Kaip gydytojas galėjau bent kiek pagelbėti savo draugams, ir tai man atrodė daug prasmingiau nei toliau gyvalioti ir galop ištiesti kojas visiškai nenašiai rausiant žemę. Tai buvo paprastas išskaičiavimas, ne herojiška auka. Sanitarijos puskarininkis slapta įsakė abu savanoriais pasisiūliusius gydytojus palikti iki išvykimo „globos" barake. Mat buvome tokie išdvėsę, kad priešingu atveju jis būtų gavęs ne du gydytojus, o du lavonus. Visa tai atbudo mano atmintyje žvelgiant į aną koncentracijos stovyklos nuotrauką. Ir aš pradėjau pasakoti – pasakojau, kol mane suprato, suprato net tai, kad man ši nuotrauka toli gražu neatrodo siaubinga, aš net galėčiau įsivaizduoti, kad šie žmonės visai nesijautė nelaimingi.

Iš pradžių kalbėjome apie tai, kaip stovykloje su negausiomis išlygomis nuvertėja viskas, kas tiesiogiai nesusiję su paties kalinio ar artimiausių jam žmonių gyvasties išsaugojimu. Ir ne tik tai, nuvertėja ir pats žmogus, jo asmenybė. Ji taip pat įtraukiama į dvasios sūkurį, nušluojantį visas vertybes abejotinumo bedugnėn. Įtaiga aplinkinio pasaulio, seniai užmiršusio žmogaus gyvenimo vertę ir žmogaus asmenybės orumą, pavertusio jį bevaliu naikinimo politikos objektu, kuriam prieš galutinai sunaikinant dar išsunkiami paskutiniai fizinių galių likučiai, – ši visuotinė įtaiga turi galop pastūmėti ir į savojo Aš nuvertėjimą. Nustojęs tam priešintis, neįstengęs išsaugoti paskutinių savigarbos likučių, koncentracijos stovyklos kalinys iš viso nesijaučia esąs subjektas, juolab dvasinė būtybė, turinti vidinę laisvę ir asmeninę vertę. Jis jaučiasi esąs veikiau maža didelės masės dalelė, jo egzistencija nusmunka iki bandos gyvūno būvio. Čia žmonės genami iš vienos vietos į kitą, suvaromi krūvon ir išskiriami – kaip avių banda, be savo norų ir minčių. Kairėj ir dešinėj, prieky ir užnugary – visur tavęs tyko maža, bet ginkluota, gudri sadistų ruja, genanti tave pirmyn ar atgal šūksniais, aulinių batų spyriais ir šautuvų buožių smūgiais. Buvome tarsi avių banda, žinanti, galvojanti viena, norinti vieno: išvengti šunų puldinėjimo, bent kiek atsipūsti ir truputį paėsti. Kaip avys baimingai braunasi bandos vidurin, taip kiekvienas iš mūsų stengėsi patekti į penketo ar net visos kolonos vidurį, kad tik išvengtų sargybinių, žygiuojančių kolonos priekyje, šonuose, gale, smūgių. Ši padėtis turėjo dar vieną nemenku laikytą privalumą – apsaugą nuo vėjo.

Tad žmogaus pastangos koncentracijos stovykloje „ištirpti" masėje yra daugeliu atžvilgių ne vien įtaiga,

bet ir bandymas apsisaugoti. Kalinys bemaž mechaniškai „ištirpsta" penkete, penketų gretose, o sąmoningai siekia „panirti į masę", paklusti aukščiausiam savisaugos reikalavimui: niekuo neišsiskirti, jokia, net menkiausia ypatybe nepatraukti SS dėmesio.

Vienatvės ilgesys

Aišku, pasitaiko momentų, kuomet ir būtina, ir įmanoma atsiriboti nuo masės. Juk žinoma, kad nuolat būnant kartu likimo draugų minioje, kartu atliekant kiekvieną banaliausią kasdienybės veiksmą, dažnai apima nenugalimas troškimas nors trumpam ištrūkti iš šios priverstinės bendrijos. Apima nenumaldomas ilgesys, noras pabūti vienam su savo mintimis, noras pajusti bent trupinėlį vienatvės.

Jau būnant kitoje vadinamojoje „globos" stovykloje Bavarijoje, kur siautė didžioji dėmėtosios šiltinės epidemija, dirbant čia gydytoju, man kartais nusišypsodavo laimė bent keletą minučių pasitraukti taip pasiilgton vienatvėn.

Už dėmėtosios šiltinės barako, žeminės, kurioje karščiavo ir klejojo apie penkios dešimtys draugų, buvo nuošali vietelė palei stovyklą juosiančią dvigubą spygliuotos vielos tvorą. Čia iš kelių kuolelių ir medžio šakų buvo pastatyta savotiška palapinė, kurion sumesdavo perdien mūsų mažoje stovykloje „susikaupusį" pustuzinį lavonų. Čia buvo ir požeminio vandentiekio šulinys, dengtas mediniu dangčiu. Ant jo galėjau atsisėsti kaskart, kai buvau nereikalingas barake. Čia aš kiūtodavau, žvelgdamas pro privalomą spygliuotos vielos vinjetę į

Bavarijos kraštovaizdį – plačius žaliuojančius žydinčius laukus ir tolumoj melsvėjančias kalvas. Čia sėdėdavau svajodamas savo ilgesio svajas, skraidindamas mintis į šiaurę ir šiaurės rytus, tenlink, kur, mano spėjimu, buvo mylimi žmonės, tenlink, kur dabar temačiau besidraikančius neįprastai keistų formų debesis. Man netrukdė čia pat gulį utėlėti negyvėliai. Iš svajų mane išplėšdavo tik kartais palei spygliuotą tvorą praeinančio sargybinio žingsniai ar šūksnis iš barako, kviečiąs mane ambulatorijon priimti naujai atvežtų į karantino stotį vaistų – penkias, kartais net dešimt aspirino pakaitalo arba kardiacolio tablečių, skirtų kelioms dienoms penkiasdešimčiai ligonių. Nuėjęs jų paimti, pradėdavau „vizituoti": eidavau nuo vieno draugo prie kito tikrindamas pulsą, sunkiais atvejais duodamas pusę tabletės, sunkiausiais – neduodamas nieko, taupydamas tabletes tiems, kuriuos galbūt dar įmanoma išgelbėti. Lengvesniais atvejais irgi nieko negalėjau duoti, nebent ištarti padrąsinantį žodį. Taip paslankiojęs nuo vieno prie kito, pats ką tik pakilęs iš patalo po dėmėtosios šiltinės, nusilpęs ir išsekęs, paskui vėl valandėlę pasitraukdavau savojon vienatvėn, vėl nutūpdavau ant medinio dangčio, dengusio požeminį šulinį, kartą, beje, išgelbėjusį trijų draugų gyvybes. Visai prieš išlaisvinimą buvo masiškai išvežami kaliniai (regis, į Dachau), o tie trys draugai norėjo išsisukti. Jie įlindo į šį šulinį ir pasislėpė nuo aplink naršančių sargybinių. Aš tomis sujudimo akimirkomis pažiūrėti visai ramus sėdėjau ant šulinio dangčio, stropiai ignoruodamas aplink zujančius sargybinius; iš pradžių jie, įtarimo pagauti, ketino pakelti dangtį, bet apsigalvojo ir praėjo pro mane, taip atvirai ir nekaltai žiūrintį, taip nuoširdžiai žvirgždukais taikantį į tvoros vielą. Tik valandėlę stabtelėjo mane pamatęs sar-

gybinis, bet tuoj pat nusisuko nuo šio įtarimus išsklaidančio vaizdo ir nuskubėjo toliau. Anam trejetui galėjau pranešti, jog didžiausias pavojus praėjo.

Likimas žaidžia

Tik tas, kuris gyveno stovykloje, turbūt gali įsivaizduoti, kaip iš esmės ten nuvertinamas atskiro žmogaus gyvenimas. Šią panieką žmogiško individo egzistencijai net ir nuo stovyklos sąlygų atbukęs žmogus dar galėjo įsisąmoninti, kai būdavo ruošiamasi išvežti ligonius. Išsekę paskirtųjų išvežti kalinių kūnai būdavo tiesiog sumetami į dviračius vežimus, kuriuos kiti kaliniai, pūgai siaučiant, tempdavo daugelį kilometrų į kitą stovyklą. Jei pasitaikydavo lavonų, jie irgi keliaudavo į vežimą, – sąrašai turėjo atitikti! Svarbiausia – sąrašai, žmogus tesvarbus tiek, kiek pažymėtas numeriu, kiek atstovauja tam numeriui. Miręs ar gyvas – niekam nerūpi, numerio „gyvybė" neturi reikšmės. Dar mažiau reikšminga tai, kas slypi už šio numerio: žmogaus likimas, istorija, pavardė. Pavyzdžiui, kai aš, kaip gydytojas, lydėjau ligonius, vežamus iš vienos Bavarijos stovyklos į kitą, tarp mūsų buvo jaunas vaikinukas, kuris būtų turėjęs skirtis su broliu, nes pats nepateko į sąrašus. Jis tol maldavo stovyklos seniūną, kol šis nusprendė sukeisti ištikimąjį brolį su vienu sąrašo ligoniu, labai norėjusiu pasilikti. Tačiau sąrašai turėjo atitikti! Nieko nėra lengviau – prieraišusis brolis tiesiog perėmė jo vietoje liekančio draugo numerį, vardą, pavardę, ir atvirkščiai. Mat, kaip minėta, dokumentų jau seniai neturėjome, kiekvienas buvo laimingas, galėdamas pavadinti savu vien šį iš paskutiniųjų

vis dar kvėpuojantį kūną. Visa kita – tie skudurai, karantys ant blyškia oda aptemptų skeletų, – labiau domino pasiliekančius: jie smalsiai, prityrusia akimi apžiūrinėjo išeinančius „musulmonus" – gal jų batai ir paltai bent kiek geresni. Juk jų lemtis aiški, o tiems, kurie galėjo pasilikti stovykloje, dar kiek darbingiems, tiko viskas, kas didino galimybę likti gyviems. Jie nebuvo sentimentalūs...

Koncentracijos stovykloje žmogus vis mažiau jaučiasi subjektu ne vien dėl to, kad, kaip objektas, patiria visišką sargybinių savivalę; jis pasijunta ir likimo objektu, jo žaislu. Visuomet maniau ir sakiau, kad paprastai tik po penkerių ar dešimties metų žmogus sužino, kuo geras buvo tas ar kitas jo gyvenimo įvykis. Stovykla išmokė kitko: ten mes dažnai po penkių ar dešimties minučių sužinodavome, kuo geras vienas ar kitas įvykis! Jau Aušvice atradau principą, kurio „tiesa" greitai pasitvirtino ir kurį vėliau pripažino daugelis mano bičiulių. Jei manęs ko nors klausdavo, atsakydavau daugmaž teisingai ir nutylėdavau tai, ko manęs neklausdavo. Klausiamas apie savo amžių jį pasakydavau; klausiamas apie profesiją sakydavau „gydytojas", nutylėdamas specializaciją, jeigu ja primygtinai nebūdavo domimasi. Pirmąjį rytą Aušvice rikiuotėn atėjo SS karininkas. Jaunesnius nei keturiasdešimties metų kalinius sustatė vienur, vyresnius kitur; sugrupavo metalo įmonių darbininkus, mechanikus ir pan. Paskui visus nuleistomis kelnėmis patikrino, ar kuris neturįs trūkio, ir vėl atskyrė kelis draugus. Tada vieną grupę nuvarė prie kito barako, ten vėl išrikiavo. Aš ėjau drauge. Čia mus vėl išrūšiavo. Trumpai atsakęs į klausimus: „Amžius? Profesija?", buvau nusiųstas į mažą, nuošaly stovėjusią grupelę. Ją vėl nuginė prie kito bara-

ko, vėl perskirstė. Tai kartojosi dar keletą sykių, kol visai nusiminiau, atsidūręs tarp nepažįstamų užsieniečių, kurių kalbos nesupratau. Dabar buvo atlikta paskutinė atranka, o aš ir dar keletas buvome nuvaryti prie paskutinio barako. Staiga pamačiau atsidūręs tarp senų savo draugų, tarp žemiečių ir kolegų, tame pačiame barake, iš kurio išėjau! Beveik niekas nespėjo pastebėti, kad tuo tarpu buvau dingęs. O aš jau numaniau, kiek daug galimų likimų išvengiau per tas kelias minutes...

Sudarinėjant minėtąjį ligonių, vežamų „globos" stovyklon, sąrašą, mano numeris irgi buvo įrašytas: reikėjo kelių gydytojų. Niekas nežinojo, ar tikrai vyksime „globos" stovyklon. Vieną kartą jau buvo papokštauta. Prieš porą savaičių buvo formuojamas toks pats transportas. Jau tuomet visuotinai manyta, jog tie žmonės eis „į dujas". Staiga pasklinda žinia: norintieji gali išsibraukti iš ligonių sąrašo su sąlyga, kad jie užsirašys savanoriais į naktinę, labai bauginančią pamainą. Aštuoniasdešimt du draugai tuoj pat užsirašė. Po ketvirčio valandos transportas atšaukiamas. O aštuoniasdešimt du savanoriai jau paskirti naktinėn pamainon! Daugumai jų per kitas dvi savaites ji atnešė mirtį.

Atmintinai išmokta paskutinė valia

Taigi jau antrą kartą buvo sudaromas transportas. Žinoma, dabar niekas nežinojo, ar tai nevirs pokštu ir triuku, siekiant išspausti iš ligonių paskutinius jėgų likučius nors dviem savaitėms; gal jie keliaus „į dujas", o gal iš tiesų į „globos" stovyklą? Vyriausiasis gydytojas buvo man palankus. Vakare, be penkiolikos minučių dešimtą, jis

slapčiomis pakuždėjo: „Pasakiau raštinėje, kad tu dar turi teisę atsisakyti; gali tai padaryti iki dešimtos!" Leidžiu jam suprasti, kad man tai nepriimtina, kad verčiau eisiu tiesiu keliu, verčiau netrukdysiu likimui tekėti sava vaga. „Aš lieku su savo ligoniais", – sakau jam. Užjaučiamas žvilgsnis glosto mane, lyg jis ką numanytų... Be žodžių paduoda man ranką, tarsi ne atsisveikintų visam gyvenimui, tarsi atsisveikintų su manuoju gyvenimu... Einu. Lėtai grįžtu į savo baraką. Mano vietoje nusiminęs sėdi artimas bičiulis. „Tu išties to nori?" – klausia jis. „Taip, aš vykstu..." Ašaros sužvilga jo akyse. Bandau jį guosti, bet netrukus turiu imtis ko kito – perduoti jam savo žodinį testamentą. „Įsidėmėk, Otai. Jei negrįžčiau namo, pas žmoną, jei tu vėl kada ją pamatytum – įsidėmėk: pirma, mes čia kas dieną ir kas valandą kalbėjome apie ją, ar atmeni? Antra, aš niekad nieko nemylėjau labiau už ją. Trečia, ta laimė, tas trumpas mūsų santuokos laikotarpis atsveria viską – ir tai, ką turėjome čia patirti..." Otai, kur tu dabar? Ar begyvas? Kuo tapai po anos paskutinės mūsų kartu praleistos valandos? Ar atradai savo žmoną? Ar atmeni, kaip tuomet, nepaisydamas tavo vaikiško verksmo, priverčiau išmokti manąjį testamentą atmintinai – žodis žodin?

Kitą rytą iškeliavau su ligoniais. Šįsyk nebuvo pokšto nei triuko; nevežė mūsų ir „į dujas", mes tikrai pasiekėme „globos" stovyklą. O tie mane taip užjautę žmonės liko senojoje stovykloje, kurią netrukus badas nusiaubė daug nuožmiau nei mūsiškę. Jie tikėjosi išsigelbėsią, bet tenai laukė pražūtis: po kelių mėnesių, jau laisvas, sutikau vieną draugą iš senosios stovyklos – jis pats, kaip „policininkas", turėjo konfiskuoti puode atsidūrusį mėsos gabalą, pradingusį tomis dienomis iš lavonų krūvos... Mat toje

stovykloje, kurios vėlesnio pragaro man pačiu laiku pavyko išvengti, įsisiautėjo kanibalizmas.

Kaipgi dabar neprisiminsi istorijos apie mirtį Teherane? Vieną dieną turtingas ir galingas persas vaikštinėjo tarno lydimas po sodą. Staiga tarnas pasiskundžia ką tik matęs mirtį – ji grasinusi jam. Tarnas maldauja poną duoti jam greičiausią žirgą, jis norįs tuoj pat susiruošti kelionėn ir pasprukti, dar šį vakarą pasiekti Teheraną. Turtuolis duoda žirgą, tarnas nušuoliuoja. Grįždamas namo, ponas pats sutinka mirtį. Jis ją klausia: „Kam tu taip išgąsdinai mano tarną? Kodėl jam grasinai?" Mirtis sako: „Nei aš jam grasinau, nei norėjau išgąsdinti. Aš tik nustebau, apstulbau, jį čia pamačiusi – juk turiu dar šįvakar ištikti jį Teherane."

Pabėgimo planas

Vis stiprėjantis jausmas, jog esi tik likimo žaislas, pasiryžimas kuo mažiau pačiam žaisti su likimu, verčiau leidžiant jam tekėti sava vaga, o podraug ir gili apatija, užvaldanti žmogų stovykloje, daro suprantamomis jo pastangas išvengti bet kokios iniciatyvos ir baimę pačiam ką nors spręsti. Stovykloje būna akimirkų, kai apsispręsti reikia nedelsiant, – ir dažnai tai reiškia būtį arba nebūtį. Tad kaliniui daug mieliau, kai už jį sprendžia likimas. Šis vengimas spręsti labiausiai išryškėja tuomet, kai iškyla klausimas: bėgti ar ne? Tomis minutėmis (tai visada tegali būti kelios minutės) turintis apsispręsti kalinys išgyvena pragariškas kančias. Bandyti bėgti ar ne? Rizikuoti ar ne? Aš irgi išgyvenau šią vidinę įtampą, šią skaistyklos ugnį, kai priartėjus frontui atsirado galimybė bėgti. Draugas, atlikęs gydytojo priedermę barakuose

už stovyklos ribų, buvo už pabėgimą ir spyrė mane prisidėti. Mes išsmukome iš stovyklos į tariamą konsiliumą pas vieną ligonį, ne kalinį, kuriam „reikėjo" mano, kaip specialisto, pagalbos. Tenai slaptas užsienio pasipriešinimo judėjimo narys turėjo atnešti mums uniformas ir suklastotus dokumentus. Tačiau paskutiniu momentu atsirado techninių kliūčių ir vėl grįžome į stovyklą. Šią progą panaudojome, pasirūpindami kelionei apipuvusių bulvių, o svarbiausia – kuprines. Šiuo tikslu įlindome į tuščią, neseniai jo gyventojų apleistą moterų stovyklos baraką. Šią stovyklą ką tik ištuštino, visas moteris išvežė kitur. Neapsakoma netvarka viešpatavo barake. Viskas buvo taip sujaukta, kad galėjai aiškiai matyti, kaip skubotai moterų išbėgta: mėtėsi skudurai ir šiaudai, apgedę maisto likučiai, sudaužyti indai. Nesinorėjo imti net ir naudojimui dar tinkamų dubenų, šiaip jau labai vertintų stovykloje. Pernelyg gerai žinojome, kad jau kiek laiko, visiškai pakrikus stovyklos gyvenimui, šie sriubos dubenys buvo naudojami ne tik sriubai, bet atstojo ir praustuvus, ir naktipuodžius. (Labai griežtai drausta pasistatyti barake kokį indą gamtiniams reikalams atlikti; tačiau šio draudimo nepaisyti buvo priversti visi, kurie gulėjo dėmėtosios šiltinės epidemijos metu karščiuodami ir buvo per daug nusilpę, kad be kitų pagalbos naktį nueitų išvietėn). Taigi aš sergsčiu, o draugas įlenda į apleistą baraką. Po valandėlės jis vėl išnyra švytėdamas džiaugsmu ir išdidžiai rodo po švarku paslėptą kuprinę. Jis matęs viduje dar vieną, todėl dabar aš turiu eiti jos pasiimti. Jis sergsti, aš einu į baraką. Besiknisdamas po išdraikyto šlamšto krūvas, atradęs savo dideliam džiaugsmui ir nuostabai ne tik kuprinę, bet

ir seną dantų šepetuką, staiga pastebiu tarp paskubomis paliktų daiktų moters lavoną...

Paskui bėgu atgal į savo baraką, kur slepiu visą sukauptą turtą: sriubos dubenį, porą nuskurusių kumštinių pirštinių, „paveldėtų" iš šiltine mirusio paciento bei du tuzinus popieriaus skiautelių, ant kurių, kaip sakiau, buvau pradėjęs stenografiniais ženklais atkurti Aušvice prarastą rankraštį. Paskubom „vizituoju", paskutinį sykį apeidamas eiles pacientų, gulinčių ant pradvisusių lentų abipus tarpo viduryje. Prisiartinu prie vienintelio jau beveik mirštančio žemiečio – jį ambicingai norėjau žūtbūt išgelbėti. Aišku, apie pabėgimo planą niekam negaliu prasitarti. Tačiau mano draugas, regis, kažką numano (gal atrodau kiek nervingas). Šiaip ar taip, silpnu balsu jis manęs klausia: „Tu irgi sprunki?" Bandau neigti, bet man nepavyksta išvengti jo žvilgsnio. Baigęs vizitaciją, vėl prieinu prie jo. Vėl mane veria tas beviltiškas žvilgsnis – vėl pajuntu tarsi priekaištą. Dar labiau sustiprėja tas nemalonus jausmas, apėmęs iš karto, kai tik pažadėjau bėgti su kolega, sulaužydamas senąjį principą – nežaisti su likimu. Staiga apsisukęs išbėgu iš barako, nuskubu pas kolegą į ambulatoriją ir sakau jam, kad negaliu bėgti kartu. Vos pasiryžau pasakyti, kad jis manimi nesikliautų, vos nusprendžiau pasilikti su ligoniais, ir tas negeras jausmas išnyko! Nežinau, ką atneš rytojus, bet kaip niekad ramus tvirtu žingsniu grįžtu į saviškį dėmėtosios šiltinės baraką, prisėdu ant lentų draugo kojūgalyje, bandau jį paguosti, pašnekėti su kitais ligoniais, nuraminti juos.

Paskui atėjo paskutinė diena stovykloje. Beveik visi jos gyventojai frontui artėjant buvo perkelti į kitas stovyklas. Bonzos – kapai ir virėjai – išsilakstė. Tądien turėjo

būti evakuota visa stovykla: paskutiniai likę kaliniai – vien ligoniai – ir keli gydytojai bei „sanitarai". Naktį, sklido kalbos, stovyklą ruoštasi padegti. Buvo jau popietė, o sunkvežimiai, turėję išgabenti ligonius, vis nesirodė. Tik kažkodėl stovykla staiga buvo kuo griežčiausiai uždaryta, o spygliuota viela saugoma taip, kad niekas negalėjo tikėtis, jog „pereis pro vielas" vienoje tam beveik jau paruoštoje vietoje. Tapo išties nejauku. Regis, ketinta stovyklą paleisti liepsnomis kartu su likusiais kaliniais. Tad mudu su kolega antrąsyk nutarėme bėgti.

Tuo tarpu mums liepė pakasti už spygliuotos vielos tris tądien numirusius. Niekas, be mudviejų, jau neįstengia to padaryti, visi guli karščiuodami ir klejodami keliuose dar neevakuotuose barakuose. Sutariame: su pirmu lavonu pernešime geldoje, atstojančioje karstą ir neštuvus, draugo kuprinę, su antruoju – manišką, su trečiu lavonu spruksime patys. Programą iki trečio lavono įvykdome. O tada turiu laukti – draugas sakosi pamėginsiąs nugriebti kur nors duonos gabalą, kad per kitas dienas miške turėtume ką užkrimsti. Belaukiant bėga minutės, nekantrauju vis labiau – o jis vis negrįžta. Jau vaizdavausi, pirmąkart per trejus metus jaučiau būsimos laisvės skonį, regėjau mus bėgančius fronto link. Tik vėliau sužinojome, kaip pavojingai galėjo baigtis šis bėgimas. Tačiau jo neprireikė. Tą pačią akimirką, kai pamatau atskubantį kolegą, tą pačią akimirką atsiveria stovyklos vartai ir rikiuotės aikštėn lėtai įrieda prašmatnus aliuminio spalvos automobilis su dideliais raudonais kryžiais: Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovas iš Ženevos ima stovyklą su paskutiniais jos gyventojais savo globon. Kas dabar begalvos apie bėgimą? Traukiamos dėžės su vaistais, dalijamos cigaretės, mes fotografuojami, visur viešpa-

tauja džiaugsmas. Dabar mums nereikės rizikuoti, lįsti tarp kovojančių frontų.

Raudonojo Kryžiaus atstovas įsikuria valstiečio name netoliese, kad ir naktį būtų viskam pasiruošęs. O mes džiaugsmo svaiguly pamiršome trečią lavoną, tad dabar einame ir išnešame jį, ketindami nuleisti į jau iškastą negilią duobę. Mus lydintis ir prižiūrintis sargybinis visai suminkštėja. Jis jau nutuokia, kad verčiamas naujas lapas, ir bando mums prisigerinti. Prieš žeriant pirmuosius grumstus jis sukalba kartu su mumis trumpą maldą už mirusius. Po paskutinių dienų įtampos ir jaudulio, po finalinio spurto mūsų lenktynėse su mirtimi žodžiai, kuriais meldžiame atilsio, skamba taip karštai, kaip begali skambėti žmogaus lūpose...

Taip praeina ši, paskutinė, stovyklos diena seniai nujaustoje, seniai išsvajotoje laisvėje. Bet mes neįvertinome svarbiausių veikėjų... Nors Raudonojo Kryžiaus atstovas garantavo, kad pagal pasirašytą sutartį stovykla nebus evakuojama, nors jis apsistojo čia pat, kaime, naktį atvažiuoja sunkvežimiai su esesininkais, kuriems įsakyta tuoj pat visus iškeldinti: paskutiniai kaliniai esą turi būti nugabenti centrinėn stovyklon, o iš ten per dvi paras nuvežti Šveicarijon ir iškeisti į karo belaisvius. Sunku patikėti, jog tai esesininkai, – tokie draugiški šie žmonės, taip maloniai įkalbinėja nesibaiminti, lipti į sunkvežimius, džiaugtis tokia puikia mums siūloma proga. Jau skuba tie, kurie dar turi jėgų skubėti, į sunkvežimius; stropiai suguldomi sunkūs ir visai nusilpę ligoniai. Mudu su kolega, jau neslėpdami kuprinių, stovime pasiruošę, kai atrenkama trylikos žmonių grupė į priešpaskutinį sunkvežimį. Juos skiria vyriausiasis gydytojas: iš penkiolikos kalinių būrelio kaip tik mus abu jis praleidžia. Tie trylika

sulipa į sunkvežimį, mudu pasiliekame nustebę, nusivylę, pasipiktinę ir priešpaskutiniam sunkvežimiui nuriedant apiberiame vyriausiąjį gydytoją priekaištais. Jis atsiprašo teisindamasis nuovargiu ir išsiblaškymu: jis apsirikęs manydamas, kad mes vis dar ruošiamės bėgti. Su kuprinėmis ant pečių vėl susėdame, kartu su keletu likusių kalinių nekantriai laukdami paskutinio sunkvežimio. Tačiau laukti turime ilgai. Tad sugulame ant ištuštėjusių ambulatorijos barako gultų, visiškai nustekenti paskutinėmis dienomis ir valandomis siautėjusio „nervų karo", nustekenti vilties ir nusivylimo, dangiškos palaimos ir giliausio liūdesio pliūpsnių. Pasiruošę kelionei sukrintame su drabužiais ir batais – ir įmingame. Pažadina mus kulkosvaidžių ir patrankų šūviai; įpuolęs vyriausiasis gydytojas sukomanduoja ieškoti priedangos ant grindų, ir nuo viršutinio gulto man ant pilvo su batais nušoka draugas. Tada visai išsiblaivau. Paskubom aptariame padėtį – frontas jau čia! Šaudymas rimsta, tyla, aušta rytas, o lauke, prie stovyklos vartų, ant stiebo plaikstosi balta vėliava. Tik po kelių savaičių mes, paskutinė šios stovyklos kalinių saujelė, sužinojome, kad net tomis valandomis „likimas" vėl mumis pažaidė, sužinojome, koks abejotinas yra bet koks žmogaus sprendimas kaip tik tada, kai iškyla gyvybės ar mirties klausimas. Vėl prisiminėm pasaką apie mirtį Teherane, šįsyk galvodami apie draugus, kurie tarėsi aną naktį važiuoją laisvėn. Po kelių savaičių varčiau nuotraukas iš mažos netoliese buvusios stovyklos, į kurią nugabeno mano pacientus; čia juos uždarė į barakus, o šiuos padegė. Nuotraukose matyti apanglėję lavonai.

Taigi apibūdinome apatiją, sielos surambėjimą, kuris apima koncentracijos stovyklos kalinį, nustumdamas jo psichinį gyvenimą primityvesnėn pakopon, o jį paverčia bejėgiu likimo ar sargybinių savivalės objektu ir galiausiai priverčia baimintis pačiam tvarkyti savo likimą bei ką nors spręsti.

Tačiau yra ir kitų apatijos priežasčių, ji nėra vien sielos savisaugos mechanizmas mūsų aptartąja prasme. Kartu su dirglumu, kita kalinio psichikos ypatybe, ji turi ir fizinių priežasčių. Iš fizinių apatiją ir dirglumą sukeliančių veiksnių svarbiausi yra alkis ir miego stoka. Kiekvienas žino, kad dėl šių dviejų priežasčių ir normaliai gyvenąs žmogus būna suirzęs ir apatiškas. Stovykloje miego nepakanka dar ir dėl to, kad čia baisi kamšatis ir trūksta minimaliausios higienos, taigi knibždėte knibžda parazitų.

Prie šių apatiją ir irzlumą sukeliančių priežasčių prisideda dar viena: netektis kaip tik tų civilizacijos dovanų, kurių užduotis yra mažinti ir apatiją, ir dirglumą – nikotino ir kofeino netektis! Tad apatija ir dirglumas dar labiau išauga. O fizines priežastis, sąlygojančias šią savotišką kalinio sielos būseną, papildo psichinės – tam tikrų „kompleksų" pavidalu. Didžiumą kalinių kamuoja savotiškas nepilnavertiškumo jausmas. Kiekvienas iš mūsų kadaise buvo ar bent manėsi esąs „kažkas". O dabar čia su juo elgiamasi taip, tarsi jis būtų niekas. (Aišku, kad esmingesnėje – dvasios – srityje įsitvirtinusios savimonės negali sugriauti stovyklos gyvenimas; tačiau kiek žmonių, taigi ir kalinių, turi tokią stabilią savimonę?) Pernelyg nesusimąstydamas, netgi neįsisąmonindamas, eilinis

stovyklos kalinys jaučiasi visiškai deklasuotas. Vis dėlto šis išgyvenimas tampa išties aktualiu tik dėl kontrasto, būdingo sociologinei stovyklos gyvenimo struktūrai. Turiu omeny tą mažumą kalinių, laikytų išskirtaisiais: kapus, virėjus, parduotuvės valdytojus ir stovyklos „policiją" – visi jie kompensavo primityvų nepilnavertiškumo jausmą. Jie nesijautė deklasuoti kaip kalinių didžiuma, priešingai – jie klestėjo. Taip, kartais juos net apimdavo didybės manija *en miniature*. Pykstančios, pavydinčios daugumos psichinė reakcija į mažumos elgesį išsiliedavo įvairiai – kai kada ir piktais anekdotais. Štai tokio anekdoto pavyzdys. Du kaliniai kalbasi tarpusavyje; vienas sako apie trečiąjį, „klestintį": „Aną pažinojau, kai jis tebuvo didžiulio banko prezidentas; dabar jis jau taikosi į kapus."

Kiekvieną deklasuotos daugumos ir klestinčios mažumos konfliktą (o jam stovykloje visada atsiranda progų, kad ir dalijant valgį) lydi nebevaldomas dirglumo proveržis. Įprastinis dirglumas, kurio fizines priežastis jau aptarėme, išauga prisidėjus psichinėms priežastims – visų dalyvių „kompleksų" įtampai. Nenuostabu, kad susikaupęs įtampos perviršis išsilieja kalinių muštynėmis. Šis refleksas, nuo pykčio emocijos vedantis prie iškrovos smūgiais, susidarė ir dėl nuolatinio mušimo, kurio liudininkai mes visi buvome. Pats esu dažnai patyręs, kaip stipriai alkanam ir nemigusiam „niežti rankos", kaip sunku susitvardyti užplūdus pykčiui. Nuolat nemigęs buvau tuomet jau vien dėl to, kad mūsų žeminėje, šiltinės barake, kiek laiko buvo galima kūrenti ugnį, tik reikėjo budėti, kad naktį ji neužgestų. Visi, dar turėję truputį jėgų, budėdavo naktimis prižiūrėdami krosnį. Menu, kaip gulėdavau išsitiesęs priešais krosnelę, savo „naktinėmis

pamainomis" sergėdamas ugnį ir nukniaukto briketo kaitroje kepdamas porą nukniauktų bulvių. Šios valandos – vis dėlto! – priklauso prie idiliškiausių mano kada nors išgyventų valandų; tačiau kitą dieną jauteisi dar labiau nemigęs, dar labiau nuvargęs, apatiškas ir irzlus. Anuomet, visai prieš mus išlaisvinant, ne tik gydžiau dėmėtąją šiltinę, bet ir privalėjau pavaduoti susirgusį bloko seniūną. Taigi buvau atsakingas stovyklos vadovybei už barako švarą – jei iš viso galima tokiomis sąlygomis kalbėti apie švarą. Didysis akių dūmimas – nuolatinis barakų tikrinimas – buvo labiau kankynė nei būdas higienai palaikyti. Pravertę būtų truputis vaistų ir maisto, o rūpintasi tuo, ar nesimėto tarp gultų koks šiaudas ir ar lygia linija kojūgalyje paklotos nudriskusios, sučiurusios ir utėlėtos kalinių antklodės. Paskelbus tikrinimą turėjau pasistengti, kad stovyklos viršininkas ar seniūnas, pasilenkęs prie žeminės durų ir probėgšmiais pažvelgęs vidun, nepastebėtų nukritusio šiaudelio ar pelenų palei krosnį. O apie šioje skylėje tūnančius žmones jiems pakakdavo mano raporto, išpyškinto nusiplėšus kalinio beretę nuo skustos galvos ir mitriai sumušus kulnais: gydymo barakas VI/9 – 52 ligoniai, 2 sanitarai, 1 gydytojas. Ir inspektorių nebelikdavo nė kvapo. Tačiau, kol jie ateidavo – o ateidavo jie kartais praėjus kelioms valandoms po inspekcijos paskelbimo arba ir visai nepasirodydavo, – visą laiką būdavau priverstas taisyti antklodes, rankioti nuo gultų byrančius šiaudus ir staugti ant vargšų, besikėsinančių paskutinę akimirką sugriauti visą tvarkos ir švaros iliuziją. Juk karščiuojant apatija dar labiau sustiprėja, tad ligoniai iš viso reaguoja tik tada, kai smarkiai užrinki. Vis dėlto dažnai ir tai negelbsti – tokiu atveju turi ir iš visų jėgų valdytis, kad netvotum.

Mat dėl kitų kalinių apatijos, o dar labiau dėl pavojaus, kuris gresia inspektoriams ateinant, pats pasidarai neapsakomai irzlus.

Vidinė laisvė

Pabandžius psichologiškai pavaizduoti ir psichopatologiškai paaiškinti tipiškus ilgamečio stovyklos kalinio būdo bruožus, turėtų susidaryti įspūdis, kad žmogaus sielą visiškai ir neišvengiamai sąlygoja aplinka. Juk šiuo atveju, kalbant apie koncentracijos stovyklos psichologiją, kaip tik stovykla kaip savotiška socialinė aplinka tarsi prievarta formuoja žmogaus elgesį. Galima būtų pagrįstai prieštarauti ir klausti: kur tokiu atveju žmogaus laisvė? Argi nesama dvasinės laisvės, pasirenkant elgesio būdą, nuostatą į supančią aplinką? Ar tikrai žmogus tėra įvairių apribojimų ir sąlygų – biologinių ar sociologinių – produktas? Ar tikrai jis – vien atsitiktinė fizinės sandaros, būdo polinkių, visuomeninės padėties pasekmė? Ir ypač – ar tikrai psichinės žmogaus reakcijos į ypatingą, socialiai sąlygotą stovyklos aplinką patvirtina tai, kad pasmerktas tokiai egzistencijos formai, jis visiškai negali išvengti jos poveikio? Ar jis, „verčiamas aplinkybių", čia, stovykloje, viešpataujančių aplinkybių, „negali kitaip"? Atsakyti į šį klausimą galima tiek iš patirties, tiek iš principo. Iš patirties – nes pats stovyklos gyvenimas parodė, kad žmogus išties „gali kitaip". Nesunku pateikti pakankamai daug herojiškų pavyzdžių, įrodžiusių, kad apatiją galima pergalėti, irzlumą nuslopinti, taigi įrodžiusių, kad dvasios laisvės likučio, laisvos Aš nuostatos į aplinkinį pasaulį tebesama ir šioje tarsi absoliučios išorinės ir vidinės prievartos būsenoje. Kas

iš mūsų, išgyvenusių koncentracijos stovyklas, negalėtų papasakoti apie žmones, ėjusius per rikiuotės aikštes ar stovyklos barakus, dalijusius vienur gerą žodį, kitur paskutinį duonos kąsnį. Tegul jų būta nedaug, bet jie liudija, kad *žmogui stovykloje galima atimti viską, tik ne paskutinę žmogišką laisvę – priimti vienokią ar kitokią nuostatą į duotąsias aplinkybes*. O rinktis „vienokią ar kitokią" visada įmanoma. Kiekviena diena, kiekviena valanda stovykloje teikė daugybę galimybių vidiniam apsisprendimui, žmogaus apsisprendimui už ar prieš nuosmukį, pasidavimą aplinkos jėgoms, grasinusioms pačiai jo esmei – jo vidinei laisvei, – viliojusioms jį, išsižadėjusį laisvės ir orumo, tapti vien išorinių aplinkybių objektu ir žaislu, pavirsti tipišku stovyklos kaliniu.

Taigi šiuo (vienu iš galimų) požiūriu koncentracijos stovyklos kalinio psichinių reakcijų pobūdis galiausiai pasirodo besąs kažkas daugiau nei vien kūno, sielos ar socialinių sąlygų išraiška – kad ir kaip visos tos sąlygos, nuo kalorijų stygiaus ir miego stokos iki įvairiausių psichikos „kompleksų", verstų nusmukti ir tapti tipišku kaliniu. Žvelgiant šitaip aiškėja, kad tai, kas nutinka žmogui, ką stovykla su juo, kaip žmogumi, „padaro", tėra vidinio apsisprendimo pasekmė. Taigi apskritai kiekvienas ir šiomis aplinkybėmis gali apsispręsti, kuo jis – dvasiniu požiūriu – stovykloje pavirs: tipišku kaliniu ar žmogumi, kuris net ir čia išlieka žmogumi ir išsaugo žmogišką savigarbą.

Dostojevskis yra pasakęs: „Bijau tik vieno dalyko – nebūti vertas savo kančios." Šie žodžiai ne kartą ateidavo į galvą, matant tuos kankinius, savo elgesiu stovykloje, savo kančia ir mirtimi liudijusius šią – galutinę ir neišplėšiamą – vidinę žmogaus laisvę. Jie tikrai galėtų pasakyti

buvę „verti savo kančios"! Jie įrodė, kad deramas kentėjimas yra pasieka, kad jis reiškia vidinę pergalę. Dvasinė laisvė, kurios neįmanoma atimti iki paskutinio atodūsio, leidžia žmogui iki paskutinio atodūsio prasmingai formuoti gyvenimą. Juk prasmingas ne vien veiklus gyvenimas, kai gali kūrybiškai realizuoti vertybes; prasmingas ne tik patiriantis gyvenimas, kai gali save išreikšti, išgyvendamas grožį, išgyvendamas meną ar gamtą; prasmingas ir toks gyvenimas, kuris – kaip koncentracijos stovykloje – jau neleidžia realizuoti vertybių kuriant ar išgyvenant, bet suteikia paskutinę galimybę prasmingai formuoti gyvenimą priimant tam tikrą nuostatą į šį priverstinį egzistencijos apribojimą. Nei kūrybinė raiška, nei grožio išgyvenimas čia neįmanomi, tačiau ne vien jie turi prasmę. *Jei gyvenimas apskritai turi prasmę, prasmę privalo turėti ir kančia.* Juk kančia irgi yra gyvenimo dalis – kaip likimas ir mirtis. Tik kančia ir mirtis paverčia žmogaus būtį visuma.

Daugeliui stovykloje rūpėjo klausimas – ar išliksime gyvi? Jei ne, visos kančios esančios beprasmiškos. Mane kamavęs klausimas skambėjo kitaip: ar turi kokią prasmę ši kančia, ši aplinkui viešpataujanti mirtis? Jei ne, nėra jokios prasmės likti gyvam. Juk gyvenimą, kurio prasmė priklauso nuo to, išlieki gyvas ar ne, gyvenimą, kurio prasmę lemia atsitiktinumo malonė, – tokį gyvenimą iš viso kažin ar verta gyventi.

Likimas kaip dovana

Tuo, kaip žmogus pasitinka neišvengiamą likimą, o kartu su šiuo likimu ir jo skiriamą kančią, – kaip tik tuo atsiskleidžia daugybė galimybių prasmingai formuoti

gyvenimą net sunkiausiomis aplinkybėmis, net paskutinę gyvenimo minutę. Priklausomai nuo to, ar žmogus išlieka tvirtas ir narsus, garbingas ir nesavanaudiškas, ar žūtbūtinėje kovoje dėl gyvasties pamiršta savo žmogišką kilmę ir galutinai pavirsta bandos gyvuliu, – priklausomai nuo to, jis arba realizuoja skaudžios padėties ir sunkaus likimo jam siūlomas vertybių galimybes, arba jas praranda; priklausomai nuo to, jis būna „vertas" savo kančios arba ne.

Tenepagalvos skaitytojas, kad tai tėra nuo realaus gyvenimo, nuo pasaulio atitrūkę išvedžiojimai. Žinoma, tik nedaugelis stovykloje įstengė suvokti savo vidinės laisvės pilnatvę ir ryžosi realizuoti tas vertybes, kurių galimybę suteikia kančia. Tačiau ir vienintelio atvejo pakaktų paliudyti tiesą, kad žmogus savo dvasia gali būti stipresnis už išorinį likimą – ir ne tik koncentracijos stovykloje. Žmogus nuolat susiduria su likimu ir turi apsispręsti – paversti jam savo kentėjimą vidine pergale ar ne. Tereikia prisiminti ligonių, ypač nepagydomų, likimus. Aš pats kartą perskaičiau gana jauno ligonio laišką, kuriame jis rašo draugui, kad ką tik sužinojo neilgai gyvensiąs; net ir operacija nieko nebepadėsianti. Tačiau toliau jis rašė kaip tik dabar prisimenąs filmą, kurio herojus drąsiai ir oriai žvelgė mirčiai į akis; kitados žiūrėdamas šitą filmą mūsų ligonis galvojo: kokia didžiulė „dangaus dovana" yra sugebėjimas taip garbingai ir tvirtai žengti myriop. O dabar esą likimas jam pačiam suteikė šią galimybę.

Kas iš mūsų, anuomet žiūrėjusių kitą filmą – „Prisikėlimą" pagal Tolstojų – nepagalvojo: kokia likimų, kokia žmonių didybė! Tikriausiai niekas iš mūsų nesulauks tokio likimo, taigi niekada negalės pakilti iki tokių aukš-

tumų... Paskui, seansui pasibaigus, nuėjome į netoliese buvusį bufetą, kur prie sumuštinių ir kavos pamiršome keistas metafizines mintis, akimirksniu praskriejusias mūsų sąmonėje. Tačiau atsidūrę didžio likimo akivaizdoje, kai patys turėjome apsispręsti ir pasitikti jį visa savo vidine didybe, toli gražu neprisiminėme anų jaunystės ketinimų ir palūžome...

Vėliau vienas ar kitas iš mūsų sulaukė dienos, kai sėdėjo kino teatre ir žiūrėjo tą patį ar panašų filmą, vidiniu žvilgsniu regėdamas besisukančią prisiminimų juostą, – prisiminimų apie tuos žmones, kurie įgyvendino visa tai, ką įstengė parodyti sentimentalus kino kūrinys, ir dar daugiau. Gal jis prisiminė tą ar kitą vienos ar kitos istorijos apie vidinę žmogaus didybę detalę – kad ir jaunos moters, kurią pats mačiau mirštančią koncentracijos stovykloje, istoriją. Ji visai paprasta – bemaž nėra ką pasakoti; ir vis dėlto ji skamba taip, tarsi būtų išgalvota, – tokia ji poetiška.

Ši moteris žinojo artimiausiomis dienomis turėsianti mirti. Vis dėlto, kai ją užkalbinau, buvo linksma. Žodis žodin ji man pasakė: „Aš dėkinga likimui, kad jis taip stipriai smogė; ankstesnis miesčioniškas gyvenimas mane perdaug lepino, ir mano dvasinės ambicijos buvo nelabai rimtos." Paskutinėmis gyvenimo dienomis ji buvo panirusi į save. „Antai tas medis – mano vienintelis draugas vienatvėje", – ištarė ji ir parodė pro barako langą. Ten augo kaštonas; jis kaip tik pražydo ir, pasilenkęs prie ligonės gulto, pro ambulatorijos barako langelį galėjai pamatyti žaliuojančią šaką su dviem žiedų žvakėmis. „Dažnai su tuo medžiu kalbuosi", – pridūrė ji. Suglumstu nežinodamas, kaip reikėtų šiuos žodžius suprasti. Gal ji kartais kliedi ir haliucinuoja? Tad pasmalsauju, gal me-

dis irgi jai atsakąs ir ką jis tuomet sakąs. Ji prataria: „Jis man pasakė: aš esu čia... aš... esu... čia... aš esu gyvenimas... amžinas gyvenimas..."

Laikinos egzistencijos analizė

Anksčiau jau kalbėjome apie tai, kad ne išvardytos psichofizinės priežastys, o laisvas žmogaus apsisprendimas lemia jo vidinio gyvenimo tikrovės deformavimą koncentracijos stovykloje, o dabar šią temą panagrinėsime išsamiau. Psichologiniai kalinių stebėjimai parodė, kad tik pirma leidusio sau morališkai ir dvasiškai pasiduoti žmogaus charakteris patenka griaunančion stovyklos įtakon, o pasiduoti sau leidžia tik tas, kuris jau nebeturi vidinės atramos! Kas galėtų ir turėtų būti tokia vidinė atrama? Toks dabar bus mūsų klausimas.

Pasakodami apie savo išgyvenimus, buvę stovyklos kaliniai vieningai tvirtina, kad labiausiai anuomet slėgė nežinia: kiek laiko reikės praleisti stovykloje? Kalinys nežino paleidimo termino! Šis terminas, jei iš viso svarstomas (pavyzdžiui, mūsų stovykloje apie tai negalėjo būti nė kalbos), buvo toks miglotas, kad kalinimo trukmė ir atrodė, ir iš esmės buvo ne tik neapibrėžta, o tiesiog beribė. Vienas žymus psichologas kartą pasakė, kad buvimą stovykloje galima apibūdinti kaip „laikiną egzistenciją", o mes privalome šį apibūdinimą papildyti pridurdami: kalinio egzistenciją koncentracijos stovykloje galima apibrėžti kaip „laikinumą, nežinant jo pabaigos". Stovyklon atvežti naujokai paprastai nieko nenutuokia apie čia viešpataujančią tvarką. Paleistieji turėjo tylėti, o iš tam tikrų stovyklų dar niekas nebuvo paleistas... Įžengus stovyklon

kinta vidinės dekoracijos – nežinios pabaigą keičia pabaigos nežinia. Negali numatyti, ar iš viso pasibaigs ši būties forma, ir kada tai įvyks.

Kaip žinia, lotynų kalbos žodis „finis" turi dvi reikšmes: pabaiga ir tikslas. Taigi žmogus, negalįs numatyti laikinosios būties formos pabaigos, negali ir gyventi tikslo link. Jis jau negali kaip normalios būties žmogus gyventi ateities link. Podraug kinta visa jo vidinio gyvenimo struktūra. Pasireiškia pirmieji vidinio nuosmukio požymiai, mums jau pažįstami iš kitų gyvenimo sričių. Pavyzdžiui, panaši bedarbio psichologinė padėtis: ir jo egzistencija tampa laikina, ir jis tam tikra prasme negali gyventi ateities tikslo linkme. Psichologiniai tyrimai, atlikti tarp bedarbių kalnakasių, suteikė galimybę išsamiai aprašyti šios deformuotos egzistencijos poveikį laiko išgyvenimui – vadinamajam „vidiniam" arba „išgyvenamam" laikui.

O stovykloje buvo taip: trumpa laiko atkarpa, tarkim, diena, kupina nuolatinių kliaučių, atrodė trunkanti kone amžinybę; bet ilgesnė laiko atkarpa, kad ir savaitė su jos kasdiene monotonija, regis, prabėgdavo nepaprastai greitai. Mano draugai visuomet sutikdavo, kai sakydavau, kad diena stovykloje ilgesnė už savaitę! Taip paradoksaliai buvo išgyvenamas laikas.

Beje, čia reikėtų prisiminti taiklias psichologines Thomo Manno pastabas romane „Užburtas kalnas", kuriame vaizduojama į panašią psichologinę padėtį patekusių žmonių psichikos raida: tuberkuliozės sanatorijos gyventojai kaip ir mūsų aptariami koncentracijos stovyklos kaliniai nežino išrašymo termino; jų egzistencija taip pat be tikslo, be ateities.

Vienas kalinys, kadaise su ilga naujokų kolona žygiavęs nuo stoties į stovyklą, man vėliau prasitarė tuo metu

jautęsis taip, tarsi lydėtų „savo paties lavoną". Taip perėmė jį visiška ateities netektis, privertusi pažvelgti į savo gyvenimą kaip į praėjusį, nugyventą – numirėlio gyvenimą. Šitą jausmą, kad esi „gyvas lavonas", sustiprina dar ir kitos priežastys. Išgyvenant laiką labiausiai jaučiamas kalinimo trukmės neribotumas, o išgyvenant erdvę, priešingai, kaip tik jos ribotumas, uždarumas. Visa, kas yra už spygliuotos vielos, netrukus atrodo nepasiekiama, tolima ir galop net nerealu. Įvykiai, žmonės tenai, visas normalus gyvenimas kaliniui regisi kažkoks pamėkliškas. Jo žvilgsniui nuklydus už stovyklos ribų, gyvenimas ten atrodo taip, kaip jis galėtų atrodyti iš „anapus" į pasaulį žvelgiančiam numirėliui. Todėl ilgainiui kalinys pasijunta tam normaliam pasauliui esąs „prarastas".

Negalinčio remtis ateities tikslu ir todėl pasidavusio žmogaus vidinis gyvenimas koncentracijos stovykloje virsta retrospektyvia egzistencijos forma. Tendenciją gręžtis į praeitį jau aptarėme kitame kontekste. Ji prisideda nuvertinant dabartį su visais jos baisumais. Vis dėlto dabarties, supančios tikrovės nuvertinimas yra kiek pavojingas. Juk tokiu atveju nesunku pražiūrėti tos tikrovės formavimo galimybes – jų būta ir stovykloje, tą liudija ne vienas herojiškas pavyzdys. Visiškas tikrovės nuvertinimas, atitinkantis laikiną kalinio egzistencijos pobūdį, kartu yra ir didelė pagunda pasiduoti, nupulti – juk vis tiek „viskas beprasmiška". Šie žmonės užmiršta, kad kaip tik ypatingai sunki išorinė situacija dažnai suteikia galimybę žmogui dvasiškai praaugti save. Užuot pavertę išorinius stovyklos gyvenimo sunkumus vidiniu išmėginimu, tokie kaliniai sumenkina dabartinę būtį, nuvertina ją iki nerealybės, nuo kurios geriausia atsiriboti panirus

praeitin. Tokių žmonių gyvenimas ima seklėti, užuot kaip tik šiomis sunkiausiomis įkalinimo sąlygomis pasiekęs kulminaciją. Žinoma, šitai sugeba nedaugelis; tačiau kaip tik jiems išorinio pasaulio griūtis ir net jų pačių mirtis leido pasiekti tokią žmogišką didybę, kuri veikiausiai niekada nebūtų buvusi įmanoma ankstesnėje normalioje egzistencijoje. O mums – vidutiniams, mums – drungniems – tinka kitados Bismarko pasakyti žodžiai: gyvenime neretai būna kaip pas dantų gydytoją – vis tikiesi, kad svarbiausias momentas dar tik bus, o jis jau praėjo. Varijuojant šią mintį galima pasakyti, kad daugelis žmonių koncentracijos stovykloje manė, jog tikrosios saviraiškos galimybės jau prarastos, o iš tikrųjų kaip tik jas ir atskleidė tai, kuo kalinys pavertė savo gyvenimą koncentracijos stovykloje: vegetavimu, kaip tūkstančiai kitų, ar vidine pergale, kaip nedaugelis.

Auklėtojas Spinoza

Taigi aiškėja: mėginant priešintis stovyklos gyvenimo sukeliamiems psichopatologiniams reiškiniams psichoterapijos ar net psichohigienos metodais, reikėtų įkvėpti žmogų, nepaisant stovyklos, orientuotis į tikslą ateityje. Vienas kitas kalinys pats instinktyviai mėgino tai daryti. Dauguma kalinių turėjo kažką, kas juos palaikė, ir dažniausiai tai buvo ateities fragmentas. Juk žmogus apskritai tegali egzistuoti žvelgdamas į ateitį, taigi *sub specie aeternitatis*.* Todėl ateities priebėgon jis skuba sunkiausiomis savo būties akimirkomis. Dažnai tai gali būti

* Amžinybės požiūriu (lot.).

paprasčiausias triukas. Aš pats atsimenu tokį išgyvenimą: kone verkdamas iš skausmo, nes gėlė žaizdotas kojas, sugrūstas į nesuvarstytus batus, spaudžiant speigui ir pučiant lediniam priešvėjui klibinkščiavau ilgoje kolonoje tuos du kilometrus nuo stovyklos iki darbo vietos. Galvoje sukosi galybė smulkių mūsų vargano gyvenimo problemų. Ką duos šįvakar valgyti? Jei būtų dešros griežinėlis, gal iškeisti jį į duonos gabalą? O gal išmainyti į sriubą paskutinę cigaretę, likusią iš prieš dvi savaites gautos premijos? Kur gauti vielos, atstojančios batraiščius, nes senoji sulūžo? Ar laiku pasieksiu statybos aikštelę ir prisijungsiu prie įprastos darbo grupės, ar būsiu nugintas į kitą, pas kokį nors mušeiką prižiūrėtoją? Ko griebtis, kaip prisigerinti vienam kapui, kad jis padėtų man pasiekti neįtikėtiną laimę – paskirtų darbininku pačioje stovykloje, neprivalančiu kasdien taip siaubingai žygiuoti? Man pačiam jau šlykštu nuo šios žiaurios būtinybės, nuolat verčiančios protą kamuotis tik tokiais klausimais. Tad griebiuosi triuko: staiga įsivaizduoju save stovintį ryškiai apšviestos, gražios ir šiltos auditorijos tribūnoje; priešais mane patogiuose odiniuose krėsluose sėdi susidomėjusi publika – o aš kalbu; kalbu, skaitau paskaitą apie koncentracijos stovyklos psichologiją! O visa tai, kas mane kankina ir slegia, apžvelgiu ir pateikiu kaip mokslinio požiūrio objektą. Šiuo triuku man pavyksta pakilti virš aplinkybių, virš dabarties ir jos kančių, matyti viską taip, tarsi tai būtų praeitis, o aš pats su savo kančia būčiau savo paties įdomaus psichologinio tyrimo objektas. Juk ką sako Spinoza savo „Etikoje"? *Affectus, qui passio est, desinit esse passio simulatque eius claram et distinctam formamus ideam.* („Afektas, kuris yra kančia, nustoja ja buvęs, vos tik suformuojame aiškią ir

tikslią jo idėją." – *Etika,* 5 dalis „Apie proto galią, arba žmogaus laisvę", 3 teorema).

O tas, kuris jau neįstengia tikėti ateitimi – savo ateitimi – yra pražuvęs. Kartu su ateitimi jis netenka dvasinės atramos, vidujai palūžta ir susmunka tiek fiziškai, tiek psichiškai. Tai dažnai ištinka staiga, lyg savotiška krizė, kurios požymius žino bent kiek patyręs stovyklos kalinys. Kiekvienas iš mūsų bijojo to momento (ne dėl savęs – tai jau būtų buvę beprasmiška, – o dėl draugų), kada pirmąsyk pasireikš krizė. Paprastai ji atrodo taip: vieną-dien kalinys tiesiog lieka gulėti barake, ir niekas nebepriverčia jo apsirengti, eiti prausyklon, po to rikiuotėn. Niekas jo nepaveikia, niekas nebaugina; prašymai, grasinimai, smūgiai – viskas veltui. Jis tiesiog guli nejudėdamas ir net tuo atveju, kai krizė ištiko dėl ligos, atsisako būti nuvestas į ambulatoriją, atsisako kaip nors kitaip sau pagelbėti. Jis pasiduoda! Guli net savo paties išmatose ir šlapime, ir niekas daugiau jam neberūpi.

Kartą labai dramatiškomis aplinkybėmis įsitikinau, kaip glaudžiai susijęs toks pavojingas pasidavimas su ateities vilčių netektimi. Mano bloko seniūnas, gana garsus užsienio kompozitorius ir libretistas, vienądien patikėjo man savo paslaptį: „Ei, daktare, norėčiau tau šį tą papasakoti. Neseniai sapnavau keistą sapną. Girdėjau balsą; jis pažadėjo man atsakyti į bet kokį klausimą. Tik turėjau tą klausimą jam pateikti. Ar žinai, ko jo paklausiau? Norėjau sužinoti, kada man pasibaigs karas! Supranti, daktare – man! Tai yra norėjau žinoti, kada mes, mūsų stovykla, būsim išvaduoti, kada užsibaigs mūsų kančios." Klausiu, kada jis sapnavęs šį sapną. „1945-ųjų vasarį", – atsako jis (tuomet buvo kovo pradžia). Vėl klau-

siu, ką jam atsakęs balsas sapne. Tyliai, paslaptingai jis sušnibžda: „Kovo 30-ąją..."

Pasakodamas savo sapną, mano bičiulis F. buvo kupinas vilties ir tikras, kad sapnas išsipildys. Tačiau išpranašautoji diena vis artėjo, o stovyklon prasiskverbiančios žinios apie padėtį fronte vis mažiau leido tikėtis, kad būsim išvaduoti dar kovo mėnesį. Štai kas nutiko paskui. Kovo 29-ą F. staiga pašoko karštis. Kovo 30-ą – taigi tądien, kai, anot pranašystės, „jam" turėjo užsibaigti karas ir kančios! – F. pradėjo kliedėti ir prarado sąmonę... Kovo 31-ąją jis buvo miręs nuo dėmėtosios šiltinės.

Tiems, kurie žino, kaip glaudžiai susijusi žmogaus psichikos būsena (taigi ir tokie afektai kaip drąsa, viltis ar, priešingai, baimė ir neviltis) su organizmo imuniteto būkle, nesunku suprasti, kokį mirtiną poveikį gali turėti staigus nevilties ir baimės šuoras. Mano draugas F. mirė, palaužtas nusivylimo neišsipildžius laukiamai prognozei; nusivylimas susilpnino jo organizmo gynybines galias prieš jau snūduriuojančią dėmėtosios šiltinės infekciją. Tikėjimo ateitimi, ateities troškimo nebeliko, tad ir organizmas pasidavė ligai, o balsas iš sapno galiausiai pasirodė buvęs teisus...

Su šiuo atskiro atvejo stebėjimu ir jo siūlomomis išvadomis derinasi aplinkybė, į kurią mano dėmesį atkreipė mūsų koncentracijos stovyklos vyriausiasis gydytojas: per savaitę tarp 1944-ųjų Kalėdų ir Naujųjų, 1945-ųjų, metų pradžios mūsų stovyklą nusiaubė dar niekad neregėta masinė mirtis. Jis sutiko, kad to negalima paaiškinti nei pasunkėjusiomis darbo sąlygomis, nei pablogėjusia mityba, pakitusiais orais ar naujai atūžusiomis epidemijomis; šio masinio mirimo priežastį veikiau paaiškintų tai, kad

dauguma kalinių guodėsi visuotine naivia viltimi, jog šias Kalėdas sutiks namie. Kai terminui artėjant nieko padrąsinančio neskelbė laikraščių pranešimai, stovyklos kalinius apėmė visuotinis nusivylimas ir silpnadvasiškumas, kurių pavojinga įtaka gynybinėms organizmo jėgoms prasiveržė masiniu mirimu.

Jau minėjome, jog kaskart siekiant, kad žmogus koncentracijos stovykloje atgautų dvasios stiprybę, reikia nukreipti jį į tikslą ateityje. Bene taikliausias devizas, apibūdinąs visas kaliniui skirtos psichoterapijos ir psichohigienos pastangas, būtų Nietzschės žodžiai: „Kas turi KAM gyventi, ištvers bet kokį KAIP." Taigi pasitaikius progai reikėjo padėti kaliniams įsisąmoninti šitą „kam", įsisąmoninti gyvenimo tikslą, siekiant, kad jie subręstų ir atsispirtų siaubingam dabartinės būties „kaip", visoms stovyklos gyvenimo baisybėms. Ir atvirkščiai – vargas kiekvienam, nemačiusiam prieš save jokio tikslo, praradusiam savo gyvenimo turinį, pražiūrėjusiam savo būties prasmę – o kartu ir bet kokią prasmę išlikti. Šie žmonės, netekę bet kokios atramos, netrukus pasiduodavo. Kiekvieną padrąsinantį teiginį, bet kokį patarimą jie atmesdavo tipišku posakiu: „Daugiau neturiu ko laukti iš gyvenimo." Ką galima į tai atsakyti?

Klausti gyvenimo prasmės

Iš tiesų kitoks turėtų būti pats klausimas apie gyvenimo prasmę. Turime patys suprasti ir išaiškinti nusivylusiems žmonėms, kad *svarbu ne tai, ko mes dar laukiame iš gyvenimo; daug svarbiau yra tai, ko gyvenimas laukia iš mūsų*! Naudodamiesi filosofiniu leksikonu galėtume pasakyti, kad

reikia atlikti Koperniko perversmui analogišką posūkį ir neklausti gyvenimo prasmės, o pajusti, kad mes patys kas dieną, kas valandą esame jo klausiami, kad į jo klausimus privalome atsakyti teisingai – ne svajonėmis ar kalbomis, o teisinga veikla, teisingu elgesiu. Taigi gyventi – vadinasi, imtis atsakomybės teisingai atsakant į gyvenimo klausimus, vykdant jo keliamas užduotis, atliekant tai, ko iš mūsų reikalauja ši valanda. Šis reikalavimas, o kartu su juo ir būties prasmė yra skirtingi kiekvienam žmogui kiekvieną akimirką. Todėl neįmanoma nurodyti bendros žmogaus gyvenimo prasmės, neįmanoma į klausimą apie prasmę atsakyti apskritai. Mūsų aptariamas „gyvenimas" nėra kažkas miglota, šis gyvenimas kas kartą yra labai konkretus, jo keliami reikalavimai mums taip pat labai konkretūs. Kaip tik šis konkretumas ir nulemia žmogaus likimą. Nevalia lyginti vieno žmogaus su kitu, vieno likimo su kitu – nes aplinkybės nesikartoja, ir kas kartą žmogus kviečiamas elgtis kitaip. Kartais jis privalo veikti, taigi veiksmu formuoti savo likimą, kartais turi pasinaudoti proga ir realizuoti vertybių galimybes išgyvendamas, o kartais reikia tiesiog paklusti likimui. Tačiau kiekviena situacija visuomet yra vienintelė ir nepakartojama, visuomet yra tik vienintelis – teisingas – „atsakymas" į joje glūdintį klausimą.

Tad žmogus, kuriam jo konkretus likimas skiria kančią, privalo žiūrėti į ją kaip į užduotį – visiškai unikalią užduotį. Net kentėdamas žmogus turi įsisąmoninti esąs vienintelis ir nepakartojamas visatoje – su savo skaudžiu likimu. Niekas negali jo pakeisti, niekas už jį neatkentės jo kančios. Kaip jis, šio likimo palytėtas, neša savo naštą – štai kur dabar slypi vienintelė nepakartojamos pasiekos galimybė.

Mums, koncentracijos stovyklos kaliniams, tokios mintys toli gražu nebuvo dirbtinės spekuliacijos. Tik šios mintys tegalėjo mums pagelbėti! Tik jos neleido palūžti, kai nebuvo nė mažiausios vilties ištrūkti iš čia gyviems. Juk mus dabar jaudino ne tas dažnai naiviai keliamas klausimas apie gyvenimo prasmę, kai gyvenimas tereiškia kokio nors tikslo siekimą. Mus jaudino gyvenimo, kaip visumos prasmė, tos visumos, kuri, apimdama ir mirtį, laiduoja ne tik „gyvenimo", bet ir kančios, ir mirties prasmę. Mes grūmėmės dėl šios prasmės!

Kentėjimas, kaip pasieka

Vos tik atsiskleidė kentėjimo prasmė, nustojome menkinti, nuvertinti stovyklos gyvenimo kankynę, nustojome „išstumti" ją ir maskuoti pigiu ar mėšlungišku optimizmu. Ir kentėjimas tapo mūsų užduotimi, kurios prasmingumui atsivėrę nenorėjome vėl užsisklęsti. Jis atskleidė mums savo, kaip galimos pasiekos, pobūdį, paskatinusį kitados Rilkę sušukti: „Kiek daug reikia nukentėti!"* Rilke sako „nukentėti", kaip mes kad sakome „nudirbti".

„Nukentėti" tikrai reikėjo daug. Tačiau kaip tik todėl buvo būtina pažvelgti į visą kančių gausybę rizikuojant „išskysti", rizikuojant slapčia apsipilti ašaromis. Tik kažin ar reikėjo gėdytis tų ašarų, liudijančių pačią didžiausią žmogaus drąsą – drąsą kentėti! Vis dėlto nedaugelis tai suprato; kiti paprastai susigėdę prisipažindavo vėl išsiverkę – kad ir tas bičiulis, į mano klausimą, kaip jis įveikęs ištinimą, atsakęs: „Aš jį išverkiau..."

---

* *Wieviel ist aufzuleiden!* (vok.)

Kuklios psichoterapijos ar psichohigienos užuomazgos koncentracijos stovykloje būdavo, atsiradus progai, tiek individualios, tiek kolektyvinės. Individualios psichoterapijos bandymas dažnai tapdavo tiesiog neatidėliotina, gyvybę gelbstinčia procedūra. Pagrindinis jos tikslas buvo savižudybių profilaktika. Stovykloje buvo griežčiausiai draudžiama gelbėti savižudį. Pavyzdžiui, oficialiai uždrausta „išimti iš kilpos" pasikorusį draugą... Tad juo svarbiau buvo laiku imtis apsauginių priemonių. Prisimenu du „atvejus", ne tik parodančius praktinę aprašytųjų samprotavimų naudą, bet ir susijusius dėmesio verta paralele. Du vyrai kalbėdamiesi prasitarė apie ketinimą nusižudyti. Abu jau minėtais tipiškais žodžiais pareiškė „neturį daugiau ko laukti iš gyvenimo". Jiems abiem reikėjo parodyti, kad, priešingai, gyvenimas kažko laukia iš jų, kad kažkas ateityje jų laukia. Išties paaiškėjo, kad vieno jų laukė žmogus – neapsakomai mylimas vaikas laukė užsieny savo tėvo. Kito „laukė" ne žmogus, o darbas! Šis vyriškis buvo mokslininkas, leidęs knygų seriją, kuri dar nebuvo baigta, kuri laukė tęsinio. Niekas negalėjo jo pakeisti, atstoti šiame darbe: čia jis buvo nepakeičiamas ir neatstojamas – bet ne daugiau ir ne mažiau kaip pirmasis, nepakeičiamas ir neatstojamas mylinčiam vaikui.

Taigi vienatinumu ir išskirtinumu, būdingais kiekvienam žmogui ir suteikiantiems prasmę kiekvienai egzistencijai, remiasi ne vien darbas ar kūryba – jais paremta ir kito žmogaus meilė. Tik įsisąmoninus šį kiekvieno žmogaus nepakeičiamumą, visa didybe nušvinta jo atsakomybė už savo gyvenimą ir jo tąsą. Žmogus, suvokęs atsakomybę

už laukiantį darbą ar laukiantį mylimą žmogų, niekada pats neišsižadės gyvenimo. Jis žino savo būties „kam" – todėl galės pakelti bemaž bet kokį „kaip".

Žodis pačiu laiku

Žinoma, kolektyvinės psichoterapijos galimybės stovykloje buvo labai ribotos. Kalbos čia mažai tereiškė, daug veiksmingesnis buvo pavyzdys. Jei, pavyzdžiui, bloko seniūnas nebuvo išpuikęs, jo teisingas, padrąsinantis elgesys galėjo turėti didžiulės įtakos pavaldiniams. Pavyzdys visuomet veikia labiau nei kalba. Tačiau kartkartėmis paveikus tapdavo ir žodis, ypač jei kokios nors išorinės priežastys sustiprindavo vidinį atsaką. Prisimenu atvejį, kai savotiška kolektyvinė diskusija leido panaudoti psichoterapijos tikslams išorinių aplinkybių sustiprintą vidinį viso barako kalinių nusiteikimą.

Dienos būta klaikios. Neseniai per rikiuotę paskelbė, kas nuo šiol bus laikoma sabotažo aktu, už kurį bus baudžiama pakariant. Šioms pražangoms buvo priskirtas siaurų juostų nuo antklodžių nukirpimas (taip nesyk darėme, gamindamiesi savotiškus antbačius), joms priskyrė ir menkiausią „vagystę". Prieš kelias dienas vienas leisgyvis kalinys prasmuko į bulvių rūsį ir pavogė porą kilogramų bulvių. Vagystė buvo pastebėta, o įsilaužėlis kitų kalinių demaskuotas. Tai nugirdusi, stovyklos valdžia pareikalavo „nusikaltėlį" išduoti – antraip visos stovyklos laukė pasninko diena. Žinoma, 2500 draugų verčiau sutiko pasninkauti, nei pasiųsti žmogų į kartuves. Gulėjome žeminėje baigiantis šiai pasninko dienai itin nusiminę. Beveik nekalbėjome, o koks pasakytas

žodis buvo labai irzlus. Negana to, staiga pradingo šviesa. Visų nuotaika smuko iki kritinės ribos. Tačiau bloko seniūnas – išmintingas žmogus – prakalbo apie tai, kas mums visiems labai rūpėjo: apie daugybę draugų, mirusių nuo ligų ar nusižudžiusių šiomis dienomis. Jis kalbėjo ir apie pagrindinę šių mirčių – ir vienos, ir kitos rūšies – priežastį: atsižadėjimą gyventi. Bloko seniūnas norėjo daugiau sužinoti šiuo klausimu, sužinoti, ar nebūtų įmanoma kaip nors padėti galimoms tokio mirtį nešančio atsižadėjimo aukoms – ir kreipėsi į mane. Dievaž, anaiptol nebuvau nusiteikęs psichologiškai aiškinti šį reiškinį, nebuvau linkęs guosti draugus, imtis savotiškos sielogydos. Buvau alkanas, sušalęs, išglebęs ir suirzęs. Vis dėlto privalėjau susikaupti ir pasinaudoti šia reta galimybe, nes paguodos dabar reikėjo kaip niekada.

Sielogyda

Todėl ėmiau kalbėti. Pirmiausia pasakiau, kad kiekvienam nešališkam žvilgsniui ateitis atrodo beviltiška; kiekvienas iš mūsų gali apytikriai įvertinti tai, kokia maža tikimybė likti gyviems. Nors stovykloje dar nesiautėjo dėmėtosios šiltinės epidemija, savo paties galimybę išlikti įvertinau penkiais procentais. Ir tai pasakiau! Tačiau tuoj pat pridūriau, kad vis dėlto neketinu prarasti vilties, neketinu pasiduoti. Nė vienas žmogus nežino ateities, nežino, ką jam galbūt atneš jau kita valanda. Mes negalim tikėtis sulauksią rytoj didelių permainų fronte – bet kas geriau už mus su tokia stovyklų gyvenimo patirtimi gali žinoti, kaip dažnai atsiranda koks nors ypatingas šansas bent jau vienam kitam. Juk visai netikėtai gali

atsidurti būryje, dirbančiame labai palankiomis sąlygomis, – tai buvo didžiausias stovyklos kalinio troškimas, didžiausia „laimė".

Tačiau kalbėjau ne vien apie ateitį ir, laimė, ją gaubiančią tamsą; kalbėjau ne tik apie dabartį ir jos kančias; kalbėjau ir apie praeitį, apie visus jos džiaugsmus ir šviesą, įspindusią net šių dienų tamson. Prisiminiau poetą, sakiusį: „Ką tu išgyveni, jokia galia pasauly jau neišplėš..." Visa, ką mes atlikome praeityje, ano gyvenimo potyrių pilnatvė – tai mūsų vidinis turtas, kurio niekas ir niekuomet negali atimti. Ne tik mūsų išgyvenimus, mūsų darbus – kiekvieną mūsų kada nors mąstytą didžią mintį, kiekvieną mūsų iškęstą kančią mes išgelbėjom tikrovėn visiems laikams. Tegul visa tai nuėjo praeitin – kaip tik praeityje jie išsaugomi amžinybei! Juk būtis praeityje – irgi būties atmaina, galbūt net pati saugiausia.

Paskui kalbėjau apie daugybę galimybių suteikti prasmę gyvenimui. Mano draugai gulėjo tamsoje net nekrustelėdami, tik kartais giliai atsidusdami, – o aš kalbėjau apie tai, kad žmogaus gyvenimas visada, bet kokiomis aplinkybėmis turi prasmę, kad ta begalinė būties prasmė aprėpia kentėjimą ir mirimą, vargą ir mirtį. Ir prašiau šių vargšų, atidžiai besiklausančių manęs čia, visiškai tamsiame barake, blaiviai vertinti padėties rimtumą, bet nenusiminti, o suvokti, kad net mūsų kovos beviltiškumas negali sumenkinti jos prasmės, nei vertės, teprašiau jų nepalūžti.

Kažkas, kalbėjau jiems, žvelgia įdėmiu žvilgsniu į kiekvieną iš mūsų šią sunkią valandą, juolab žvelgs ir tą daugeliui artėjančią mirties valandą – gal draugas ar moteris, gal gyvas ir miręs, – o gal Dievas. Jis tikisi ne-

būsiąs apviltas, tikisi, kad nebūsime bėdžiai, mokėsime išdidžiai kentėti ir mirti!

Galop prabilau apie mūsų auką. Ji bet kokiu atveju yra prasminga. Juk tokia yra aukos esmė – būti paaukotai, kai atrodo, jog šiame – sėkmės – pasaulyje nieko tuo nepasieksi. Nesvarbu, ar aukojamasi dėl politinės idėjos, ar dėl kito žmogaus. Tie iš mūsų, kurie yra tikintys, šitai lengviau supras. Papasakojau jiems apie draugą, įkalinimo pradžioje pasiūliusį Dangui tokią sutartį: teišgelbsti jo kančia ir mirtis nuo skausmingos mirties mylimą žmogų. Šiam draugui jo kančia ir mirtis nebuvo beprasmiškos, bet – kaip auka – kupinos giliausios prasmės. Be prasmės jis nenorėjo nei kentėti, nei mirti; be prasmės to nenorime ir mes! Todėl stengiausi savo kalba atrasti paskutinę prasmę mūsų gyvenimui čia, šitame barake, ir dabar, šiomis iš esmės beviltiškomis aplinkybėmis.

Netrukus sužinojau, kad pastangos pasiekė tikslą. Užsiplieskus elektros lemputei prie mūsų barako sijos, pamačiau varganas draugų figūras, klibinkščiuojančias su ašaromis akyse mano gulto link – padėkoti... Turiu prisipažinti, kad man pernelyg retai pakakdavo vidinės jėgos tokiam glaudžiam ryšiui su savo likimo draugais kaip tąvakar, kad tiek daug pasitaikiusių progų aš *neišnaudojau*.

Sargybinių psichologija

Aptarę atvykimo stovyklon šoką ir gyvenimo pačioje stovykloje psichologiją, prieš kalbėdami apie trečiąją kalinio reakcijų fazę, kai jis paleidžiamas ar išvaduojamas, panagrinėkime ypatingą klausimą, nuolat pateikiamą psichologui, ypač pačiam visa tai patyrusiam, – panagrinėki-

me stovyklos sargybinių psichologiją! Ar gali būti, kad žmogus iš kūno ir kraujo darytų kitiems visa tai, ką šie pasakoja iškentėję? Išklausę tokius pasakojimus ir patikėję, kad tai iš viso įmanoma, žmonės paprastai klausia, kaip tai galėjo būti įmanoma psichologiškai. Norint atsakyti į šį klausimą pernelyg nesismulkinant, reikia nurodyti štai ką: pirmiausia tarp sargybinių buvo tikrų sadistų grynai klinikine prasme. Antra – kaip tik sadistų buvo ieškoma, sudarant budrią prižiūrėtojų komandą. Aną mūsų aptartąją budelių parankinių ir jų padėjėjų atranką iš kalinių, siekiančių kapo padėties, leidusią išlikti patiems brutaliausiems ir egoistiškiausiems individams, papildė sadistų atranka.

Kaip džiūgaudavom, kai, besidarbuojant griovyje, spaudžiant speigui, nuo kurio visiškai negynė menki skarmalai, mums būdavo leidžiama kas dvi valandos prieiti kelioms minutėms prie čia pat lauke stovinčios, medžių šakomis ir nuolaužomis vis pakurstomos krosnelės. Tačiau nuolat atsirasdavo koks darbų vadovas ar prižiūrėtojas, kuriam būdavo labai malonu atimti iš mūsų šitą džiaugsmą; jo veide spindėdavo sadistinis pasimėgavimas, kai jis savavališkai uždrausdavo pasišildyti, o krosnelę su nuostabiai žėruojančiomis žarijomis nuversdavo į sniegą. Jei kuris nors kalinys neįtikdavo SS, ji visuomet tarp saviškių surasdavo žmogų, garsėjusį tiek moraliniu nesivaržymu, tiek sadistinių kankynių išmanymu; kaip tik todėl jam perduodavo tą vargetą.

Trečia, reikėtų pridurti, kad didžiuma stovyklos sargybinių, daugybę metų vis didesnėmis dozėmis stebėję stovykloje augantį sadizmą, buvo tiesiog atbukę. Šie emociškai užkietėję žmonės sadizmą atmetė bent jau sa-

vo įtakos srityse. Tačiau tai buvo viskas – kitų sadizmui jie, žinoma, nesipriešino.

Ketvirta, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad sabotuotojų pasitaikydavo ir tarp stovyklos sargybinių. Čia norėčiau paminėti tik savo paskutinės stovyklos, iš kurios buvau išvaduotas, viršininką. Jis buvo esesininkas. Išlaisvinus stovyklą paaiškėjo tai, ką lig tol žinojo vien stovyklos gydytojas (kalinys): stovyklos viršininkas slapčiomis buvo davęs nemenką sumą iš savo kišenės, kad netolimo kaimelio vaistinėje būtų nupirkta vaistų kaliniams! Istorija tuo nesibaigė. Išvadavus stovyklą žydai kaliniai paslėpė esesininką nuo amerikiečių kareivių; jie pareiškė dalinio vadui išduosią jį tik su sąlyga, kad nuo jo galvos nė plaukas nenukrisiąs. Amerikiečiui davus karininko garbės žodį, kaliniai atvedė buvusį stovyklos viršininką. Jis vėl buvo paskirtas į tas pačias pareigas – dabar esesininkas organizavo mums maisto ir drabužių rinkliavą tarp aplinkinių kaimų gyventojų.

O šios stovyklos seniūnas, kalinys, buvo baisesnis už visus stovyklos sargybinius kartu sudėjus. Kada, kur ir kaip beįmanydamas jis mušė kalinius; o stovyklos viršininkas, mano žiniomis, nebuvo nė karto pakėlęs rankos prieš kurį nors iš „savo" kalinių.

Tai teliudija vieną dalyką: visiškai nieko nereiškia tai, kad žmogus priklauso sargybai ar, priešingai, yra kalinys. Žmogišką gerumą galima atrasti kiekviename žmoguje, taigi net ir toje grupėje, kurią visą norėtųsi pasmerkti. Tačiau ribos kertasi! Negalime taip supaprastinti, negalime sakyti, kad vieni yra angelai, kiti – velniai. Priešingai, sargybinio ar prižiūrėtojo žmoniškumas, išsaugomas nepaisant visuotinės stovykloje veikiančios įtaigos, yra jo asmeninis dorovinis laimėjimas. Antra vertus, ypatin-

gai atgrasi tampa niekšybė kalinio, darančio pikta savo likimo draugams. Aišku, kad tokio žmogaus beveidiškumas ypač skaudus kaliniui; aišku ir tai, kad jį tiesiog sukrečia mažiausia sargybinio žmoniškumo apraiška. Kai prisimenu brigadininką (taigi ne kalinį), kartą paslapčiomis įbrukusį man gabalėlį duonos, jo sutaupytą nuo savo pusryčių porcijos, – prisimenu ir tai, kad mane tuomet iki ašarų sujaudino toli gražu ne tas materialus duonos gabalėlis; kažką žmogiško davė man tas vyras, žmogiškas žodis ir žmogiškas žvilgsnis palydėjo dovaną...

Visa tai liudija, kad žemėje tėra dvi ir tik dvi žmonių „rasės“: padorių žmonių „rasė“ ir – nepadorių. Visur išplitusios abi tos „rasės“, jos prasiskverbia į kiekvieną grupę; nė vienos grupės nesudaro vien tik padorūs ar vien tik nepadorūs žmonės, šia prasme nė viena grupė nėra „rasiškai gryna“ – tad būta vieno kito padoraus vaikino ir tarp sargybinių.

Be jokios abejonės, gyvenimas stovykloje atvėrė prarają į pačias žmogaus sielos gelmes. Ar bereikia stebėtis, kad šiose gelmėse vėl regimas vien žmogus? Žmogus toks, koks jis yra, – gėrio ir blogio lydinys! Trūkis, einąs per visą žmogaus būtį, trūkis, skiriąs gėrį ir blogį, pasiekia giliausias gelmes ir matomas net šios prarajos – koncentracijos stovyklos – dugne.

Mes pažinome žmogų kaip galbūt jo nepažino jokia karta lig šiol. Tad kas yra žmogus? Žmogus – tai būtybė, visada *nusprendžianti*, kas ji yra. Tai būtybė, išradusi dujų kameras; kartu tai būtybė, drąsiai ėjusi į tas kameras su malda lūpose.

TREČIA FAZĖ: IŠVADUOTI IŠ STOVYKLOS

Dabar apžvelkime paskutinį koncentracijos stovyklos psichologijos skirsnį – išlaisvinto iš stovyklos kalinio psichologiją.

Išlaisvinto žmogaus išgyvenimai, žinoma, niekada negali būti pateikti neasmeniškai; juos vaizduodami, prisiminsime aną mūsų pasakojimo skyrių, kuriame jau aprašėme, kaip po didžiausios įtampos dienų vieną rytą virš stovyklos vartų suplazdėjo balta vėliava. Nerimo įtampą pakeitė visiškas vidinis atsipalaidavimas. Vis dėlto klystų tas, kuris manytų, kad dabar mus užplūdo džiaugsmas. Kaipgi buvo iš tikrųjų?

Vargais negalais draugai nuslenka iki stovyklos vartų – kojos juos vos išlaiko. Nedrąsiai dairosi aplink, klausiamai žvelgia vienas į kitą. Paskui žengia pirmus labai atsargius žingsnius pro stovyklos vartus. Šįsyk nenuaidi komanda, nereikia paklusti kumščio smūgiui ar spyriui. O ne – šįsyk vienam iš jų sargybinis atkiša cigaretę. Beje, ne iš karto pažinsi, kad tai sargybiniai, jie jau spėjo persirengti civiliais drabužiais. Stovyklos prieigos keliu gūriname tolyn. Jau paskaudo kojas, jos visai neklusnios. Tačiau velkiesi toliau, norėdamas pirmą kartą pamatyti stovyklos apylinkes, tiksliau, pirmą kartą pažvelgti į jas laisvo žmogaus akimis. Taip išeini į gamtą ir į laisvę. „Į laisvę", – sakai pats sau, kartoji mintyse, bet negali suvokti. Taip nušiuro šis žodis, taip išbluko ši sąvoka daug metų sva-

jojant ir trokštant – sandūra su tikrove ją ištirpdo. Tikrovė dar neprasiskverbia sąmonėn, dar negali jos suvokti.

Prieini pievelę. Matai žydinčias gėles. Pastebi jas, bet dar „nejauti". Blyksteli pirmoji džiugesio kibirkštėlė, pamačius gaidį puošniomis spalvingomis uodegos plunksnomis. Ji pasilieka kibirkštėle – pats dar esi ne iš šio pasaulio. Prisėdi ant suolelio kaštono paunksmėje; dievaž, nežinia, kokia išraiška dabar veide – šiaip ar taip, pasaulis dar nedaro jokio įspūdžio.

Vakarop vėl susirinkę senojoj žeminėj, einame vienas prie kito paslapčiomis klausinėdami: „Sakyk, ar tu šiandien džiaugeisi?" Ir kiekvienas atsako, kiek susigėdęs, nežinodamas, jog visiems panašiai ėjosi: „Atvirai pasakius, ne!.." Buvome užmiršę, ką reiškia džiaugtis; šito reikės vėl mokytis.

Psichologiniu požiūriu šį išvaduotų kalinių išgyvenimą galima apibūdinti kaip labai ryškią depersonalizaciją. Viskas atrodo neįtikėtina, netikra, viskas atrodo tarsi sapnas. Dar negali patikėti. Per dažnai, pernelyg dažnai apmulkindavo pastarųjų metų sapnai. Argi retai sapnavai, kad atėjo ši diena, kad gali keliauti kur akys veda? Argi retai sapnavai, kad grįžti namo, labini draugus, apglėbi žmoną, sėdi prie stalo ir pradedi pasakoti, ką per šiuos metus patyrei, kaip dažnai šią dieną sapnuose regėjai – pagaliau ji tapo tikrove! Tik staiga trissyk suspiegia švilpukas, įsakydamas „keltis!", išplėšia iš sapno – taip daugybę kartų laisvė pasirodė besanti sapnas. O dabar turi imti ir iš karto patikėti! Ar dabar ši laisvė jau *tikra* tikrovė? Vis dėlto tądien ji tapo tikrove. Kūnas linkęs mažiau varžytis už sielą. Kai tik įmanoma, nuo pat pirmos valandos, jis naudojasi tikrove, stveriasi darbo, tiesiog puola ėsti. Jis valgo valandų valandas, ištisas dienas, pusę naktų. Sunku suvokti, kaip galima visa tai suvalgyti. O paskui,

kai vieną ar kitą išvaduotą kalinį pasikviečia netoliese gyveną malonūs valstiečiai, jis valgo ir geria kavą. Ši atriša jam liežuvį, ir jis pradeda pasakoti. Pasakoja ištisas valandas, vaduojasi nuo daug metų slėgusios naštos, ir dažnai šio pasakojimo beklausant atrodo, tarsi jį gintų kažkokia būtinybė – toks veržlus šis pasakojimas, šis poreikis kalbėti. (Tą patį pastebėjau bendraudamas su žmonėmis, kad ir neilgai pabuvusiais slogioje aplinkoje – kai juos tardė gestapas.)

Prabėga dienos, daugybė dienų, kol atsiriša ne vien liežuvis, kol atitirpsta kažkas viduje, kol jausmas pramuša tą keistą, lig šiol tave varžiusią kliūtį. Tuomet patrauki laukais, eini kilometrą po kilometro per žydinčias pievas į netolimą kaimelį; vieversiai kyla, plasnoja aukštybėse, o tu klausais jų himno, jų džiugesio giesmės, aidinčios ten aukštai, danguje. Nieko aplink tave, nė gyvos dvasios – tik žemės platybė ir dangus, tik vieversių džiugesys ir erdvės laisvuma. Staiga nustoji žengęs šion erdvės laisvumon, staiga sustoji, apsižvalgai aplink, dirsteli aukštyn – ir susmunki ant kelių. Nedaug težinai šią akimirką apie save ir pasaulį, tik girdi savyje skambant tuos pačius, vis tuos pačius žodžius: „Iš ankštybės šaukiau aš Viešpatį, Jis atsiliepė man erdvėje." Atmintis nepasakys, kiek laiko čia klūpojai, kiek sykių kartojai šiuos žodžius... Tačiau žinai, kad tądien, tą valandą prasidėjo tavo naujasis gyvenimas. Žingsnis po žingsnio – ne kitaip – tu žengi į šį naują gyvenimą, vėl tampi žmogumi.

Išlaisvėjimas

Tačiau kelias nuo paskutinių stovyklos dienų įtampos, nuo „nervų karo" atgal į sielos rimtį toli gražu nėra be

kliūčių. Labai klysta manantys, kad iš stovyklos paleistam ar išvaduotam kaliniui nereikia psichologinės priežiūros. Reikėtų prisiminti, kad žmogui, patyrusiam tokį baisų psichinį spaudimą kaip koncentracijos stovykloje, tam tikri pavojai gresia ir tuomet, kai jis atsiduria laisvėje, – kaip tik todėl, kad spaudimas staiga išnyko. Šie pavojai (psichinės higienos prasme) – tai tarsi psichologinis kesoninės ligos ekvivalentas. Didelis pavojus kesone dirbančio naro fizinei sveikatai kiltų, jei jis staiga išeitų iš kameros, kurioje būta labai aukšto slėgio, – panašiai staigus išvadavimas nuo itin didelės psichinės įtampos gali pakenkti psichinei žmogaus sveikatai.

Pirmiausia galime pastebėti, kad primityvesnių individų nuostatos šioje psichologinėje fazėje pasilieka kaip buvusios – nusakomos jėgos ir valdžios kategorijomis; skirtumas tik toks, kad dabar jie, išlaisvintieji, mano galį panaudoti savo valdžią – nevaržomi, nesvyruodami, savo nuožiūra. Šiems primityviems žmonėms tepakito tik senosios kategorijos ženklas, iš minuso jis virto pliusu: iš valdžios, jėgos, savivalės ir neteisybės *objektų* jie virto visų jų *subjektais,* jie tebesilaiko įsikibę to, ką išgyveno. Tai pasireiškia, atrodytų, nereikšmingomis smulkmenomis. Štai, pavyzdžiui, mudu su draugu grįžtame laukais į stovyklą, iš kurios neseniai buvome išvaduoti; staiga kelią pastoja jaunų pasėlių laukas. Instinktyviai darau lankstą, bet jis stveria mane už rankos ir tempia kartu per patį pasėlių vidurį. Sulemenu, kad nereikėtų trypti jaunų daigų. Pykčiu plyksteli jo žvilgsnis, įsiutęs jis šaukia: „Ką tu kalbi! O iš mūsų ar mažai atėmė? Mano žmoną ir vaiką uždusino, o tu draudi man sutrypti kelis avižų daigus..." Tik pamažu galima padėti šiems žmonėms atrasti kelią atgal, sugrįžti prie tos paprastos tiesos, kad niekas neturi teisės elgtis neteisingai, net ir tas, kuris pats

neteisybę patyrė. Turime stengtis, kad šie žmonės sugrįžtų prie tos tiesos, nes jos iškraipymo pasekmės gali būti daug sunkesnės už ano nepažįstamo valstiečio kelių tukstančių grūdų nuostolius. Vis prisimenu kitą draugą, paraitotomis rankovėmis, atkišusį nuogą dešinę ranką man panosėn ir šaukiantį: „Tenukerta man šią ranką, jei neaptaškysiu jos krauju sugrįžęs namo!..“ Pabrėžiu – tai išrėkė šiaip neblogas žmogus, mano geriausias draugas ir stovykloje, ir vėliau.

Be šios deformacijos, gresiančios staiga nuo psichinio spaudimo išvaduotam žmogui, dar du išgyvenimai gali pažeisti, iškreipti ir sužaloti jo būdą – būtent kartėlis ir nusivylimas, sugrįžus į senąjį laisvą gyvenimą. Kartėlį sukelia daugybė reiškinių visuomenės gyvenime, apribotame ankstesnės buvusio kalinio aplinkos. Kai toks žmogus sugrįžęs pamato, kad ir čia, ir ten jis sutinkamas vien pečių gūžčiojimu ar banaliomis frazėmis, norom nenorom jį užplūsta kartėlis ir kyla klausimas: kuriems galams visa tai iškentei? Beveik visur tegirdėdamas: „Mes nieko nežinojom...“, arba „Mes irgi kentėjom...“, jis ima galvoti, ar tai išties yra viskas, ką jam tegalima pasakyti...

Kitaip esti išgyvenant nusivylimą. Čia susiduri ne su draugu, kurio paviršutiniškumu ar širdies vangumu galiausiai taip pasibaisi, kad mielai nulįstum kur nors, kad nereikėtų nieko aplink nei matyti, nei girdėti. Išgyvendamas nusivylimą, žmogus jaučiasi atiduotas likimui. Metų metais tikėjęs, kad jau pasiekta kančios, kurią dar galima ištverti, riba, jis dabar sužino, kad, matyt, kančios gelmė neturi dugno, kad gali dar labiau į ją grimzti, dar giliau leistis.

Anksčiau aptardami, kaip koncentracijos stovykloje bandyta psichologiškai padrąsinti žmogų, kalbėjome, kad reikėjo nukreipti jį į tikslą ateityje; reikėjo jam nuolat

priminti, kad gyvenimas laukia jo, kad – žmogus laukia jo. O paskui? Paskui vienam ar kitam paaiškėja, jog niekas jo nebelaukia...

Vargas jam, jei nebėra mylimo žmogaus, vienintelio palaikiusio jį stovykloje. Vargas jam, išgyvenančiam tą ilgesinguose sapnuose dažnai sapnuotą akimirką, – tik kitaip, visiškai kitaip nei vaizduotasi! Jis lipa į tramvajų, važiuoja prie namo, ne vienus metus regėto tik vaizduotėje, spaudžia skambučio mygtuką – kaip sapne, daugybėje sapnų... Tačiau duris atveria ne tas žmogus, kuris turėjo jas atverti – jis jau niekados jų neatvers...

Visi mes stovykloje žinojome ir sakėme vienas kitam: nėra tokios laimės pasaulyje, kuri galėtų užglaistyti tai, ką iškentėjome. Ne laimė mums buvo svarbu – ne laimė mus palaikė, suteikė prasmę mūsų kančiai, aukai ir mirčiai. Ir vis dėlto nelaimei pasiruošta nebuvo. Išgyventi šį ne vienam buvusiam kaliniui laisvėje likimo skirtą nusivylimą buvo labai sunku; padėti jį įveikti psichoterapijos metodais taip pat labai nelengva. Tačiau teneatbaido šis teiginys psichiatro – priešingai, tepaskatina jį imtis šitos užduoties.

Šiaip ar taip, kiekvienam paleistajam ateina diena, kai jį apima keistas jausmas: žvelgdamas atgal į visą stovyklos patirtį, jis pats negali suprasti, kaip sugebėjo ištverti viską, ko reikalavo tenykštis gyvenimas. Ir jei buvo diena – jo laisvės diena, – kai viskas atrodė tarsi gražus sapnas, ilgainiui ateina ir tokia diena, kai visa, ką jis patyrė stovykloje, veikiau primena sapno košmarą. O tada kelią namop atrandančio žmogaus išgyvenimai pasiekia viršūnę, tą nuostabų jausmą, kad tiek iškentėjus šiame pasaulyje nieko neverta bijoti – išskyrus savąjį Dievą.

Logoterapijos santrauka

Iš anglų kalbos vertė
Zigmantas Ardickas

Mano trumpo autobiografinio pasakojimo skaitytojai paprastai prašo, kad išsamiau ir aiškiau išdėstyčiau savo terapinę doktriną. Taigi prie pradinio leidinio „Iš mirties stovyklos prie egzistencializmo" pridėjau trumpą skyrių apie logoterapiją. Tačiau to neužteko, ir mane apipylė prašymais pateikti platesnį aiškinimą. Todėl šiame leidime visą savo pranešimą perrašiau ir gerokai išplėčiau.

Užduotis nebuvo lengva. Trumpoje atkarpoje skaitytojui pateikti visą medžiagą, kuriai vokiečių kalba prireikė dvidešimties tomų, yra kone beviltiškas darbas. Prisimenu amerikietį gydytoją, kuris kartą buvo užsukęs į mano kabinetą ir klausė: „Na, daktare, ar jūs psichoanalitikas?" Aš atsakiau: „Ne visai psichoanalitikas, o, tarkim, psichoterapeutas." Tada jis toliau klausinėjo mane: „Kokiai mokyklai jūs atstovaujate?" Aš atsakiau: „Tai mano paties teorija; ji vadinama logoterapija." – „Ar galite pasakyti vienu sakiniu, kas yra toji logoterapija? – paklausė jis. – Bent jau tai, kuo skiriasi psichoanalizė ir logoterapija?" – „Taip, – tariau. – O jūs ar galite man vienu sakiniu apibūdinti psichoanalizės esmę?" Jo atsakymas buvo toks: „Psichoanalizės metu pacientas turi atsigulti ant kušetės ir pasakoti tau dalykus, kuriuos kartais labai nemalonu sakyti." Į tai aš atšoviau tokia improvizacija: „Na, logoterapija pacientui leidžia stovėti, bet jis

turi išklausyti dalykus, kuriuos kartais labai nemalonu girdėti."

Žinoma, tai buvo tik pajuokavimas, o ne glausto logoterapijos apibūdinimo variantas. Bet čia yra dalis tiesos, kadangi logoterapija, lyginant su psichoanalize, yra mažiau retrospektyvi ir mažiau introspektyvi. Logoterapija veikiau sutelkia dėmesį į ateitį, kitaip sakant, į prasmes, kurias pacientui reikės rasti ateityje. (Iš tiesų, logoterapija yra į prasmę orientuota psichoterapija.) Sykiu logoterapija atitraukia dėmesį nuo visų ydingo rato reagavimų ir grįžtamojo ryšio mechanizmų, kurie tokie svarbūs neurozės vystymuisi. Šitaip tipiškas neurotiko egocentrizmas, užuot nuolat puoselėjamas ir skatinamas, yra susilpninamas.

Be abejo, šis teiginys yra labai supaprastintas; logoterapija pacientui iš tikrųjų yra akistata su savo gyvenimo prasme ir į tą prasmę orientuojama. Ir šitaip padėjus jam suvokti gyvenimo prasmę galima smarkiai padidinti jo sugebėjimą įveikti savo neurozę.

Leiskite man paaiškinti, kodėl savo teorijai apibūdinti vartoju terminą „logoterapija". *Logos* yra graikiškas žodis, kuris reiškia – „prasmė" (Tai viena iš daugelio žodžio *logos* reikšmių. –Vert. past.). Logoterapija, arba, kaip ją kai kurie autoriai vadina, „trečioji Vienos psichoterapijos mokykla", sutelkia dėmesį į žmogaus būties prasmę ir jos ieškojimą. Pagal logoterapiją, siekimas rasti gyvenimo prasmę – svarbiausia žmogaus varomoji jėga. Štai kodėl aš kalbu apie prasmės siekimą, priešindamas jį su malonumo principu (arba, kaip galėtume apibrėžti, malonumo siekimu), aplink kurį sukasi Freudo psichoanalizė, taip pat su siekimu valdyti, kurį, naudodama terminą „pranašumo siekimas", gvildena Adlerio psichologija.

Prasmės ieškojimas – svarbiausia motyvacija žmogaus gyvenime, o ne instinktyvių potraukių „antrinis racionalizavimas". Ši prasmė yra unikali ir ypatinga tuo, kad ją privalo ir gali rasti jis pats; tik tada ji taps tokia reikšminga, kad patenkins jo paties prasmės siekimą. Esama autorių, tvirtinančių, jog prasmės ir vertybės tėra „savigynos mechanizmai, atoveiksmio reakcijos ir sublimacijos". Aš pats nenorėčiau gyventi vien dėl savo „savigynos mechanizmų" ir nebūčiau pasiruošęs mirti vien dėl savo „atoveiksmio reakcijos". Vis dėlto žmogus sugeba gyventi ir net mirti dėl savo idealų ir vertybių!

Prieš kelerius metus Prancūzijoje buvo surengta visuomenės nuomonės apklausa. Rezultatai parodė, kad 89 procentai apklaustųjų sutiko, jog žmogui reikia „kažko", dėl ko būtų verta gyventi. Negana to, 61 procentas pripažino, kad jie turi vertybių, dėl kurių pasirengę net mirti. Aš surengiau tokią apklausą savo ligoninės skyriuje Vienoje tarp pacientų ir tarp personalo darbuotojų, ir rezultatai iš esmės buvo tokie pat, kaip ir apklausus tūkstančius Prancūzijos žmonių; skirtumas tik 2 procentai.

Statistinį 7948 studentų 48 koledžuose tyrimą atliko ir Džono Hopkinso universiteto sociologai. Jų preliminarus pranešimas yra dalis dvejus metus trukusio tyrinėjimo, kurį rėmė Nacionalinis psichinės sveikatos institutas. Paklausti, kas jiems dabar „labai svarbu", 16 procentų studentų sakė, kad norėtų „uždirbti galybę pinigų"; 78 procentai – rasti „gyvenimo tikslą ir prasmę".

Kartais individo rūpestis dėl vertybių iš tikrųjų yra paslėptų vidinių konfliktų maskuotė; tačiau tai veikiausiai taisyklės išimtys nei pati taisyklė. Tokiais atvejais

mes susiduriame su netikromis vertybėmis, kurios turi būti demaskuotos. Tačiau demaskavimo negalima taikyti susidūrus su žmogaus vidiniu autentiškumu ir tikrumu, su troškimu, kad jo gyvenimas būtų kiek įmanoma prasmingas. Jei ir tuomet nesustojama, vienintelis dalykas, ką „demaskuojantis psichologas" atskleidžia, yra jo paties „slaptasis motyvas" – tai yra jo nesąmoningas poreikis sumenkinti ir nuvertinti tai, kas žmoguje yra tikra, kas iš tiesų žmogiška.

Egzistencinė frustracija

Žmogaus prasmės siekimas taip pat gali būti žlugdomas – pasak logoterapijos, tai „egzistencinė frustracija". Sąvoka „egzistencinė" gali būti taikoma trejopai – nusakyti: 1) pačiai egzistencijai, t. y. specifiniam žmogaus būties būdui, 2) egzistencijos prasmei ir 3) siekiui rasti konkrečią asmeninės egzistencijos prasmę, o tai yra prasmės siekimas. Egzistencinė frustracija gali sukelti ir neurozes. Šiam neurozių tipui logoterapija taiko terminą „noogeninės neurozės", skirtingai nuo neurozių tradicine prasme, t. y. psichogeninių neurozių. Noogeninės neurozės priežastys glūdi ne psichologiniame, bet veikiau noologiniame (nuo graikiško žodžio *noos*, reiškiančio protą) žmogaus egzistencijos matmenyje. Tai dar vienas logoterapinis terminas, apibrėžiantis tai, kas priklauso išskirtinai žmogiškajam matmeniui.

Noogeninės neurozės kyla ne iš konfliktų tarp potraukių ir instinktų, dažniausiai jas sukelia egzistencinės problemos. Reikšmingiausia iš jų prasmės siekimo frustracija.

Akivaizdu, kad noogeniniais atvejais tinkama terapija yra ne bendroji psichoterapija, o logoterapija, – tai yra terapija, kuri skverbiasi į išskirtinai žmogišką matmenį.

Pateiksiu tokį pavyzdį: vienas garsus Amerikos diplomatas atėjo į mano kabinetą Vienoje tęsti psichoanalitinio gydymo, kurį buvo pradėjęs Niujorke prieš penkerius metus.

Iš pradžių aš paklausiau, kodėl jis manęs, kad tokia analizė reikalinga, kodėl ji buvo pradėta. Paaiškėjo, jog pacientas buvo nepatenkintas savo karjera – jam buvo nepriimtina Amerikos užsienio politika. Tačiau analitikas vis kartojo ir kartojo, kad jis turįs stengtis susitaikyti su savo tėvu; kadangi ir JAV vyriausybė, ir jo vyresnybė „tebuvo" tėvo vaizdiniai, taigi jo pasidygėjimą darbu lėmė neapykanta, kurią jis nesąmoningai jautė tėvui. Analizė truko penkerius metus, ir pacientas buvo atkakliai raginamas pritarti analitiko interpretacijoms, kol pagaliau ėmė nematyti realybės miško per simbolių ir vaizdinių medžius. Po kelių susitikimų iš tiesų paaiškėjo, kad jo gyvenimo prasmės siekimą žlugdė profesija, ir jis iš tikrųjų troško užsiimti kokiu nors kitu darbu. Kadangi nebuvo jokios priežasties, trukdančios atsisakyti savo profesijos, jis ėmėsi kitokio darbo. Rezultatai buvo labai džiuginantys. Kaip neseniai sužinojau, jis tebėra patenkintas naująja veikla daugiau negu penkeri metai. Šiuo atveju aš apskritai suabejojau, ar buvau susidūręs su neurotinėmis aplinkybėmis. Man atrodė, kad jam nereikia nei

jokios psichoterapijos, nei logoterapijos, nes jis iš tikrųjų nebuvo ligonis. Juk ne kiekvienas konfliktas būna neurotinis; tam tikras konflikto kiekis yra normalus reiškinys. Kaip ir kančia – ne visada patologinis reiškinys; užuot buvusi neurozės požymiu, kančia net gali būti žmogaus laimėjimas, ypač jeigu ją sukelia egzistencinė frustracija. Aš griežtai neigčiau, kad gyvenimo prasmės ieškojimas ar net abejojimas ta prasme yra kokios nors ligos priežastis arba padarinys. Pati egzistencinė frustracija nėra nei patologinė, nei patogeninė. Žmogaus rūpestis, net jo neviltis dėl gyvenimo vertės yra egzistencinė problema, bet anaiptol ne psichikos liga. Todėl pirmąją palaikęs antrąja, gydytojas gali palaidoti savo paciento neviltį po krūva raminamųjų vaistų. O jo užduotis vesti pacientą per jo brendimo ir raidos egzistencinę krizę.

Logoterapijos tikslas – teikti pagalbą pacientui, ieškančiam gyvenimo prasmės. Logoterapija padeda jam suvokti slaptąjį jo egzistencijos logos, todėl tai analitinis procesas. Šiuo požiūriu logoterapija panaši į psichoanalizę. Tačiau logoterapijos pastangos padaryti ką nors vėl įsisąmonintą neapsiriboja vien instinktyviais faktais individo pasąmonėje, jai rūpi ir egzistencinės realijos, tokios kaip pagaliau surasta potenciali jo egzistencijos prasmė ir išpildytas jo prasmės siekimas. Tačiau kiekviena analize, net kai terapiniame procese nėra noologinio matmens, stengiamasi, kad pacientas įsisąmonintų tai, ko jis iš tikrųjų trokšta savo esybės gelmėse. Logoterapija nutolsta nuo psichoanalizės tuo, kad ji laiko žmogų būtybe, kurios pagrindinis rūpestis – siekti prasmės, o ne paprasčiausiai patenkinti savo instinktus bei potraukius arba vien sutaikyti konfliktuojančius *id, ego* ir *superego,* arba tiesiog prisitaikyti, prisiderinti prie visuomenės ir aplinkos.

Be abejo, prasmės ieškojimas žmogui dažnai sukelia vidinę įtampą, o ne vidinę pusiausvyrą. Tačiau kaip tik tokia įtampa yra būtina psichinės sveikatos prielaida. Drįstu sakyti, kad nėra nieko pasaulyje, kas galėtų veiksmingiau padėti išgyventi net blogiausiomis sąlygomis, kaip žinojimas, kad tavo gyvenimas turi kokią nors prasmę. Daug išminties yra Nietzsche's žodžiuose: „Kas turi KAM gyventi, ištvers bet kokį KAIP." Šiuose žodžiuose aš įžvelgiu moto, tinkamą visokiai psichoterapijai. Nacių koncentracijos stovyklose pastebėjau, jog dažniausiai išgyvendavo tie, kurie žinojo, kad jų laukia užduotis, kurią reikia atlikti. Prie tos pačios išvados vėliau priėjo ir kiti knygų apie koncentracijos stovyklas autoriai, ją patvirtina ir psichiatriniai tyrimai, atlikti japonų, šiaurės korėjiečių ir šiaurės vietnamiečių karo belaisvių stovyklose.

O aš pats?.. Prieš išgabenant mane į Aušvico koncentracijos stovyklą, buvo konfiskuotas spaudai parengtas mano rankraštis[1]. Nė kiek neabejoju, jog didis troškimas iš naujo parašyti šį rankraštį man padėjo ištverti baisias stovyklose patirtas kančias. Pavyzdžiui, kai būdamas Bavarijos stovykloje susirgau dėmėtąja šiltine ir ėmiau karščiuoti, ant popieriaus skiaučių greitosiomis prirašiau daugybę pastabų, kuriomis remdamasis galėčiau iš naujo perrašyti rankraštį, jei sulaukčiau išlaisvinimo dienos. Esu įsitikinęs, kad šis prarasto rankraščio atkūrimas tam-

[1] Tai pirmosios mano knygos pirmoji redakcija, kurios vertimas į anglų kalbą išleistas 1955 m. Niujorke, Alfred A. Knopf leidykloje, pavadinimu *The Doctor and the Soul: An Introduction to Logotherapy.*

siuose Bavarijos koncentracijos stovyklos barakuose išgelbėjo mane nuo širdies kraujagyslių kolapso.

Taigi matome, jog psichinė sveikata pagrįsta tam tikro laipsnio įtampa, įtampa tarp to, ką žmogus jau yra nuveikęs, ir to, ką dar turėtų padaryti, arba tarp to, kas esi, ir kuo turėtum tapti. Tokia įtampa neatsiejama nuo žmogaus būties ir palaiko jo psichinę pusiausvyrą. Todėl turėtume nedvejodami rasti iššūkį, kurį pasitikdamas žmogus bandytų įgyvendinti būties prasmę. Tik taip mes pažadiname prasmės siekimą, prikeliame jį iš latentinės būklės. Manau, kad tikras nesusipratimas kalbant apie psichinę higieną sakyti, kad žmogui pirmiausia reikia pusiausvyros, arba, kaip vadinama biologijoje, „homeostazės", t. y. būsenos be įtampos. Tiesą sakant, reikia ne būsenos be įtampos, bet kovos už prasmingą tikslą, laisvai pasirinktos užduoties. Jam reikia ne žūtbūt atsikratyti įtampos, jam reikia, kad jis būtų paskatintas potencialiai prasmei, kurią turėtų įgyvendinti. Žmogui reikia ne homeostazės, o to, ką aš vadinu noodinamika, t. y. egzistencinės dinamikos poliniame įtampos lauke, kur vieną polių simbolizuoja prasmė, kurios reikia siekti, o kitą – turįs jos siekti žmogus. Ir nereikia manyti, kad šitai teisinga tik normaliomis sąlygomis; juo labiau tai teisinga neurotiškiems individams. Architektai, norėdami sutvirtinti suskilusią arką, padidina ją slegiantį krūvį, nes taip tvirčiau sujungiamos atskiros dalys. Taigi jei gydytojai nori palaikyti savo ligonių psichinę sveikatą, jie neturėtų bijoti sukelti normalų kiekį įtampos, kreipdami pacientus gyvenimo prasmės link.

Atskleidęs palankų prasmės ieškojimo poveikį, aš aptarsiu žalingą poveikį to jausmo, kuriuo šiandien skundžiasi labai daug pacientų, – būtent visiška savo gyvenimo

beprasmybe. Jiems stinga prasmės, dėl kurios verta gyventi. Juos kamuoja nuolatinė vidinė tuštuma; jie yra patekę į situaciją, kurią aš vadinu „egzistenciniu vakuumu".

Egzistencinis vakuumas

Egzistencinis vakuumas – plačiai paplitęs dvidešimtojo amžiaus reiškinys. Tai nenuostabu; jo priežastis gali būti dvigubas nuostolis, kurį žmogus patyrė nuo tada, kai tapo tikrai žmogiška būtybe. Žmonijos istorijos pradžioje žmogus prarado kai kuriuos esminius gyvūniškus instinktus, kurie lemia gyvūnų elgesį ir užtikrina jų būvio saugumą. Toks saugumas lyg rojus žmogui yra prarastas amžiams; žmogus turi rinktis. Tačiau naujesniais laikais žmogus patyrė dar vieną nuostolį, kadangi tradicijos, kuriomis jis rėmėsi, dabar greitai nyksta. Joks instinktas nesako jam, ką jis turi daryti, ir jokia tradicija nemoko, ką reikėtų daryti; kartais jis pats nežino, ką norėtų daryti. Tad jis arba nori daryti tai, ką daro kiti žmonės (konformizmas), arba daro tai, ko nori kiti žmonės (totalitarizmas).

Statistinė apžvalga neseniai atskleidė, jog 25 procentams mano studentų europiečių būdingas daugiau ar mažiau išryškėjęs egzistencinis vakuumas. Tarp mano studentų amerikiečių šis skaičius pakilo nuo 25 iki 60 procentų.

Egzistencinis vakuumas daugiausia pasireiškia nuobodulio būsena. Dabar mes galime pritarti Schopenhaueriui, pasak kurio, žmonija neabejotinai pasmerkta amžinai svyruoti tarp dviejų kraštutinumų – kančios ir nuobodulio. Iš tikrųjų, nuobodulys dabar sukelia – žinoma, ir

psichiatrams – daugiau spręstinų problemų negu kančia. Šios problemos darosi vis sudėtingesnės, nes, didėjant automatizacijai, turbūt gerokai padidės ir vidutinio darbininko laisvalaikis. Deja, daugelis nežinos, ką daryti su tuo naujai įgytu laisvalaikiu.

Panagrinėkime dar vieną depresijos rūšį – „sekmadienio neurozę", kuri ištinka žmones, kai jie staiga nebežino, ką veikti, pasibaigus darbo savaitei, ir juos apima tuštumos pojūtis. Šis egzistencinis vakuumas buvo ne vienos savižudybės priežastis. Tokius plačiai paplitusius reiškinius, kaip depresija, agresija ir blogi įpročiai, suprasime tik pripažinę, kad juos sukelia egzistencinis vakuumas. Tuo aiškintinos ir pensininkų bei pagyvenusių žmonių krizės.

Be to, yra įvairių kaukių, apgaulingų išorių, kuriomis dangstomas egzistencinis vakuumas. Kartais žlugdomą prasmės siekimą kompensuoja noras valdyti, net primityviausia noro valdyti forma – pinigų geismas. Kitais atvejais žlugdomą prasmės siekimą išstumia malonumų troškulys. Kaip tik todėl egzistencinė frustracija dažnai kompensuojama seksualumu. Pastebėta, jog seksualinis libido įsišėlsta egzistenciniame vakuume.

Tą patį matome ir neurotiniais atvejais. Esama tam tikrų atgalinio ryšio mechanizmų ir ydingų reakcijų, apie kuriuos kalbėsiu vėliau. Tačiau nuolat matome, kad ši simptomatologija užplūdo egzistencinį vakuumą ir toliau ten klesti. Tai, su kuo mes susiduriame tokių pacientų atveju, nėra noogeninė neurozė. Tačiau mums niekad nepavyks padėti pacientui įveikti savo būklės, jei psichoterapinio gydymo nepastiprinsime logoterapija. Juk užpildžius egzistencinį vakuumą, pacientas bus apsaugotas nuo tolesnių recidyvų. Todėl logoterapija reikalinga ne

tik noogeniniais atvejais, kaip nurodyta anksčiau, bet ir gydant psichogenines, o kartais net somatogenines (pseudo-) neurozes. Čia pasiteisina Magdos B. Arnold pasakyti žodžiai: „Kiekviena terapija kokiu nors būdu, bent šiek tiek, turi būti ir logoterapija."[2]

Dabar pasvarstykime, ką daryti, jei pacientas klausia, kokia yra jo gyvenimo prasmė.

Gyvenimo prasmė

Abejoju, ar gydytojui dera apie gyvenimo prasmę kalbėti bendrais bruožais. Juk gyvenimo prasmė vis kitokia priklausomai nuo žmogaus, nuo kiekvienos jo dienos ir valandos. Tad svarbu ne gyvenimo prasmė apskritai, o kurio nors asmens gyvenimo prasmė. Svarstyti šį klausimą bendrais žodžiais būtų tas pats, kaip šachmatų čempionui užduoti klausimą: „Pasakykite, pone, koks yra geriausias ėjimas pasaulyje?" Tiesiog nėra ir negali būti gero ar geriausio ėjimo atsajai nuo konkretaus žaidimo ir individualios varžovo asmenybės. Tas pats taikytina žmogaus egzistencijai. Nereikėtų ieškoti abstrakčios gyvenimo prasmės. Kiekvienas turi savo ypatingą gyvenimo misiją, konkretų pašaukimą, kurį reikia įgyvendinti. Todėl niekas negali jo pakeisti, niekas negali jo gyvenimo pakartoti. Taigi kiekvieno uždavinys toks pat unikalus, kaip ir galimybė jį įgyvendinti.

Kadangi kiekviena gyvenimo situacija yra tarsi iššūkis žmogui ir iškelia jam problemą, gyvenimo prasmės

[2] Magda B. Arnold, John A. Gatson. *The Human Person*, Ronald Press, New York, 1954, p. 618.

klausimą faktiškai galima apsukti. Žmogus turėtų ne klausti, kokia jo gyvenimo prasmė, o veikiau pripažinti, jog šis klausimas jam užduodamas. Trumpai tariant, kiekvieną žmogų klausinėja gyvenimas; ir jis gyvenimui gali atsakyti tik prisiimdamas atsakomybę už savo paties gyvenimą; gyvenimui jis gali atsakyti tik už jį būdamas atsakingas. Taigi, pasak logoterapijos, žmogaus egzistencijos prasmė – jo atsakomybė.

Egzistencijos esmė

Atsakingumo svarba pabrėžiama ir kategoriškame logoterapijos imperatyve: „Gyvenk taip, tarsi gyventum antrąkart, tarsi pirmąkart būtum elgęsis taip neteisingai, kaip ketini pasielgti dabar!" Man regis, kad nėra nieko, kas labiau paskatintų žmogaus atsakomybės jausmą nei ši maksima, kuri kviečia pirma įsivaizduoti, kad dabartis jau praėjusi, o antra, kad praeitį dar galima pakeisti ir pataisyti. Šis priesakas – tai tarsi žmogaus akistata su gyvenimo ribotumu ir pabaigtumu to, ką jis padaro su savo gyvenimu ir su savimi.

Logoterapija stengiasi, kad pacientas visiškai suvoktų savo atsakomybę; todėl ji palieka jam galimybę pasirinkti, apsispręsti, už ką jis atsakingas ir kuriam tikslui. Todėl logoterapeutas iš visų psichoterapeutų mažiausiai gundomas primesti savo pacientams vertinimo sprendimus, nes pacientui jis niekada neleis, kad šis perduotų gydytojui atsakomybę vertinti.

Todėl pacientui pačiam reikia spręsti, ar savo gyvenimo uždaviniu jis turėtų laikyti atsakomybę visuomenei ar savo paties sąžinei. Tačiau yra žmonių, kurie savo gy-

venimą aiškinasi ne tik jiems skirtos užduoties požiūriu, bet ir tų užduočių skyrėjo požiūriu.

Logoterapija nėra nei mokymas, nei pamokslavimas. Tai ir ne loginis protavimas, ir ne moralinis raginimas. Vaizdžiai tariant, logoterapeuto vaidmuo artimesnis akių specialisto, o ne dailininko vaidmeniui. Dailininkas stengiasi atkurti mums savo regimą pasaulio vaizdą; oftalmologas stengiasi padėti mums matyti pasaulį tokį, koks jis yra iš tikrųjų. Logoterapeuto vaidmuo – išplėsti paciento regėjimo lauką, kad jis suvoktų ir matytų visą potencialios prasmės spektrą.

Pareikšdamas, kad žmogus yra atsakingas ir turi aktualizuoti potencialią savo gyvenimo prasmę, aš noriu pabrėžti, jog tikrosios gyvenimo prasmės reikia ieškoti veikiau pasaulyje, o ne žmogaus viduje arba jo psichikoje, nes ji nėra uždara sistema. Šią esminę charakteristiką aš pavadinau „žmogaus egzistencijos savęs transcendencija". Ji pabrėžia tai, kad buvimas žmogumi visada ir nurodo, ir yra nukreiptas ne į save, o į kažką ar ką nors – ar tai būtų prasmė, kurią reikia įgyvendinti, ar kitas žmogus, su kuriuo reikia bendrauti. Kuo labiau žmogus pamiršta save, – tarnaudamas kokiam nors tikslui arba mylėdamas kitą žmogų, – tuo jis žmogiškesnis ir tuo geriau įprasmina save. Tai, kas vadinama saviraiška, yra išvis nepasiekiamas tikslas dėl tos paprastos priežasties, jog kuo labiau jo būtų siekiama, tuo labiau žmogus nuo jo toltų. Kitaip tariant, saviraiška įmanoma tik kaip šalutinis savęs transcendencijos efektas.

Taigi jau sakėme, kad gyvenimo prasmė nuolat kinta, bet niekad nepaliauja egzistavusi. Pasak logoterapijos, gyvenimo prasmę galime atrasti trimis skirtingais būdais: 1) kurdami arba nuveikdami darbą; 2) ką nors patirdami

arba ką nors sutikdami; 3) priimdami nuostatą neišvengiamos kančios atžvilgiu. Pirmasis, laimėjimo arba nuveikimo, kelias, visiškai akivaizdus. Antrąjį ir trečiąjį reikia toliau nagrinėti.

Antrasis būdas, padedantis rasti gyvenime prasmę, yra ką nors patirti – kaip kad gerumą, tiesą ir grožį, patirti gamtą ir kultūrą, ir pagaliau – tai ne mažiau svarbu – patirti kito žmogaus unikalumą jį mylint.

Meilės prasmė

Meilė yra vienintelis būdas suprasti slapčiausią kito žmogaus esmę. Visiškai įsisąmoninti tai, kas glūdi kito žmogaus asmenybės branduolyje, įmanoma tik jį mylint. Meilės dėka žmogus gali pamatyti esminius mylimo asmens bruožus ir savybes; negana to, mylėdamas kitą, žmogus atskleidžia jo potencialias galimybes, dar neįgyvendintas, tačiau kurias derėtų įgyvendinti. Be to, mylintis žmogus suteikia galimybę kitam žmogui tas galimybes įgyvendinti. Padėdamas jam įsisąmoninti, kuo jis gali būti ir kuo turėtų tapti, jis padeda šioms potencijoms išsipildyti.

Logoterapijoje meilė nėra interpretuojama kaip grynas seksualinių potraukių ir instinkstų epifenomenas[3] vadinamosios sublimacijos prasme. Meilė – toks pat pirminis reiškinys kaip ir seksas. Paprastai seksas yra vienas iš meilės išraiškos būdų. Seksas pateisinamas, net pašventinamas, kai tik jis tampa, ir kol jis būna meilės

[3] Fenomenas, kuris pasireiškia kaip pirminio fenomeno rezultatas. (Vert. past.)

variklis. Taigi meilė nėra suprantama kaip grynai šalutinis sekso efektas; seksas veikiau yra išraiška to maksimalaus bendrumo, kuris vadinamas meile.

Trečiasis būdas rasti gyvenimo prasmę – per kančią.

Kančios prasmė

Niekad neturime pamiršti, kad gyvenimo prasmę galime rasti net pakliuvę į beviltišką situaciją, net susidūrę su likimu, kurio neįmanoma pakeisti. Nes tuomet svarbu liudyti geriausiu jo pavidalu unikalų žmogišką potencialą, turintį asmens tragediją paversti triumfu, sunkią žmogaus padėtį – laimėjimu. Jeigu nesugebame pakeisti situacijos – pagalvokime apie nepagydomą ligą, tokią kaip neoperuotinas vėžys – tai bus mums dingstis keisti save.

Pateiksiu gyvą pavyzdį: sykį dėl sunkios depresijos su manim konsultavosi pagyvenęs provincijos gydytojas. Jis negalėjo susitaikyti su žmonos netektimi – žmoną, kuri buvo mirusi prieš dvejus metus, jis mylėjo labiau už viską. Na, kaip aš jam galėjau padėti? Ką turėjau pasakyti? Taigi, užuot ėmęs ką nors aiškinti, aš uždaviau jam klausimą: „Daktare, kas būtų atsitikę, jei būtumėt miręs pirmas, o jūsų žmona būtų jus pergyvenusi?" – „O, tai jai būtų buvę siaubinga, – tarė jis, – kaip ji būtų kentėjusi!" Aš atsakiau: „Matote, daktare, ji išvengė kančios, ir tai jūs ją nuo jos apsaugojote – žinoma, tokia kaina, kad dabar jūs pats turite gyventi ir gedėti jos." Daugiau netaręs nė žodžio jis paspaudė man ranką ir tyliai išėjo iš kabineto. Kartais kančia atlėgsta tą akimirką, kai jai randama prasmė, pavyzdžiui, pasiaukojimas.

Žinoma, tai nebuvo gydymas tikrąja prasme, nes, pirma, jo neviltis nebuvo liga, ir antra, aš negalėjau pakeisti jo likimo; aš negalėjau prikelti jo žmonos. Bet tą akimirką man pavyko pakeisti jo požiūrį į neišvengiamą likimą, nes nuo to laiko jis bent jau pradėjo matyti savo kančios prasmę. Tai vienas iš pagrindinių logoterapijos principų, kad žmogaus svarbiausias rūpestis yra ne sulaukti malonumo ir išvengti skausmo, bet veikiau pamatyti savo gyvenimo prasmę. Todėl žmogus yra pasirengęs netgi kentėti, aišku, su sąlyga, kad jo kančia bus prasminga.

Bet tegu bus visiškai aišku, jog kančia anaiptol nėra būtina rasti prasmei. Aš tik atkakliai tvirtinu, kad prasmė įmanoma net nepaisant kentėjimo, žinoma, jei tas kentėjimas yra neišvengiamas. Bet jei jo būtų galima išvengti, prasminga būtų pašalinti jo priežastį, nesvarbu, ar ji psichologinė, biologinė ar politinė. Kentėti be reikalo būtų veikiau mazochistiška negu herojiška.

Edith Weisskopf-Joelson, prieš mirtį buvusi psichologijos profesorė Džordžijos universitete, straipsnyje apie logoterapiją tvirtino, kad „dabartinė psichinės higienos filosofija pabrėžia mintį, jog žmonės privalėtų būti laimingi, kad nelaimingumas yra neprisitaikymo požymis. Tokia vertybių sistema, ko gero, ir yra kalta dėl to, kad neišvengiamos nelaimės našta pasunkėja liūdint, jog esi nelaimingas."[4]

Ir kitame straipsnyje ji išreiškė viltį, kad logoterapija „galbūt padės pasipriešinti kai kurioms nesveikoms tendencijoms šių dienų Jungtinių Valstijų kultūroje, kur nepagydomam ligoniui beveik nesuteikiama galimybė

---

[4] „Some Comments on a Viennese School of Psychiatry", *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51 (1955), p. 701–703.

didžiuotis savo kančia ir laikyti ją taurinančiu, o ne žeminančiu dalyku", ir „jis ne tik jaučiasi nelaimingas, bet ir gėdijasi esąs nelaimingas"[5].

Būna aplinkybių, kai nebegali dirbti savo darbą arba džiaugtis gyvenimu; bet kančios neišvengiamybė niekad negali būti pašalinta. Priėmus iššūkį narsiai kentėti, gyvenimas turi prasmę iki pat paskutinės akimirkos. Kitaip tariant, gyvenimo prasmė yra besąlygiška, nes ji apima net potencialią neišvengiamo kentėjimo prasmę.

Leiskite man prisiminti įspūdingiausią patirtį koncentracijos stovykloje. Kaip galima lengvai patikrinti pagal tikslią statistiką, šansas likti gyvam ten buvo ne daugiau kaip vienas iš dvidešimt aštuonių. Atrodė, nei įmanoma, nei tikėtina, kad mano pirmosios knygos rankraštis, kurį vežamas į Aušvicą slėpiau apsiauste, išvis bus išgelbėtas. Taigi turėjau patirti ir ištverti savo protinio vaisiaus netektį. Ir tada man dingojos, tarsi niekas nepergyvens manęs; nei mano paties fizinis, nei protinis kūdikis! Tad aš aštriai susidūriau su klausimu, ar taip susiklosčius mano gyvenimui, jis turi bent kokią prasmę.

Aš dar nebuvau suvokęs, kad atsakymas į klausimą, su kuriuo taip aistringai galynėjausi, jau buvo man paruoštas, ir kad netrukus tą atsakymą aš sužinosiu. Tai atsitiko tada, kai turėjau atiduoti savo drabužius ir savo ruožtu paveldėjau skarmalus kalinio, kuris pakliuvo į dujų kamerą tiesiai iš Aušvico geležinkelio stoties. Vietoj savo storo rankraščio naujai įgyto apsiausto kišenėje radau vieną vienintelį puslapį, išplėštą iš hebrajiškos maldaknygės, kuriame buvo svarbiausia žydų malda *Šema Izrael*. Tokį

---

[5] „Logotherapy and Existential Analysis", *Acta Psychotherapeutica*, 6 (1958), p. 193–204.

„sutapimą" galėjau aiškinti tik vienu būdu – kaip iššūkį išgyventi savo mintis, užuot vien dėsčius jas popieriuje.

Truputį vėliau, atsimenu, man atrodė, kad netrukus mirsiu. Tačiau šioje kritinėje situacijoje man rūpėjo kas kita nei daugumai mano nelaimės draugų. Jie klausė savęs: „Ar mes liksime gyvi? Jei ne, visos kančios yra beprasmiškos." Man nedavė ramybės klausimas: „Ar visos šios kančios, mirtis aplink mus, turi prasmę? Nes jei ne, galiausiai nėra prasmės išlikti, nes kam reikalingas toks gyvenimas, kurio prasmė priklauso nuo atsitiktinumo – ištrūksi ar ne."

Metaklinikinės problemos

Vis dažniau ir dažniau pas psichiatrą šiandien ateina pacientai, besiskundžią žmogiškomis problemomis, o ne neurotiniais simptomais. Kai kurie žmonės, šiais laikais besikreipiantys į psichiatrą, anksčiau būtų ėję pas pastorių, kunigą ar rabiną. Dabar jie dažnai, užuot kreipęsi į dvasininkus, ateina pas gydytoją ir klausia: „Kokia mano gyvenimo prasmė?"

Logodrama

Norėčiau pateikti tokį pavyzdį: sykį į mano ligoninės skyrių po bandymo nusižudyti pateko motina, kurios berniukas mirė būdamas vienuolikos metų. Dr. Kurtas Kocourekas pakvietė ją prisijungti prie terapinės grupės, ir atsitiko taip, kad aš įžengiau į kambarį tą akimirką, kai vyko psichodrama. Ji pasakojo savo istoriją. Po berniuko mirties ji liko viena su vyresniuoju sūnumi, kuris

buvo luošas, kamuojamas vaikų paralyžiaus pasekmių. Vargšas berniukas turėjo būti vežiojamas vežimėliu. Jo motina sukilo prieš likimą. Bet kai ji bandė nusižudyti kartu su juo, tai padaryt jai sutrukdė luošasis sūnus; jis norėjo gyventi! Jam gyvenimas buvo prasmingas. Kodėl taip nebuvo jo motinai? Kaip vis dėlto jos gyvenimas galėjo turėti prasmę? Ir kaip mes galėjome padėti jai tai įsisąmoninti?

Improvizuodamas aš dalyvavau diskusijoje ir paklausinėjau kitą moterį iš tos pačios grupės. Paklausiau, kiek jai metų, ji atsakė: „Trisdešimt." Aš paprieštaravau: „Ne, jums ne trisdešimt, o aštuoniasdešimt, ir jūs gulite mirties patale. Ir štai žvelgiate atgal į savo gyvenimą. Jūs neturėjote vaikų, bet jums nestigo pinigų ir visuomenės pripažinimo." Tada pasiūliau jai įsivaizduoti, ką ji jaustų atsidūrusi tokioje padėtyje. „Ką apie savo dalią manytumėte? Ką sakytumėt sau?" Noriu pacituoti, ką ji iš tikrųjų sakė, iš juostos, kuri buvo įrašyta seanso metu. „O, aš ištekėjau už milijonieriaus, gyvenau lengvabūdiškai, buvau turtinga, ir aš nesnaudžiau! Aš flirtavau su vyrais, juos viliojau! Bet dabar man aštuoniasdešimt; aš neturiu vaikų. Žvelgdama į praeitį kaip sena moteris, nesuprantu, kam viso to reikėjo; turiu prisipažinti, mano gyvenimas nenusisekęs!"

Tada pakviečiau neįgalaus sūnaus motiną įsivaizduoti, jog panašiai žvelgia į savo prabėgusį gyvenimą. Paklausykime juostos įrašo: „Aš troškau turėti vaikų, ir mano troškimas išsipildė; vienas berniukas mirė, tačiau kitą sūnų, luošąjį, būtų reikėję pasiųsti į kokią nors įstaigą, jei aš pati nebūčiau juo pasirūpinusi! Nors luošas ir bejėgis, jis vis tiek yra mano vaikas. Todėl jo gyvenimą padariau kiek įmanoma turiningesnį; stengiausi, kad mano sūnus

būtų geras žmogus." Tai tarusi, ji apsipylė ašaromis, ir verkdama tęsė: „Aš galiu ramiai žvelgti į savo praėjusį gyvenimą, nes galiu pasakyti, jog jis buvo pilnas prasmės, aš iš visų jėgų stengiausi ją įgyvendinti; aš padariau viską, kas buvo mano valioje – padariau viską, kas įmanoma, savo sūnui. Mano gyvenimas nebuvo nenusisekęs!" Žiūrėdama į savo gyvenimą tarsi iš mirties patalo, ji staiga sugebėjo pamatyti jo prasmę, pamatė, kad prasmingos buvo net jos kančios. Be to, einant tuo pačiu keliu, paaiškėjo, kad ir trumpas, kaip, pavyzdžiui, jos mirusio berniuko, gyvenimas gali būti daug prasmingesnis, negu gyvenimas, trunkąs aštuoniasdešimt metų.

Po kiek laiko perėjau prie kito klausimo, šįsyk kreipdamasis į visą grupę. Klausimas toks: ar beždžionė, naudojama sukurti polimielito serumui ir dėl šios priežasties vis badoma ir badoma, kada nors suvoks savo kentėjimo prasmę? Grupė vienbalsiai atsakė, kad, žinoma, neįstengs; savo ribotu protu ji negali įžengti į žmogaus pasaulį, t. y. vienintelį pasaulį, kuriame jos kančios prasmę būtų įmanoma suprasti. Tada aš paklausiau: „O kaip su žmogum? Ar jūs įsitikinę, kad žmonių pasaulis yra galutinis kosmoso evoliucijos taškas? Ar negali būti taip, kad yra dar kitas matavimas, pasaulis anapus žmogaus pasaulio, kuriame klausimas apie galutinę žmogiškų kančių prasmę rastų atsakymą?"

Aukščiausia prasmė

Ši galutinė prasmė neišvengiamai viršija ir pranoksta ribotas protines žmogaus galias; logoterapijoje šiame kontekste mes kalbame apie aukščiausią prasmę. Iš žmogaus

reikalaujama ne ištverti gyvenimo beprasmybę, kaip kad moko kai kurie egzistencialistai, bet veikiau pakęsti savo nesugebėjimą racionaliai suvokti jo besąlygišką prasmingumą. *Logos* gilesnis už logiką.

Psichiatrą, kuris žvelgia už aukščiausios prasmės sąvokos, anksčiau ar vėliau suglumins jo pacientai, lygiai kaip suglumau aš, kai šešerių metų mano duktė sykį paklausė manęs: „Kodėl mes kalbame apie gerąjį Viešpatį?" Aš atsakiau: „Prieš kelias savaites, kai tu sirgai tymais, gerasis Viešpats tau atsiuntė pasveikimą." O mergaitė nepatenkinta atkirto: „Gerai, tėti, bet prašau neužmiršti, jog pirmiausia jis atsiuntė man tymus."

Tačiau, kai pacientas turi tvirtus tikėjimo pagrindus, niekas neprieštaraus, kad jo religiniai įsitikinimai būtų panaudoti gydymui ir taip pasitelktos jo dvasinės išgalės. Kad tą padarytų, psichiatras turi save pastatyti paciento vieton. Kaip tik tai aš sykį ir padariau, kai į mane kreipėsi rabinas iš Rytų Europos ir papasakojo savo istoriją. Jis neteko savo pirmosios žmonos ir šešių vaikų koncentracijos stovykloje Aušvice, kur jie žuvo dujų kameroje, o dabar pasirodė, kad jo antroji žmona nevaisinga. Aš pasakiau, kad gyvybės davimas nėra vienintelė gyvenimo prasmė, nes tada gyvenimas pats savaime taptų beprasmis, o tai, kas savaime neturi prasmės, negali būti įprasminta vien savo įamžinimu. Tačiau rabinas savo padėtį įvertino kaip ortodoksas žydas nevilties kalba, atseit nėra jo sūnaus, kuris kada nors pasakytų Kadišą po jo mirties[6].

Bet aš nepasidaviau. Dar kartą pabandžiau padėti jam paklausdamas, ar jis nesitiki savo vaikus vėl pamatyti

---

[6] „Logotherapy and Existential Analysis", *Acta Psychotherapeutica*, 6 (1958), p. 193–204.

danguje? Tačiau po mano klausimo jis apsipylė ašaromis, ir dabar iškilo tikroji jo nusiminimo priežastis: jis paaiškino, kad jo vaikai, kadangi mirė kaip nekalti kankiniai[7], buvo pripažinti vertais aukščiausios vietos danguje, bet jis pats, senas ir nuodėmingas žmogus, negalįs tikėtis ten patekti. Nepasiduodamas atkirtau: „O gal, rabine, būtent tokia buvo prasmė to, kad jūs pergyvenote savo vaikus: kad per šiuos kančios metus galėtumėt būti apvalytas, kad galiausiai ir jūs, nors ir ne toks nekaltas kaip jūsų vaikai, galėtumėt pasidaryti vertas atsidurti greta jų danguje? Argi psalmėse neparašyta, kad Dievas saugo visas jūsų ašaras?[8] Taigi turbūt nė viena jūsų kančia nebuvo bergždžia." Pirmąkart per daugelį metų jis pajuto palengvėjimą dėka naujo požiūrio, kurį man pavyko jam atskleisti.

Gyvenimo laikinumas

Dalykai, iš pažiūros atimą iš žmogaus gyvenimo prasmę, apima ne tik kentėjimą, bet ir mirtį. Aš nepavargdamas kartoju, kad vieninteliai tikrai praeinantys gyvenimo aspektai yra potencijos; bet tą pačią akimirką, kai jos realizuojamos, jos tampa tikrove; šitaip jos išsaugojamos ir patalpinamos į praeitį, kuri išgelbsti jas nuo laikinumo. Nes praeityje niekas negali būti nepataisomai prarasta, ten viskas yra patikimai ir amžinai saugoma.

Taigi mūsų egzistencijos laikinumas anaiptol nepadaro jos beprasmės. Bet jis išreiškia mūsų atsakomybę;

---

[7] *L'kiduš hasbem*, t. y. kad būtų pašventintas Dievo vardas.

[8] Mano klajones tu sužymėjai; tad supilk mano ašaras į savo ąsotį! (Ps 56, 9)

nes viskas priklauso nuo to, ar mes įsisąmoniname savo laikinas galimybes. Žmogus nuolatos renkasi iš krūvos esamųjų galimybių: kurios jų bus pasmerktos nebūčiai, o kurios bus įgyvendintos? Kuris pasirinkimas taps tikrove visiems laikams, nemirtingu „pėdsaku laiko smėlynuose"? Bet kuriuo momentu žmogus turi spręsti, sėkmingai ar ne, kas bus visos jo egzistencijos paminklas.

Paprastai, žinoma, žmogus atsižvelgia tik į laikinumo ražienų lauką ir nepastebi pilnų praeities aruodų, kur jis visiems laikams sukrovė savo darbus, džiaugsmus ir savo kančias. Niekas negali būti panaikinta, ir niekuo negalima atsikratyti. Pasakyčiau, kad *esu buvęs* yra tikriausia buvimo rūšis.

Logoterapija, turėdama omenyje esminį žmogaus egzistencijos laikinumą, yra ne pesimistinė, o veikiau aktyvistinė. Vaizdžiai kalbėdami, galėtume tarti: pesimistas panašus į žmogų, kuris su baime ir liūdesiu stebi, kad jo sieninis kalendorius, nuo kurio jis kasdien nuplėšia lapelį, kiekvieną dieną vis plonėja. Kita vertus, žmogus, kuris aktyviai atakuoja gyvenimo problemas, yra panašus į tą, kuris ima kiekvieną paskesnį lapą iš kalendoriaus ir tvarkingai bei rūpestingai deda jį į aplanką prie ankstesniųjų, pirma kitoje jo pusėje trumpai užrašęs kelias dienoraštines pastabas. Jis gali su pasididžiavimu ir džiaugsmu apmąstyti savo aktyviai gyvento gyvenimo turtingumą, kurį šios pastabos atspindi. Ar jam svarbu, kad jis senėja? Ar jis turi pagrindo pavydėti jauniems žmonėms arba ilgėtis savo paties prarastos jaunystės? Ko jis turėtų pavydėti jaunuoliui? Galimybių, kurias šis turi, ateities, kuri jam paruošta? „Ne, ačiū", – galvos jis. – „Vietoj galimybių aš jau turiu tikrovę savo praeityje, ne tik atlikto darbo ir mylėtos meilės tikrovę, bet ir narsiai

iškentėtų kančių. Šios kančios – tai dalykai, kuriais aš netgi labiausiai didžiuojuosi, nors jie negali sukelti pavydo."

Logoterapija kaip metodas

Realistinės baimės, kaip antai mirties baimė, neįmanoma numaldyti psichodinaminiu paaiškinimu, kita vertus, neurotinės baimės, kaip, sakykim, agorafobija (didelės erdvės baimė) neįmanoma pagydyti filosofiniu samprotavimu. Tačiau logoterapija išrutuliojo specialų metodą, tinkamą tokiais atvejais. Kad suprastume, kas vyksta, kai tik šis metodas panaudojamas, kaip išeities tašką paimkime būseną, kuri dažnai būdinga neurotiškiems individams, – laukimo (anticipacinį) nerimą. Šiam nerimui charakteringa, jog jis sukelia kaip tik tai, dėl ko pacientas nerimauja. Pavyzdžiui, individas, kuris bijo išrausti įžengdamas į didelę patalpą ir stodamas daugelio žmonių akivaizdon, iš tikrųjų bus labiau linkęs rausti tokiomis aplinkybėmis. Šiame kontekste galima pataisyti posakį „Noras yra minties tėvas" į „Baimė yra įvykio motina".

Gana ironiška, jog lygiai taip, kaip baimė sukelia tai, ko žmogus bijo, priverstinis ketinimas padaro neįmanomu tai, ko žmogus per jėgą nori. Šis perdėtas ketinimas, arba, kaip aš jį vadinu, „hiperintencija", ypač dažnas seksualinės neurozės atvejais. Kuo labiau vyras stengiasi pademonstruoti savo lytinę potenciją arba moteris – gebėjimą patirti orgazmą, tuo mažiau jiems pavyksta. Malonumas yra ir turi likti šalutinis reiškinys arba produktas ir mažėja besistengiant padaryti jį tikslu.

Be jau aprašyto perdėto ketinimo, perdėtas dėmesys, arba, kaip jis vadinamas logoterapijoje, „hiperrefleksija", irgi gali būti patogeniškas (t. y. vedantis į ligą). Toliau pateikiama klinikinė ataskaita parodys, ką aš turiu galvoje: pas mane atėjo jauna moteris, besiskundžianti frigidiškumu. Pacientės istorija rodė, kad vaikystėje ji buvo lytiškai prievartaujama tėvo. Tačiau lengvai buvo galima parodyti, kad ne tik dėl šios traumuojančios patirties išsivystė jos seksualinė neurozė. Paaiškėjo, kad prisiskaičiusi populiarios psichoanalitinės literatūros, pacientė nuolat gyveno baimingu laukimu duoklės, kurios vieną dieną pareikalaus jos kankinanti patirtis. Šis anticipacinis nerimas sukėlė ir perdėtą ketinimą patvirtinti savo moteriškumą, ir perdėtą dėmesį, sutelktą labiau į save, o ne į partnerį. To pakako, kad pacientė negebėtų patirti seksualinio malonumo kulminacijos, nes orgazmas jai tapo ketinimo objektu, taip pat ir dėmesio objektu, užuot likęs besąlygiško atsidavimo partneriui efektu. Po trumpo logoterapijos kurso pacientės perdėtas dėmesys savo gebėjimui patirti orgazmą ir perdėtas ketinimas jį pasiekti buvo, įvedant dar vieną logoterapijos sąvoką, „derefleksuotas". Kai jos dėmesys buvo vėl sutelktas į prideramą objektą, t. y. į partnerį, orgazmas įsitvirtino spontaniškai[9].

Logoterapija savo metodą, vadinamą „paradoksaliu ketinimu (intencija)", grindžia dvigubu faktu: kad bai-

[9] Lytinės impotencijos atvejams gydyti išvystytas specifinis logoterapijos metodas, pagrįstas hiperintencijos ir hiperrefleksijos teorija, trumpai aptarta mano straipsnyje (Viktor E. Frankl, „The Pleasure Principle and Sexual Neurosis", *The International Journal of Sexology*, t. 5, Nr. 3 (1952), p. 128–130). Žinoma, ji negali būti išnagrinėta šioje trumpoje logoterapijos principų apžvalgoje.

mė sukelia tai, ko bijoma, ir kad hiperintencija padaro neįmanoma tai, ko norima. Vokiškai paradoksalų ketinimą aš aprašiau dar 1939 metais[10]. Čia fobijos kamuojamas pacientas prašomas norėti, kad ir trumpam, kaip tik to, ko jis bijo.

Leiskite man prisiminti vieną atvejį. Jaunas gydytojas konsultavosi su manimi dėl prakaitavimo baimės. Kai tik jis imdavo baimintis, kad tuoj apsipils prakaitu, šis anticipacinis nerimas paskatindavo perdėtą prakaitavimą. Norėdamas nutraukti šį ciklinį darinį, patariau pacientui tyčia parodyti žmonėms, kaip smarkiai jis moka išprakaituoti, kai prakaitavimas turėtų pasikartoti. Po savaitės grįžęs jis papasakojo, kad vos susidūręs su kuo nors, kas sukeldavo jam anticipacinį nerimą, sau sakydavo: „Anksčiau aš tepriprakaituodavau kvortą, bet dabar ketinu išlieti bent dešimt kvortų!" Tad kentęs savo fobiją ketverius metus, po vienintelio seanso jis sugebėjo išsigelbėti nuo jos visam laikui per vieną savaitę.

Skaitytojas pastebės, kad šią procedūrą sudaro paciento nuostatos „apvertimas", nes jo baimė pakeičiama paradoksaliu noru. Šiuo gydymu iš nerimo burių atimamas vėjas.

Tačiau šiai procedūrai reikalingas tik žmogui būdingas gebėjimas pažvelgti į save iš šalies, pasireiškiantis humoro jausmu. Šis esminis gebėjimas atsisieti nuo savęs įgyvendinamas kaskart, kai taikomas logoterapinis metodas, vadinamas paradoksaliu ketinimu. Sykiu pacientas įgalinamas atsitraukti nuo savo neurozės. Atitinkąs šitai tvirtinimas randamas Gordono W. Allporto knygoje *The*

---

[10] Viktor E. Frankl, „Zur medikamentosen Unterstützung der Psychotherapie bei Neurosen", *Schweizer Archiv für Neurologie und Psychiatrie*, Bd. 43, S. 26–31.

Individual and His Religion („Individas ir jo religija"): „Neurotikas, kuris išmoksta juoktis iš savęs, galbūt jau žengia savikontrolės ar net pasveikimo link."[11] Paradoksalus ketinimas yra Allporto teiginio empirinis patvirtinimas ir klinikinis pritaikymas.

Dar kelios ligos istorijos gali pasitarnauti tolesniam šio metodo nušvietimui. Kitas pacientas buvo buhalteris, kuris gydėsi pas daugelį daktarų keliose klinikose be kokio nors pagerėjimo. Patekęs į mano ligoninės skyrių, jis buvo apimtas kraštutinės nevilties ir prisipažino, jog ketino nusižudyti. Keletą metų jis kentė nuolatinio rašymo sukeltus pirštų skausmus, ir tie skausmai neseniai buvo taip paaštrėję, kad jam iškilo pavojus netekti darbo. Todėl jam padėti galėjo tik nedelsiama trumpalaikė terapija.

Pradėdama gydymą, dr. Eva Kozdera pacientui rekomendavo daryti kaip tik priešingai nei jis paprastai darė; kad užuot stengęsis rašyti kuo tvarkingiau ir įskaitomiau, kiek įmanydamas keverzotų. Jam buvo patarta teigti sau: „Dabar aš parodysiu žmonėms, koks aš geras rašeiva!" Ir vos tik jis tyčia pabandė keverzoti, jis to padaryti negalėjo. „Aš bandžiau keverzoti, bet tiesiog negalėjau to padaryti", – sakė jis kitą dieną. Taigi per 40 valandų pacientas buvo išgelbėtas nuo pirštų skausmų ir daugiau jų nejautė per visą stebėjimo laikotarpį po gydymo. Jis vėl laimingas ir visiškai darbingas žmogus.

Panašų atvejį, tik susijusį ne su rašymu, bet su kalbėjimu, man papasakojo vienas kolega Vienos poliklinikinės ligoninės laringologijos skyriuje. Tai buvo pats aštriausias mikčiojimo atvejis, su kokiu jam teko susidurti per

[11] New York, The Macmillan Co., 1956, 92.

daugelį praktikos metų. Kiek tik mikčiojantysis prisiminė save, jis kentėjo nuo šio kalbos sutrikimo, išskyrus vieną akimirką. Tai atsitiko, kai jam buvo dvylika metų ir jis „zuikiu" važiavo tramvajumi. Pagautas konduktoriaus, pamanė, kad vienintelis išsigelbėjimo būdas – sukelti jo užuojautą, taigi jis stengėsi pademonstruoti, jog esąs tiesiog vargšas mikčiojantis berniukas. Tuo metu, kai stengėsi mikčioti, jis to nesugebėjo padaryti. Visai netyčia jis panaudojo paradoksalų ketinimą, nors ne terapiniais tikslais.

Tačiau šie pavyzdžiai neturėtų palikti įspūdžio, kad paradoksalus ketinimas veiksmingas tik monosimptomatiniais atvejais. Naudojantis šiuo logoterapiniu metodu mano darbuotojams Vienos poliklinikinėje ligoninėje pavyko pasiekti palengvėjimą net sunkiausio laipsnio ir užsitęsusių obsesinių-kompulsinių neurozių atvejais. Pavyzdžiui, paminėsiu šešiasdešimt penkerių metų moterį, kuri šešiasdešimt metų kentė nuo skalbimo kompulsijos (neįveikiamo noro skalbti). Dr. Eva Kozdera pradėjo logoterapinį gydymą paradoksaliu ketinimu, ir po dviejų mėnesių pacientė galėjo gyventi normalų gyvenimą. Prieš priimant ją į Vienos poliklinikinės ligoninės neurologijos skyrių, ji prisipažino: „Gyvenimas man buvo pragaras." Apsunkinta kompulsijos ir bakteriofobinės obsesijos, galiausiai ji visą dieną išgulėdavo lovoje, negalėdama atlikti jokio namų ruošos darbo. Nebūtų tikslu sakyti, kad dabar ji visiškai neturi simptomų, nes įkyrios mintys gali jai ateiti į galvą. Tačiau ji sugeba, kaip pati sako, „iš to pasijuokti"; trumpai tariant, panaudoti paradoksalų ketinimą.

Paradoksalų ketinimą taip pat galima taikyti miego sutrikimo atvejais. Nemigos baimė[12] baigiasi hiperintencija (perdėtu noru) užmigti, kuri savo ruožtu pacientui

neleidžia užmigti. Kitaip tariant, hiperintencija užmigti, kylanti iš anticipacinio nerimo, jog to nepavyks padaryti, turi būti pakeista paradoksaliu ketinimu neužmigti, po kurio netrukus ateis miegas.

Paradoksalus ketinimas – ne panacėja. Vis dėlto jis tinka kaip naudingas įrankis gydant obsesines-kompulsines ir fobines būsenas, ypač atvejus su slaptu anticipaciniu nerimu. Negana to, tai yra greitos terapijos priemonė. Tačiau nereikia daryti išvados, kad tokia greita terapija sukelia tik laikiną terapinį poveikį. Viena iš labiau paplitusių froidiškosios ortodoksijos iliuzijų, – pacituosime velionį Emilį A. Gutheilą, – yra ta, kad „rezultatų ilgalaikiškumas atitinka terapijos trukmes"[13]. Pavyzdžiui, tarp mano bylų yra ligos istorija paciento, kuriam gydymas paradoksaliu ketinimu buvo paskirtas daugiau kaip prieš dvidešimt metų; vis dėlto terapinis poveikis pasirodė esąs ilgalaikis.

Vienas iš nuostabiausių faktų yra tai, kad paradoksalus ketinimas yra efektyvus nepaisant etiologinio konkretaus atvejo pagrindo. Tai patvirtina vienas Edithos Weisskopf-Joelson teiginys: „Nors tradicinė psichoterapija atkakliai tvirtino, kad terapinės praktikos turi būti grindžiamos etiologijos duomenimis, galimas daiktas, jog kai kurie faktoriai gali sukelti neurozes ankstyvoje vaikystėje ir visai kiti faktoriai gali panaikinti neurozes užaugus."[14]

---

[12] Nemigos baimė daugeliu atvejų kyla dėl to, kad pacientas nežino, jog organizmas pats savaime apsirūpina minimaliu jam tikrai reikalingo miego kiekiu.

[13] *American Journal of Psychotherapy*, 10 (1956), p. 134.

[14] „Some Comments on a Viennese School of Psychiatry", *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51 (1955), 701–703.

Kai dėl tikrųjų neurozių priežasčių, be konstitucinių elementų, ar jų prigimtis būtų somatinė, ar psichinė, tokie grįžtamojo ryšio mechanizmai kaip anticipacinis nerimas, regis, yra pagrindinis patogeninis veiksnys. Į duotą simptomą atsakoma fobija, fobija paaštrina simptomą, ir simptomas savo ruožtu sustiprina fobiją. Tačiau panaši įvykių grandinė stebima obsesiniais-kompulsiniais atvejais, kai pacientas grumiasi su idėjomis, kurios jį persekioja[15]. Tačiau taip jis didina jų jėgą drumsti jo ramybę, nes spaudimas pagreitina atsakomąjį spaudimą. Simptomas vėl sustiprinamas! Antra vertus, kai tik pacientas nustoja kovojęs su savo obsesijomis ir bando iš jų pasijuokti, atremdamas jas ironiškai – taikydamas paradoksalų ketinimą – ydingas ratas nutraukiamas, simptomas silpnėja ir pagaliau sunyksta. Sėkmės atveju, kada nėra egzistencinio vakuumo, kuris pritraukia ir sukelia simptomą, pacientui ne tik pavyks pašiepti savo neurotinę baimę, bet galiausiai ir visiškai ją ignoruoti.

Kaip matome, anticipacinį nerimą reikia neutralizuoti paradoksaliu ketinimu, – hiperintenciją kaip ir hiperrefleksiją reikia neutralizuoti derefleksija; tačiau derefleksija yra įmanoma tik tada, kai pacientas yra orientuotas į savo specifinį pašaukimą ir misiją gyvenime[16]. Ne neurotiko susirūpinimas savimi, ar tai būtų gailestis, ar panieka, sulaužo reagavimo ratą; išgijimo raktas yra savęs transcendencijoje!

---

[15] Dažnai tai motyvuojama paciento baime, jog jam gresia ar net jau prasidėjo psichozė; pacientas nežino empirinio fakto, jog obsesinė-kompulsinė neurozė (dar vadinama įkyrių būsenų neuroze. – Vert. past.) veikiau apsaugo jį nuo formalios psichozės, o ne kelia pavojų.

[16] Šį įsitikinimą paremia Allportas, kuris sykį pasakė: „Kai tikslų centras persikelia iš konflikto į nesavanaudiškus tikslus, gyvenimas kaip visuma tampa sveikesnis, nors neurozė gali niekad visai neišnykti" (op. cit., p. 95).

Kiekvienam amžiui būdinga kokia nors kolektyvinė neurozė; ir kiekvienam amžiui reikia tam tikros psichoterapijos, kad ją įveiktų. Egzistencinį vakuumą, kuris dabar yra tapęs masine neuroze, galima apibūdinti kaip privačią ir asmeninę nihilizmo formą; nes nihilizmas – tai tvirtinimas, kad būtis neturi prasmės. O dėl psichoterapijos, ji niekad nesugebės įveikti tokios padėties masiniu mastu, jei nebus laisva nuo šiuolaikinių nihilistinės filosofijos tendencijų įtakos ir poveikio; priešingu atveju ji pati yra masinės neurozės simptomas, o ne galimas jos vaistas. Psichoterapija tada ne tik atspindi nihilistinę filosofiją, bet, nors nenorom ir nesąmoningai, perteikia pacientui veikiau žmogaus karikatūrą, o ne tikrąjį jo paveikslą.

Pavojus pirmiausia slypi mokyme, kad žmogus tėra biologinių, psichologinių ir socialinių sąlygų rezultatas arba paveldėjimo ir aplinkos produktas. Toks požiūris į žmogų verčia neurotiką tikėti tuo, kuo jis ir taip linkęs tikėti, kitaip sakant, kad jis yra išorinių įtakų arba vidinių aplinkybių įkaitas ir auka. Šis neurotinis fatalizmas skatinamas ir stiprinamas psichoterapijos, kuri neigia, jog žmogus yra laisvas.

Žinoma, žmogus – ne amžinas, ir jo laisvė ribota. Tai yra ne laisvė nuo sąlygų, o laisvė užimti poziciją tų sąlygų atžvilgiu. Sykį aš tai išdėsčiau taip: „Kaip dviejų sričių – neurologijos ir psichiatrijos – profesorius, aš suvokiu mastą, kuriuo žmogus yra pavaldus biologinėms, psichologinėms ir socialinėms sąlygoms. Tačiau, būdamas dviejų sričių profesorius, aš dar esu žmogus, pergyvenęs ketu-

rias stovyklas, – todėl liudiju nepaprastą mastą, kuriuo žmogus sugeba pasipriešinti ir mesti iššūkį blogiausioms, tiesiog neįsivaizduojamoms sąlygoms."[17]

Pandeterminizmo kritika

Psichoanalizė dažnai peikiama dėl vadinamojo panseksualizmo. Bent jau aš abejoju, ar šis priekaištas kada nors buvo pagrįstas. Tačiau, man regis, yra net klaidingesnė ir pavojingesnė prielaida, kurią vadinu „pandeterminizmu". Turiu galvoje žmogaus požiūrį, kuriuo ignoruojamas sugebėjimas užimti poziciją bet kokių sąlygų atžvilgiu. Žmogus nėra visiškai valdomas ir bejėgis, veikiau jis pats apsisprendžia: arba pasiduoda aplinkybėms, arba drąsiai jas priima. Kitaip tariant, žmogus galiausiai yra apsisprendžiantis. Žmogus ne šiaip sau egzistuoja, bet visada sprendžia, kokia bus jo egzistencija, kas jis bus kitą akimirką.

Taip pat kiekvienas žmogus yra laisvas kiekvieną akimirką pasikeisti. Todėl jo ateitį galime numatyti tik dideliuose visos žmonių grupės, kuriai jis priklauso, statistinių duomenų rėmuose; tačiau individuali asmenybė iš esmės nenuspėjama. Kokių nors spėlionių pagrindas galėtų būti biologinės, psichologinės arba socialinės sąlygos. Vis dėlto vienas iš svarbiausių žmogaus egzistencijos bruožų yra gebėjimas pakilti virš aplinkybių, jas pranokti. Žmogus sugeba, jei įmanoma, keisti pasaulį į gera, ir, jei reikia, pats keistis į gera.

---

[17] *Value Dimensions in Teaching*, spalvotas televizijos filmas, sukurtas Hollywood Animators, Inc. Kalifornijos Junior College asociacijai.

Norėčiau paminėti daktaro J. atvejį. Jis buvo vienintelis iš visų per visą mano gyvenimą sutiktų žmonių, kurį išdrįsčiau pavadinti mefistofeliška būtybe, šėtoniška figūra. Tuo metu jį vadino „Štainhofo (didelės psichiatrinės ligoninės Vienoje) masiniu žudiku". Kai naciai pradėjo eutanazijos programą, jis laikė rankose visas vadeles ir buvo toks savo veiklos fanatikas, jog stengėsi neleisti nė vienam psichozės pažeistam žmogui išvengti dujų kameros. Po karo, vėl grįžęs į Vieną, aš paklausiau, kas jam nutiko. Man buvo atsakyta: „Rusai jį uždarė į kalėjimą, į vieną iš Štainhofo karcerių. Tačiau kitą dieną vienutės durys buvo atviros, ir niekas daugiau nematė daktaro J." Aš buvau tikras, kad kaip ir kiti, savo draugų padedamas, jis iškeliavo į Pietų Ameriką. Tačiau neseniai su manimi konsultavosi buvęs Austrijos diplomatas, kuris daugelį metų buvo įkalintas už Geležinės uždangos, pirmiausia Sibire, o vėliau garsiajame Lubiankos kalėjime Maskvoje. Kai aš jį tyriau neurologiškai, jis paklausė manęs, ar buvau pažįstamas su daktaru J. Išgirdęs teigiamą atsakymą, ėmė pasakoti: „Susipažinau su juo Lubiankoje. Ten jis mirė būdamas maždaug keturiasdešimties nuo šlapimo pūslės vėžio. Tačiau prieš mirtį pasirodė esąs geriausias draugas, kokį tik galima įsivaizduoti! Jis kiekvieną paguosdavo. Buvo nepaprastai doras žmogus. Kito tokio draugo nesu sutikęs per ilgus savo kalėjimo metus!"

Tokia yra daktaro J., „Štainhofo masinio žudiko", istorija. Kaip mes galime drįsti numatyti žmogaus elgesį? Mes galime numatyti mašinos, automato judesius; negana to, net galime bandyti numatyti ir žmogaus psichikos mechanizmus ar „dinamizmus". Bet žmogus yra kažkas daugiau už psichiką.

Tačiau ir laisvė dar ne viskas. Tai tik dalis istorijos ir pusė tiesos. Laisvė tėra negatyvusis fenomeno aspektas, pozityvusis jo aspektas yra atsakingumas. Iš tikrųjų laisvei gresia pavojus išsigimti į gryną kaprizingumą, jei ji nesuvokiama kaip atsakomybė. Todėl negana Laisvės statulos rytinėje Amerikos pakrantėje, aš patariu dar pastatyti Atsakomybės statulą vakarinėje pakrantėje.

Psichiatrijos kredo

Neįmanoma įsivaizduoti tokių sąlygų, kurios paliktų žmogų be mažiausios laisvės. Todėl laisvės likutis, kad ir koks būtų menkas, yra paliktas net neurozės ir psichozės apimtam žmogui. Iš tiesų, pati paciento asmenybės gelmė psichozės nėra net paliečiama.

Nepagydomas psichozės ištiktas individas gali tapti nebenaudingas ir vis dėlto išlaikyti žmogiškąjį orumą. Tai mano kaip psichiatro įsitikinimas. Be jo, manyčiau, neverta būti psichiatru. Kieno labui? Ar tik nepataisomai sutrikusių smegenų labui? Jei pacientas nebūtų aiškiai kai kas daugiau, eutanazija būtų pateisinama.

Rehumanizuota psichiatrija

Pernelyg ilgai – tiesą sakant, pusę amžiaus – psichiatrija stengėsi interpretuoti žmogaus protą vien kaip mechanizmą, ir todėl psichinės ligos gydymą vien kaip techninį procesą. Aš tikiu, kad ši sapalionė jau baigėsi. Dabar horizonte ima šmėkščioti ne psichologizuotos medicinos, bet humanizuotos psichiatrijos kontūrai.

O, jeigu daktaras, kuris tebesielgia kaip technikas, pripažintų, kad, užuot anapus ligos matęs žmogų, laiko savo pacientą vien mašina!

Žmogus nėra tik daiktas tarp kitų daiktų: daiktai vienas kitą sąlygoja, o žmogus galiausiai yra save apsprendžiantis. Tai, kuo jis tampa – gabumų ir aplinkos dėka – priklauso nuo jo paties. Pavyzdžiui, koncentracijos stovyklose, toje gyvoje laboratorijoje ir bandymų lauke, stebėjome ir buvome liudininkai, jog kai kurie mūsų draugai elgėsi kaip gyvuliai, o kiti buvo tarsi šventieji. Žmogus savyje turi abi šias galimybes; kuri atsiskleis, priklauso nuo jo sprendimų, bet ne nuo sąlygų.

Mūsų karta realistiška, nes pažinome žmogų tokį, koks jis yra. Žmogus, viena vertus, yra būtybė, kuri išrado Aušvico dujų kameras; antra vertus, jis yra ir būtybė, kuri įžengė į tas kameras iškelta galva, su Viešpaties malda arba su Šema Izrael lūpose.

POSTSCRIPTUM 1984

FAKTAI TRAGIŠKO OPTIMIZMO NAUDAI*

Skirta Edithos WEISSKOPF-JOELSON,
kuri pramynė logoterapijos takus JAV dar 1955 m.
ir kurios įnašas į šią sritį yra neįkainojamas,
atminimui

Pirmiausia paklauskime savęs, kaip turime suprasti žodžius „tragiškas optimizmas". Trumpai tariant, tai reiškia, kad esi ir būsi optimistas, nepaisant „tragiškos triados", kaip ji vadinama logoterapijoje, triados, kuri susideda iš žmogaus egzistencijos aspektų, apibrėžtų kaip antai: 1) skausmas; 2) kaltė ir 3) mirtis. Iš tikrųjų šiame skyriuje keliamas klausimas: ar įmanoma tarti gyvenimui „taip", susidūrus su šiais dalykais? Kitaip formuluojant klausimą, ar nepaisant šių tragiškų aspektų potenciali gyvenimo prasmė gali išlikti? Šiaip ar taip, „vis vien gyvenimui sakant TAIP" (šis sakinys tapo vienos mano vokiškai parašytos knygos pavadinimu), daroma prielaida, jog gyvenimas yra potencialiai prasmingas bet kokiomis sąlygomis, net labiausiai apgailėtinomis. O tai savo ruožtu suponuoja žmogaus gebėjimą negatyvius gyvenimo aspektus kūrybiškai paversti pozityviais ir konstruktyviais. Kitaip

*Šis skyrius paremtas mano paskaita Trečiajame pasaulio logoterapijos kongrese, Regensburgo universitete Vakarų Vokietijoje 1983 m. birželį.

tariant, svarbu geriausiai panaudoti bet kokią padėtį. Tačiau „geriausia" yra tai, kas lotyniškai vadinasi *optimum* – štai kodėl aš kalbu apie tragišką optimizmą, tai yra optimizmą tragedijos akivaizdoje, regint žmogiškąjį potencialą, kuris geriausia savo dalimi visada leidžia: 1) kančias paversti žmogaus laimėjimu; 2) kaltėje pamatyti progą pačiam tapti geresniam ir 3) iš gyvenimo laikinumo gauti paskatą imtis atsakingų veiksmų.

Tiktai reikia turėti galvoje, kad optimizmas nėra kažkas, ką galima įsakyti ar liepti. Žmogus negali prisiversti būti optimistas be jokios atrankos, kad ir kokie menki būtų šansai ir viltis. Tai, kas pasakyta apie viltį, tinka ir kitiems dviem triados komponentams, nes nei tikėjimo, nei meilės negalima pasiekti įsakmiai.

Europiečio akims būdingas Amerikos kultūros bruožas yra tai, kad liepiama „būti laimingam". Bet laimės neįmanoma siekti; ji turi ateiti pati. Reikia turėti pagrindą norint „būti laimingam". Tačiau vos tik tą pagrindą radus, automatiškai tampama laimingu. Kaip matome, žmogus ne tiek vaikosi laimės, kiek ieško laimės pagrindo, siekdamas įgyvendinti ne mažiau svarbų dalyką – potencialią prasmę, slypinčią tam tikroje situacijoje.

Pagrindo reikia ir kitam tik žmogui būdingam fenomenui – juokui. Jei norite, kad kas nors juoktųsi, turite jam duoti dingstį, pavyzdžiui, turite pasakyti sąmojį. Niekaip neįmanoma sukelti nuoširdaus juoko, kitą arba patį save raginant juoktis. Tai būtų tas pats, kaip susėdusiems prieš kamerą žmonėms sakyti „cheese", kad paskui nuotraukose terastume sustingusius jų veidus dirbtinėmis šypsenomis.

Logoterapijoje toks elgesio modelis vadinamas „hiperintencija". Jis yra viena svarbiausių seksualinės neurozės,

ar tai būtų frigidiškumas, ar impotencija, priežasčių. Kuo labiau pacientas, užuot buvęs nesavanaudiškas, siekia orgazmo, t. y. lytinio pasitenkinimo, tuo didesnė tikimybė, kad šis lytinio pasitenkinimo vaikymasis sužlugs. Iš tiesų, tai, kas vadinama „pasitenkinimo principu", neretai yra malonumo gadintojas.

Jei individo prasmės ieškojimas yra sėkmingas, tai ne tik daro jį laimingą, bet ir padeda susidoroti su kančia. O kas atsitinka, jei žmogų, ieškantį prasmės, ištinka nesėkmė? Tai gali baigtis fatališkai. Prisiminkime, kas kartais atsitikdavo ekstremaliomis aplinkybėmis, pavyzdžiui, tokiose vietose, kaip karo belaisvių ar koncentracijos stovyklos. Karo belaisvių stovykloje, kaip man pasakojo Amerikos kareiviai, neretai išsikristalizuodavo elgesio modelis, kurį jie vadino „pasidavimo liga"(„give-up-itis"). Koncentracijos stovyklose šis elgesys buvo būdingas tiems, kurie vieną rytą penktą valandą atsisakydavo keltis ir eiti į darbą ir likdavo gulėti barake ant šiaudų, permirkusių šlapimu ir išmatomis. Niekas – nei įspėjimai, nei grasinimai – negalėjo priversti jų apsigalvoti. Ir tada viskas imdavo klostytis tipiškai: iš kišenės jie išsitraukdavo pasislėptą cigaretę ir užsirūkydavo. O mes jau žinodavome, kad maždaug per 48 valandas pamatysime juos mirštančius. Prasmės siekimas būdavo nusilpęs, taigi nugalėdavo akimirkos malonumo troškimas.

Ar tai neprimena dar vienos paralelės, su kuria susiduriame kasdien? Turiu galvoje tuos jaunuolius, kurie pasauliniu mastu vadina save karta „be ateities". Žinoma, jie griebiasi ne vien cigaretės, bet ir narkotikų.

Iš tikrųjų, narkotikų vartojimas yra aspektas bendresnio masinio reiškinio, kitaip sakant, beprasmiškumo jaus-

mo, kylančio iš neįgyvendintų egzistencinių poreikių, o tai savo ruožtu mūsų pramoninėse visuomenėse yra tapę visuotiniu reiškiniu. Šiandien ne tik logoterapeutai tvirtina, kad beprasmiškumo jausmas darosi vis svarbesnis neurozių etiologijoje. Irvinas D. Yalomas iš Stenfordo universiteto Egzistencinėje psichoterapijoje teigia: „Iš keturiasdešimt pacientų, besikreipiančių į psichiatrijos ambulatorinę kliniką <...>, dvylika (30 procentų) turi kokių nors rimtų problemų dėl gyvenimo prasmės (pagal savo, gydytojų arba nepriklausomų ekspertų vertinimus)."[1] Per tūkstančius mylių į rytus nuo Palo Alto situacija skiriasi tik vienu procentu; pagal naujausius statistinius duomenis, Vienoje 29 procentai gyventojų skundžiasi, kad jų gyvenimas beprasmis.

Kalbant apie beprasmiškumo jausmo priežastis galima, nors ir supaprastintai, tarti: žmonės turi pakankamai iš ko gyventi, bet neturi dėl ko gyventi; jie turi lėšų, bet neturi prasmės. Ypač aš turiu omeny daugybę žmonių, kurie šiandien yra bedarbiai. Prieš penkiasdešimt metų aš paskelbiau mokslinį darbą [2], skirtą specifinei depresijai, kurią diagnozavau kai kuriems jauniems pacientams ir pavadinau „nedarbo neuroze". Aš parodžiau, kad šią neurozę sukelia dvigubai ydinga identifikacija: bedarbis mano esąs nenaudingas, o tas nenaudingumas tolygus gyvenimui, neturinčiam prasmės. Todėl, kai man pavykdavo pacientus įtikinti stoti į jaunimo organizacijas, imtis suaugusiųjų švietimo, dirbti viešosiose bibliotekose ir panašiai – kitaip tariant, kai tik jie užpildydavo

---

[1] Basic Books, New York, 1980, p. 448.

[2] „Wirtschaftskrise und Seelenleben von Standpunkt des Jugendberaters", *Socialärzliche Rundschau*, Bd. 4, (1933), S. 43–46.

savo laisvą laiką kokia nors neapmokama, bet prasminga veikla – depresija praeidavo, nors ekonominė padėtis nesikeisdavo ir jų alkis likdavo nenumalšintas. Taigi iš tiesų žmogus gyvas ne vien duona.

Be nedarbo neurozės, kurią sukelia individo socioekonominė situacija, yra kitų depresijų tipų. Jos visos yra psichodinaminių ar biocheminių sąlygų padarinys. Joms gydyti reikia ir psichoterapijos, ir farmakoterapijos. Tačiau kalbėdami apie beprasmiškumo jausmą, negalime pamiršti, jog jis pats savaime nėra patologiškas; tai veikiau ne neurozės požymis ar simptomas, o, sakyčiau, asmens žmoniškumo įrodymas. Nors jo kilmė nėra patologinė, jis gali sukelti ir patologinę reakciją; kitaip tariant, yra potencialiai patogeninis. Tik pasvarstykim apie masinės neurozės sindromą, tokį būdingą jaunajai kartai: yra gausių empirinių įrodymų, kad trys šio sindromo aspektai – depresija, agresija, žalingi įpročiai – atsiranda dėl to, ką logoterapija vadina „egzistenciniu vakuumu", dėl tuštumos ir beprasmybės jausmo.

Nereikia nė sakyti, kad ne kiekvienos depresijos priežastis yra beprasmybės jausmas, o savižudybės – į kurią kartais pastūmėja depresija – ne visada griebiamasi dėl egzistencinio vakuumo. Bet net jeigu ne kiekvienos savižudybės priežastis būtų beprasmiškumo jausmas, galimas daiktas, kad impulsas atimti sau gyvybę būtų buvęs įveiktas, jei žmogus būtų turėjęs kokią prasmę ir tikslą, dėl kurių būtų verta gyventi.

Taigi jei atkaklus prasmės siekimas atlieka lemiamą vaidmenį užkertant kelią savižudybei, ar reikalinga terapija tais atvejais, kai yra savižudybės pavojus? Dar jaunas gydytojas, aš ketverius metus dirbau didžiausioje

Austrijos valstybinėje ligoninėje; vadovavau skyriui, į kurį buvo guldomi sunkios depresijos kamuojami pacientai – dauguma iš jų bandę nusižudyti. Sykį suskaičiavau, kad per ketverius metus ištyriau dvylika tūkstančių pacientų. Susikaupė tikrai gausi patirtis, kuria tebesiremiu, kai tik susiduriu su žmogumi, linkusiu į savižudybę. Tokiam asmeniui paaiškinu, jog pacientai vėliau vis kartoja esą labai laimingi, kad bandymas nusižudyti nepavyko; po daugelio savaičių, mėnesių, metų jie man sako, jog paaiškėjo, kad yra jų problemos sprendimas, atsakymas į jų klausimą, jų gyvenimo prasmė: „Net jei dalykai taip gerai susiklosto tik vienu atveju iš tūkstančio, – aiškinu toliau, – kas gali garantuoti, kad vieną dieną, anksčiau ar vėliau, tai neatsitiks ir jums? Bet pirmiausia jūs turite sulaukti tos dienos, taigi turite likti gyvas, kad pamatytumėte auštant tą dieną, ir nuo tokio apsisprendimo akimirkos jūsų atsakomybė už išlikimą nebesusvyruos."

Aptariant antrą masinės neurozės sindromą – agresiją, leiskite pasiremti eksperimentu, kurį kadaise atliko Carolyn Wood Sherif. Jai pavyko dirbtinai sukelti abipusę dviejų skautų grupių agresiją, ir, pasak jos, toji agresija nuslūgo tik tada, kai paaugliai surado kolektyvinį tikslą, tai yra bendrą darbą – ištraukti iš purvo vežimą, kuriuo į jų stovyklą turėjo būti atgabentas maistas. Jiems ne tik buvo mestas iššūkis, bet juos ir suvienijo bendro darbo prasmė[3].

Kalbant apie trečiąją problemą, žalingus įpročius,

---

[3] Daugiau informacijos apie šį eksperimentą žr. Viktor E. Frankl, *The Unconscious God*, New York, Simon and Schuster, 1978, p. 140, ir Viktor E. Frankl, *The Unheard Cry for Meaning*, New York, Simon and Schuster, 1978, p. 36.

prisimenu Annemarie'os von Forstmeyer pateiktus atradimus; ji pažymėjo, kad, kaip rodo testai ir statistika, 90 procentų jos tirtų alkoholikų kamavo bedugnis beprasmiškumo jausmas. Iš Stanley'o Krippnerio tirtų narkomanų 100 procentų manė, kad „niekas neturi prasmės"[4].

Dabar pasvarstykime pačios prasmės klausimą. Iš pradžių norėčiau paaiškinti, kad logoterapeutui pirmiausia rūpi potenciali prasmė, įgimta ir glūdinti visose individualiose situacijose, su kuriomis žmogus susiduria per savo gyvenimą. Todėl čia ilgiau nesustosiu prie asmens gyvenimo, kaip visumos, prasmės, nors neneigiu, kad tokia tolimo veikimo prasmė egzistuoja. Dėl analogijos panagrinėkime filmą: jį sudaro tūkstančių tūkstančiai individualių kadrų, ir kiekvienas iš jų yra prasmingas ir skleidžiantis prasmę, tačiau viso filmo prasmės nepamatysim tol, kol neišvysime paskutinio epizodo. Tačiau negalime suprasti viso filmo pirma nesupratę kiekvieno jo komponento, kiekvieno kadro. Ar taip nėra gyvenime? Ar ir galutinė gyvenimo prasmė neatsiskleidžia, jei išvis atsiskleidžia, tik jo pabaigoje, ties mirties riba? Ir ar ši galutinė prasmė irgi nepriklauso nuo to, ar potenciali kiekvienos pavienės situacijos prasmė buvo ar nebuvo įgyvendinta geriausiai pagal atitinkamo individo žinias ir tikėjimą?

Faktas, kad prasmė ir jos suvokimas logoterapijos požiūriu yra visiškai žemiški, o ne sklandantys ore ir įkurdinti dramblio kaulo bokšte. Prasmės – asmeninės konkrečios situacijos prasmės – pažinimą aš be išlygų įkur-

---

[4] Plačiau žr. *The Unconscious God*, p. 97–100; ir *The Unheard Cry for Meaning*, p. 26–28.

dinčiau pusiaukelėje tarp „aha" patirties (Karlo Bühlerio koncepcija) ir geštalto percepcijos (tarkim, Maxo Wertheimerio teorija). Prasmės suvokimas skiriasi nuo klasikinės geštalto percepcijos sąvokos, nes pastaroji numano staigų „figūros" ar „fono" įsisąmoninimą, o prasmės suvokimas specifiškiau, mano supratimu, galop reiškia tai, kad imama suvokti galimybė realybės fone arba, paprastai tariant, imama nutuokti, ką galima padaryti esamoje situacijoje.

O kaip žmogus imasi ieškoti prasmės? Anot Charlotte's Bühler: „Visa, ką galime padaryti, – tai patyrinėti žmones, kurie tariasi radę atsakymą į klausimą, kam gi yra gyvenimas, ir palyginti su tais, kurie nerado."[5] Tačiau galime remtis ne tik biografine, bet ir biologine traktuote. Pasak logoterapijos, sąžinė – tai sufleris arba skatintojas, kuris reikalui esant nurodo kryptį, pakužda, kaip turime pasielgti kokioje nors gyvenimo situacijoje. Norėdama įvykdyti tokią užduotį, sąžinė turi pasverti situaciją, su kuria susiduriama, ir ši situacija turi būti įvertinta pagal tam tikrus kriterijus, pagal vertybių hierarchiją. Bet šių vertybių negalime palaikyti ir panaudoti sąmoningai – tai yra kažkas, kas mes *esame*. Jos išsikristalizavo mūsų rūšies evoliucijos eigoje; jos pagrįstos mūsų biologine praeitimi ir įsišaknijusios mūsų biologinėje gelmėje. Konradas Lorenzas, plėtodamas biologinio *a priori* koncepciją, tikriausiai turėjo galvoje kažką panašaus, ir kai neseniai mudu diskutavom dėl mano požiūrio į vertinimo proceso biologinį pagrindimą, jis man karštai pritarė. Šiaip ar

[5] „Basic Theoretical Concepts of Humanistic Psychology", *American Psychologist*, XXVI (April 1971), p. 378.

taip, jei egzistuoja prereflektyvus aksiologinis savęs suvokimas, galime sakyti, kad jis įsitvirtinęs mūsų biologiniame pavelde.

Kaip moko logoterapija, yra trys pagrindiniai keliai, kuriais pasiekiama gyvenimo prasmė. Pirmasis – kuriant arba nuveikiant darbą. Antrasis – ką nors patiriant arba ką nors sutinkant; kitaip tariant, prasmę galima rasti ne tik darbe, bet ir meilėje. Edith Weisskopf-Joelson šiame kontekste pastebėjo, kad logoterapinė „pažiūra, jog patyrimas gali būti toks pat vertingas kaip ir pasiekimas, yra terapinė, nes kompensuoja vienpusį polinkį į išorinių laimėjimų pasaulį vidinio patirties pasaulio sąskaita"[6].

Tačiau svarbiausias yra trečiasis gyvenimo prasmės ieškojimo būdas: net beviltiškos situacijos bejėgė auka, stovėdama prieš likimą, kurio negali pakeisti, gali save pranokti, praaugti ir taip pakeisti save. Asmeninę tragediją ji gali paversti triumfu. Edith Weisskopf-Joelson, kaip minėta, yra išreiškusi viltį, kad logoterapija „gali padėti neutralizuoti kai kurias nesveikas tendencijas šių dienų Jungtinių Valstijų kultūroje, kur nepagydomam kankiniui suteikiama labai mažai progos didžiuotis savo kančiomis ir laikyti jas veikiau taurinančiomis negu žeminančiomis", kada „ jis ne tik yra nelaimingas, bet gėdijasi, jog yra nelaimingas".

Ketvirtį amžiaus vadovavau bendrosios ligoninės neurologiniam skyriui ir pats mačiau pacientų gebėjimą paversti keblias padėtis laimėjimais. Be tokios praktinės patirties, esama ir empirinių įrodymų, kurie patvirtina,

---

[6] „The Place of Logotherapy in the World Today", *The International Forum for Logotherapy*, t. 1, Nr. 3 (1980), p. 3–7.

kad įmanoma kančiose rasti prasmę. Tyrinėtojams Jeilio universiteto medicinos mokykloje „padarė įspūdį, kiek daug Vietnamo karo belaisvių tvirtino, kad nors jų nelaisvė buvo nepaprastai sunki – jie buvo kankinami, kalinami vienutėse, juos kamavo ligos, bloga mityba – vis dėlto jie daug pasimokė iš nelaisvės, žvelgdami į ją kaip į patirties mokyklą"[7].

Bet stipriausi argumentai „tragiško optimizmo" naudai yra vadinamieji *argumenta ad hominem*. Pavyzdžiui, Jerry Longas yra gyvas liudininkas to, kas logoterapijoje vadinama „maištaujančia galia"[8]. Anot *Texarkana Gazette*, „Jerry Longas po nelaimės, atsitikusios jam nardant, buvo paralyžiuotas nuo kaklo iki pėdų ir prieš trejus metus visiškai liovėsi valdęs galūnes. Jam tada buvo septyniolika. Šiandien jis spausdina lazdele, kurią laiko burnoje. Bendruomenės koledže specialiu telefonu jis klauso dviejų kursų. Interkomo ryšys leidžia Longui ir girdėti auditorijos diskusijas, ir jose dalyvauti. Be to, jis leidžia laiką skaitydamas, žiūrėdamas televiziją ir rašydamas". O laiške, kurį gavau iš jo, rašoma: „Aš matau savo gyvenimą, pilną prasmės ir tikslo. Nuostata, kurią aš priėmiau tą lemtingą dieną, tapo mano asmeniniu gyvenimo credo: aš nusilaužiau sprandą, bet nepalūžau. Dabar esu priimtas į pirmą psichologijos kursą koledže. Tikiu, kad mano negalia tik skatins mano sugebėjimą padėti kitiems. Žinau, kad be tų kančių mano augimas būtų buvęs neįmanomas."

---

[7] W. H. Sledge, J. A. Boydstun and A. J. Rabe, „Self-Concept Changes Related to War Captivity", *Arch. Gen. Psychiatry*, 37 (1980), p. 430–433.

[8] „The Defiant Power of the Human Spirit" iš tikrųjų buvo Longo Trečiajame pasaulio logoterapijos kongrese 1983 m. liepą skaityto pranešimo pavadinimas.

Ar tuo norima pasakyti, kad kančia būtinai reikalinga prasmei atrasti? Jokiu būdu. Aš tik atkakliai tvirtinu, jog prasmė įmanoma nepaisant kančių – ne, netgi per jas – su sąlyga, kad, kaip pabrėžiau šios knygos ankstesnėje dalyje, tos kančios yra neišvengiamos. Jei jos išvengiamos, prasmingiausia yra pašalinti jų priežastį, nes nebūtinas kentėjimas yra veikiau mazochizmas, o ne didvyriškumas. Jei, antra vertus, žmogus negali pakeisti situacijos, kuri sukelia kentėjimą, jis vis dar gali pasirinkti savo nuostatą[9]. Longas ne pats pasirinko būdą susilaužyti sprandą, bet jis nusprendė neleisti, kad jį palaužtų tai, kas jam nutiko.

Kaip matome, pirmenybė teikiama situacijos, kuri mus verčia kentėti, kūrybiškam keitimui. Bet viršenybė tenka „mokėjimui kentėti", jei to reikia. Ir esama empirinių įrodymų, kad, kaip sakoma, „žmogus iš gatvės" mano lygiai taip pat. Austrų visuomenės nuomonės apklausėjai neseniai pranešė, kad didesnė dauguma žmonių gerbia ne didžiuosius menininkus ir ne didžiuosius mokslininkus, ir ne didžiuosius valstybės veikėjus, ir ne sporto įžymybes, o tuos, kurie rūsčią lemtį pasitinka ir nugali aukštai iškėlę galvą.

Pereidamas prie antrojo tragiškos triados aspekto, tai yra kaltės, norėčiau pradėti nuo teologinės koncepcijos,

---

[9] Nepamiršiu interviu, kurį girdėjau per Austrijos TV, duotą vieno lenkų kardiologo, kuris per Antrąjį pasaulinį karą padėjo rengti Varšuvos geto sukilimą. „Koks herojiškas žygdarbis!" – sušuko reporteris. „Klausykite, – ramiai tarė daktaras, – paimti šautuvą ir šaudyti nėra koks didis dalykas; bet jei SS veda jus į dujų kamerą ar prie masinių kapų, kad jums būtų įvykdytas mirties nuosprendis, ir jūs nieko negalite padaryti – tik oriai nueinate savo kelią – štai ką aš vadinčiau herojizmu." Taip sakant, nuostatos padiktuotas heroizmas.

kuri visada mane žavėjo. Turiu galvoje tai, kas vadinama *mysterium iniquitatis,* o tai, mano supratimu, reiškia, kad nusikaltimo priežasčių iki galo neįmanoma išaiškinti, kadangi jos negali būti kildinamos vien iš biologinių, psichologinių ir (arba) sociologinių veiksnių. Visiškai paaiškinti kieno nors nusikaltimą būtų tolygu pateisinti jo ar jos kaltę ir regėti jame ar joje ne laisvą ir atsakingą žmogų, bet taisytiną mašiną. Net patys nusikaltėliai bjaurisi tokiu požiūriu ir prisiima atsakomybę už savo poelgius. Iš nuteistojo, atliekančio bausmę Ilinojaus kalėjime, aš gavau laišką, kuriame jis skundžiasi, jog „nusikaltėlis niekad negauna progos pasiaiškinti. Jam siūlomas didelis pasiteisinimų pasirinkimas. Kaltinama visuomenė, o neretai kaltė suverčiama aukai." Be to, kartą, kreipdamasis į San Kventino kalinius, aš pasakiau: „Jūs esate žmonės kaip ir aš, ir kaip tokie jūs buvote laisvi padaryti nusikaltimą, tapti kaltais. Tačiau dabar jūs esate atsakingi už kaltės įveikimą pakylant virš jos, pranokstant save pačius, pasikeičiant į gera." Jie jautė esą suprasti[10]. Ir iš buvusio kalinio Franko E. W. aš gavau raštelį, pranešantį, kad jis įsteigė „logoterapijos grupę buvusiems kaliniams. Mes esame 27 žmonės, ir naujokai lieka laisvėje kolegų iš pradinės grupės stiprybės dėka. Tik vienas sugrįžo į kalėjimą, bet ir jis dabar laisvas."[11]

Dėl kolektyvinės kaltės idėjos, aš asmeniškai manau, jog visiškai nepateisinama laikyti vieną asmenį atsakingu už kito asmens ar asmenų kolektyvo elgesį. Nuo Antrojo

---

[10] Žr. taip pat Joseph B. Fabry, *The Pursuit of Meaning,* New York, Harper and Row, 1980.

[11] Plg. Viktor E. Frankl. *The Unheard Cry for Meaning,* New York, Simon and Schuster, 1978, p. 42–43.

pasaulinio karo pabaigos aš nepailsdamas viešai prieštarauju kolektyvinės kaltės idėjai[12]. Tačiau kartais reikia begalės didaktinių triukų atsieti žmonėms nuo jų prietarų. Viena amerikietė sykį užsipuolė mane ir ėmė priekaištauti: „Kaip jūs galite kai kurias savo knygas rašyti vokiškai – Adolfo Hitlerio kalba?" Atsiliepdamas paklausiau jos, ar ji turi virtuvėje peilių, ir kai ji atsakė, jog turi, aš, dėdamasis išsigandęs ir priblokštas, sušukau: „Kaip jūs galite vartoti peilius, kai tiek žmogžudžių jais subadė ir nužudė savo aukas?" Ji liovėsi protestavusi dėl mano knygų, rašomų vokiškai.

Trečiasis tragiškos triados aspektas susijęs su mirtimi. Bet ir su gyvenimu, nes bet kuriuo metu kiekviena akimirka, iš kurių susideda gyvenimas, yra mirimas, ir toji akimirka niekada nepasikartos. Vis dėlto ar šis laikinumas nėra priminimas, kuris mums meta iššūkį kuo geriausiai išnaudoti kiekvieną savo gyvenimo akimirką? Be abejo, taip, ir iš čia mano imperatyvas: *„Gyvenk taip, tarsi gyventum antrą kartą ir pirmą kartą būtum pasielgęs taip blogai, kaip ketini elgtis dabar."*

Iš tikrųjų galimybės elgtis deramai, potencijos įgyvendinti prasmę yra veikiamos gyvenimo negrįžtamumo. Bet sykiu taip veikiamos vien potencijos. Nes kai tik panaudojame galimybę ir realizuojame potencialią prasmę, mes tai padarome visiems laikams. Mes išgelbstime ją praeičiai, kur ji randa saugų prieglobstį. Praeityje niekas nėra nepataisomai prarasta, veikiau priešingai, viskas yra negrąžinamai saugojama ir tausojama. Žinoma, žmonės linkę

[12] Žr. taip pat Viktor E. Frankl, „Psychotherapy and Existentialism", New York, Simon and Schuster, 1967.

matyti vien laikinumo ražienas, bet nepamato ir pamiršta pilnus praeities aruodus, į kuriuos sunešė savo gyvenimo derlių: nuveiktus darbus, išmylėtas meiles ir paskutinį, bet ne mažiau svarbų dalyką – kančias, per kurias jie perėjo drąsiai ir oriai.

Iš čia galima pamatyti, jog nėra jokios priežasties gailėtis senų žmonių. Priešingai, jaunimas turėtų jiems pavydėti. Tiesa, kad seni žmonės neturi progų, galimybių ateityje. Bet jie turi daug daugiau. Vietoj ateities galimybių jie turi realijas praeityje – potencijas, kurias realizavo, prasmes, kurias įgyvendino, vertybes, kurias įkūnijo, – ir niekas niekad negali šios nuosavybės pašalinti iš praeities.

Turint omenyje galimybę rasti prasmę kančioje, gyvenimo prasmė yra neginčijama, bent jau potencialiai. Tačiau šią neginčijamą prasmę atitinka neginčijama kiekvieno asmens vertė. Būtent ji suteikia neišdildomą kokybę žmogaus orumui. Lygiai kaip gyvenimas išlieka potencialiai prasmingas bet kokiomis sąlygomis, net labiausiai apgailėtinomis, taip ir kiekvieno asmens vertė pasilieka su juo ar ja, ir taip yra todėl, kad ji paremta vertybėmis, kurias jis ar ji įkūnijo praeityje, ir nėra sąlygojama naudos, kurią jis ar ji gali duoti arba neduoti dabartyje.

Detalizuojant labiau, ši nauda paprastai apibrėžiama funkcionavimo visuomenės labui kalba. Bet nūdienė visuomenė apibūdinama orientacija į pasiekimą, ir, vadinasi, ji garbina žmones, kurie yra lydimi sėkmės ir laimingi, ir ypač garbina jaunimą. Faktiškai ji ignoruoja vertę visų tų, kurie yra kitokie, ir taip darydama nutrina lemiamą skirtumą tarp buvimo vertingu orumo prasme ir buvimo vertingu naudingumo prasme. Jei žmogus neži-

no šio skirtumo ir mano, kad individo vertė kyla tik iš dabartinio jo naudingumo, tada, patikėkite manimi, vien dėl asmeninio nenuoseklumo jis negina eutanazijos Hitlerio stiliumi, tai yra žudymo „iš malonės" visų tų, kurie prarado savo socialinį naudingumą, – dėl amžiaus, nepagydomos ligos, protinės degradacijos, ar kad ir kokio trūkumo, kuris juos kamuotų.

Žmogaus orumo painiojimas su grynu naudingumu kyla iš sąvokinės painiavos, kuri savo ruožtu pareina nuo šiuolaikinio nihilizmo, prasismelkusio į daugelį akademinių stovyklų ir daugelį analitikų sluoksnių. Tokia indoktrinacija gali įsiskverbti net į analitinio lavinimo sritį. Nihilizmas nepasitenkina tuo, kad atseit nieko nėra, bet tvirtina, jog viskas yra beprasmiška. Ir George'as A. Sargentas buvo teisus, kai skelbė „mokytos beprasmybės" idėją. Jis pats prisiminė terapeutą, kuris sakė: „Džordžai, tu turi įsisąmoninti, kad pasaulis yra išdaiga. Čia nėra jokio teisingumo, viskas yra padaryta kaip papuola. Tik šitai įsisąmoninęs tu suprasi, kaip paika yra žiūrėti į save rimtai. Nėra jokio didžio tikslo visatoje. Ji tiesiog *yra*. Nėra jokios ypatingos prasmės, kad ir kaip šiandien nuspręstum elgtis."[13]

Nedera skleisti tokio kriticizmo. Iš principo mokymas yra būtinas, bet jei taip, terapeutai turi suprasti, kad jų užduotis – apsaugoti apmokomąjį nuo nihilizmo, o ne skiepyti jam cinizmą, kuris yra savigynos mechanizmas prieš savo pačių nihilizmą.

Logoterapeutai gali net prisiderinti prie kai kurių mokymo ir diplomų išdavimo reikalavimų, išsilygtų kitų

[13] „Transference and Countertransference in Logotherapy", *The International Forum for Logotherapy*, t. 5, Nr. 2 (Fall/Winter 1982), p. 115–118.

psichoterapijos mokyklų. Kitaip tariant, gali kaukti su vilkais, jeigu reikia, bet aš raginčiau taip darant būti avimi vilko kailyje. Nėra jokio reikalo prarasti ištikimybę pagrindinei žmogaus idėjai ir gyvenimo filosofijos principams, būdingiems logoterapijai. Tokią ištikimybę nesunku išlaikyti atsižvelgiant į tai, kad, kaip nurodė Elisabeth S. Lukas, „per visą psichoterapijos istoriją niekad nebūta tokios nedogmiškos mokyklos kaip logoterapija"[14]. Ir Pirmajame pasaulio logoterapijos kongrese (San Diegas, Kalifornijos valstija, 1980 lapkričio 6–8 d.) aš pasisakiau ne tik už psichoterapijos rehumanizavimą, bet ir už tai, ką pavadinau „logoterapijos degurufikavimu". Man rūpi ne auginti papūgas, kurios tiesiog naujai atkartotų savo mokytojo žodžius, o perduoti deglą „nepriklausomiems ir išradingiems, novatoriškiems ir kūrybingiems protams".

Sigmundas Freudas sykį pareiškė: „Tebūnie pabandyta tam tikrą skaičių įvairiausių žmonių vienodai paveikti badu. Vis labiau spaudžiant alkiui sunyks individualūs skirtumai, ir vietoj jų atsiras vienoda nepatenkinto poreikio išraiška". Ačiū Dievui, Sigmundui Freudui neteko pažinti koncentracijos stovyklų iš vidaus. Jo subjektai gulėjo ant Viktorijos stiliaus pliušo kušetės, o ne Aušvico purve. *Ten* „individualūs skirtumai" *ne* sunyko, bet, priešingai, žmonės tapo dar skirtingesni; jie nusiėmė kaukes, ir kiaulės, ir šventieji. Ir šiandien jums nebereikia svyruoti, ar vartoti žodį „šventieji": tik pagalvokite apie tėvą Maksimilijoną Kolbę, kuris buvo kankinamas

[14] Logoterapija nėra peršama tiems, kurie domisi psichoterapija. Ji lygintina veikiau ne su rytų turgumi, bet su prekybos centru. Pirmajame pirkėjas įkalbamas ką nors nusipirkti. Antrajame jam rodomi, siūlomi įvairūs daiktai, iš kurių jis gali pasirinkti, kas jam atrodo naudinga ir vertinga.

badu ir galiausiai nužudytas anglies rūgšties injekcija Aušvice, ir 1983 m. kanonizuotas.

Gal jūs kaltinsite mane polinkiu pateikti pavyzdžius, kurie yra taisyklės išimtys. *Sed omnia praeclara tam difficilia quam rara sunt* („bet visa, kas didu, yra taip pat sunku suprasti ar įgyvendinti, kaip ir reta") – toks paskutinis Spinozos „Etikos" sakinys. Žinoma, jūs galite klausti, ar mes tikrai turime remtis „šventaisiais". Ar nepakaktų tiesiog remtis padoriais žmonėmis? Tiesa, kad jie sudaro mažumą. Negana to, jie visada liks mažuma. Ir vis dėlto aš tame matau iššūkį – prisijungti prie mažumos. Nes pasaulio būklė yra prasta, bet viskas dar pablogės, jei kiekvienas iš mūsų nepadarys geriausia, ką gali.

Taigi būkime budrūs – budrūs dviguba prasme:

Po Aušvico mes žinome, ką žmogus sugeba.

O po Hirosimos mes žinome, kas pastatyta ant kortos.

TURINYS

Frankl, Viktor Emil
Fr 96 ... vis vien sakyti gyvenimui TAIP: [psichologas išgyvena koncentracijos stovyklą]; Logoterapijos santrauka / Viktor E. Frankl; [iš vokiečių kalbos vertė Austėja Merkevičiūtė: „... vis vien sakyti ...", iš anglų kalbos vertė Zigmantas Ardickas: „Logoterapijos ..."]. – Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2008 - 157 [3] p.
Virš. antr.: Žmogus ieško prasmės. - Kn. taip pat. Prasmingo gyvenimo atradimas / Rimantas Kočiūnas, p. 3–6.
ISNB 978-9955-29-070-4

Viktor Emil Frankl (gimęs 1905 Vienoje), įžymus austrų psichiatras ir psichoterapeutas, pagrindė logoterapijos teoriją ir praktiką, įkūrė vadinamąją Trečiąją Vienos psichoterapijos mokyklą, t. y. logoterapijos (o tai „gydymas prasme") mokyklą, plėtojo humanistinę psichologiją ir egzistencinę analizę. Šią jo knygą sudaro dvi dalys: pirmoji – tai psichologo išgyvenimai fašistinėse koncentracijos stovyklose, tarsi atsakymas į klausimą, kaip žmogus gali ištverti tokiomis nežmogiškomis sąlygomis. Antrojoje dalyje autorius apžvelgia savo pažiūras į psichoterapiją, tarsi atsakydamas į klausimą: o kas gi gali žmogui padėti ištverti kasdienybę?

UDK 159.9(436)+615.85

Viktor E. Frankl

ŽMOGUS IEŠKO PRASMĖS

Viršelio dailininkas Romas Orantas

2008 08 20. Tiražas 3000 egz. Užsakymas 991.
UAB „Katalikų pasaulio leidiniai", Pylimo g. 27/14, 01141 Vilnius
Spausdino UAB „AJS spaustuvė", Girelės g. 22, 56160 Kaišiadorys

„Jeigu šiais metais perskaitysite tik vieną knygą, tai turėtų būti dr. Franklio knyga".
Los Angeles Times

„*Žmogus ieško prasmės* yra daugiau nei Viktoro E. Franklio triumfo istorija – tai puikus mokslo ir humanizmo derinys ir įvadas į reikšmingiausią šių dienų psichologinį judėjimą".
Gordon W. Allport

„Turbūt svarbiausios mintys po Freudo ir Adlerio. Besąlygiškas tikėjimas besąlygiška prasme – tokia pagrindinė dr. Franklio žinia skaitytojui".
The American Journal of Psychiatry

ISBN 978-9955-29-070-4